

Til Øvrigheden os skiller

*Separation og skilsmisse: mellem Lutherdom & socialpolitik
i 1800-tallets København*

Til Death Do Us Part
*Separation and divorce: between Lutheranism & social policy
in 19th century Copenhagen*

Forfatter: Rasmus Sørensen
Studienummer: 20184102
Antal tegn: 191.953
Dato: 01-10-2023

Vejleder: Lars Andersen

Abstract

This thesis examines the divorce and separation cases processed by the city Magistrate in Copenhagen in the first half of the 19th century (1806-1856). Divorce and separation grants could only be reached by joint settlement between the disputing parties at meetings mediated by the Magistrates officials. This signified the complicated intertwinements of state power and bureaucratic practice into the intimate lives of the applicants. Although this could and should be considered one of the most basic objects of social control, my argument is that in this process the Magistrate provided the applicants with a platform from which to state their needs and interests. In this the actors displayed a considerable room for strategic manoeuvring placing a significant amount of responsibility for shaping the practice of the institution on the citizens themselves.

Inspired the relatively new research conventions around, “a new history from below” and the history of feeling, my study gives a new perspective on the administration practices of late-stage Danish absolutism. The demographic analysis of the applicants showed that the practice was relatively free for anyone who wanted to use it. The vast majority belonged to the middle class and the lower strata of society, but they appeared side by side with landowners, manufacturers, wholesalers, high-ranking military personnel, and civil servants. Neither gender nor social status had a significant influence on the Magistrate's attitude to whether the cases could be completed, but rather the ability of the parties to create a joint settlement was key. This meant that each case was assessed individually, and since the Magistrate could not separate couples who disagreed, the city officials most often behaved passively during the mediations. This created the need for long, detailed, and emotional applications, as it brought hope that these texts would strengthen the case, or at best drive the Magistrate into action. The effects of these texts did not always turn out in favor of the applicants; but in almost all cases, the narratives helped steer the mediations in the direction of the applicants' wishes. The form in which this was expressed was varied, but in general the vast majority valued cooperation as protection against poverty and misery. The division of the household into gendered spheres of authority was thus perceived as the most desirable way of life, but violence, abuse and poverty were widespread, and therefore separation and divorce often appeared as the best guarantee for survival.

In this regard, the divorce and separation practice offered the applicants a place to renegotiate their marital rights. This became a platform from where they could express their

needs, pursue their interests, and establish their claims. It was relatively free for the applicants to use the mediation as they saw fit, which meant that the content and what the end goal depended on the spouses. For the vast majority, and especially women, the mediations were a way in which one could win at least a small amount of financial security after the separation; but there were also those who used the practice to preserve the marriage. By studying the practice from the perspectives of the applicants' own ranks, it became clear that the applicants used the Magistrate to promote their living conditions. The practice was thus not only a separation and divorce arrangement, but a tool for social improvement. Women could use the mediations to obtain the right to own property and the right to run a business. In contrast, there were far less to gain from the practice for men, but they also used the mediations to get rid of a wasteful, drunken, or otherwise incompetent spouse. Since it was the citizens themselves who initiated, conducted, and concluded the cases, this gave rise to an interpretation that placed a significant amount of responsibility for the institution's evolution and actual practice on the citizens themselves. The negotiations represented a way in which men and women could revise the marital contract, and according to the cases presented, a picture emerges of the applicants as deeply aware of intricacies of the practice. This intimate knowledge showed that the absolutist marriage policy was not only a tool for social control, but that it enabled a practice in which ordinary citizens could negotiate a living or perpetuate the existence of their ideal picture of marriage.

Indholdsfortegnelse

1. Prolog: <i>Mater familias</i>	4
2. Forskningsdiskussion	6
3. Problemformulering og opbygning	9
3.1. Problemformulering	9
3.1. Opbygning	10
4. Separations- og skilsmisellovgivning: mellem lutherdom og socialpolitik	11
5. Tilgange, kilder og metode	15
5.1. Forskningsmæssig tilgang	15
5.2. Kilder og metode	19
6. Baggrunde, livsvilkår og Øvrigheden	22
6.1. Ægteskabskrisernes demografi	22
6.2. Ægteskabsophævelse med Magistraten som tredjehjul	30
7. Følelsesytringer, classeskel og strategi	35
7.1. Ansøgningspraksis som følelsespraksis	35
7.1.1. Forsømte kvindfolk	36
7.1.2. ...og kærlige barnefædre	40
7.1.3. Følelsesudtryk, kønsnormer og strategi	43
7.1.4. Den tavse overklasse og privilegiernes konflikthåndtering	44
8. Ægteskabsproblemer til forhandling	47
8.1. Magtkampe, fornærmelser og belejringskrig	48
8.1.1. Ægteskabets magtbalance og "udbringninger fra huset"	52
8.1.2. Ægteskabsophævelse som kønnets spejl	54
8.2. Blindt raseri, afsky og foragt – Den forsømte frelse og hustruvoldens begrænsninger	60
8.2.1. Aktøren som praksissens kerne	63
8.3. Ægteskabets fælles nytte og retten til ømhed	64
8.4. Barberens drilske kone og striden om husmorrollen	67
8.4.1. Husmoderens ære	69
8.5. Brugsmuligheder og parterapi à la attenhundrede	70
9. Diskussion og udblik: mæglinger, råderum & nye perspektiver på enevældens forvaltning	72
10. Konklusion	79
Litteraturliste	82
Bilag	86

1. Prolog: *Mater familias*

Det følgende er hentet fra skræddersvendskonen Ane Marie Juliane Sørensens brev til Københavns Magistrat i 1851. Brevet blev skrevet som led i en separationsansøgning, og den følgende skildring vil tage udgangspunkt i Anes oplevelse af sit ulykkelige ægteskab.

Efter 8 års samliv var Søren ikke længere til at holde ud. Det havde han i virkeligheden aldrig været; men nu ville tålmodigheden ikke mere. Ægteskabet var blevet en pinsel, og selvom Søren var skrædder, fordrev han det meste af tiden med ligegyldighed og druk - hvis han da ikke slog og sparkede sin kone. Det var pryglene som gjorde, at Ane første gang havde søgt en separation. For at den kunne lykkes, skulle parret først møde til mægling; men det afviste Søren konsekvent, og da Magistratens folk kom og hentede ham, nægtede han at ville separeres fra hende.

Ane tænkte på, om det mon var for at undslippe mæglingen, at han var så ivrig for at melde sig til hæren da krigen kom i 1848. Trods Søren's flugt ind i krigen, havde hun som en god hustru alligevel sendt ham penge og andre nødvendigheder, da han drog afsted fra København. Hun var endda rejst til Jylland for at se hvordan han havde det i felten, men hverken ægteskab eller feltliv var tilsyneladende for Søren. Kort tid efter vendte han nemlig tilbage til København. Han foregav at Ane lå i barselsseng og at han havde et par svende derhjemme, som ikke kunne bestyre skrædderværkstedet uden hans opsyn. Søren var imidlertid selv kun svend - og Ane var slet ikke gravid.

På den note afbrød hun sit brev, og tænkte lidt ved sig selv. Hun måtte gøre rede for hvordan hun, som ene kvinde, havde klaret sig så længe med en fordrukken mand. Derpå røbede hun sin skamfulde hemmelighed, og skrev:

*"Hvis det lyder mærkeligt at jeg nu i 11 år alene har kunne forsøge min familie og endda købt ny ejendom foruden den vi tidligere har ejet, må jeg indrømme noget jeg indtil nu har fortiet. Allerede i de første år af ægteskabet blev det klart, at min mand intet ville foretage sig. Derfor søgte jeg hos politiet tilladelse til at have offentlige fruentimmere i logi og ved den største økonomiske sparsommelighed har jeg således erhvervet det vi nu har."*¹

---

¹Københavns Magistrats 1.Sekretariat, separationssager, indkomne sager, 1851, NR:73, 31.03.1851 (Herefter bare: Bilag + Protokol år + NR. som indført i referatprotokollen + Dato for brevet)

Så begyndte hun igen, og gjorde sit bedste for at fæstne sit selvportræt på skrift. Hun havde været nidkær og sparsommelig, men nu var Søren's tæsk igen blevet for meget. Han var begyndt at afkræve hende penge til sit alkoholforbrug, og derfor ansøgte hun nu på ny om en separation. Vilkårene til separationen var, at hun løbende ville udbetale Søren overskuddet fra salget af det fælles hus, da pengene i tilfælde de tilkom ham: ” (...) om kort tid (ville) være ødelagt (dvs. pengene) og han (...) da sandsynligt (vil) komme til at lægge det offentlige til byrde.”² Udlægningen fik Magistraten til at bifalde hendes ønske, og det lykkedes hende på den måde at blive indehaver af parrets bolig. Separationen fandt sted i maj 1851, og efter aftalen var Ane blevet herre over Søren's fremtidige udbetaling. Der optræder ikke en senere skilsmisssag for parret; men skilsmisser var også ofte kun relevante, når personer ønskede at gengifte sig.³

Fortællingen var på ingen måde enestående, men viste hvordan individer kunne anvende Magistratens separations- og skilsmissepraksis til at fremme deres livsvilkår. Ane havde i mange år fungeret som eneforsørger for sin familie, og selvom kønsrollerne påbød kvinder at bøje sig for deres mænd, og ikke søge økonomisk vinding udenfor huset, havde Søren's drukkenskab nødvendiggjort, at hun måtte tage styringen. Hun havde på den måde vundet sig husfaderens rolle og sagens afgørelse viser, at det var muligt for kvinder at få myndighedernes støtte i foretagendet. Skildringen blev oprindeligt nedskrevet som del af Anes separationsansøgning til Magistraten i København, og i min udlægning har jeg forsøgt at gengive en stærkt forkortet udgave af forløbet. Ligesom så mange andre, skrev hun originalt sit brev i førsteperson - og hvor mange fik hjælp til at skrive deres breve af familie, venner eller vinkelskrivere har mindst lige så mange skrevet deres breve og vidnesbyrd selv. Sagerne giver således et enestående indblik i hvordan 1800tallets almene københavnere oplevede ægteskabets konflikter, samt hvordan de udspillede sig i hjemmene og når sagerne nåede Magistraten.

Magistraten i København havde siden 1795 haft tilladelse til at bevillige separation, hvilket var en tilladelse for ægtefolk til at lade sig skille fra bord og seng, men ikke til at indgå nyt ægteskab. Det kunne man først efter den endelige skilsmisse, som kun kunne bevilliges af

---

²Bilag 1851, NR:73, 31.03.1851

³Ibid. & Københavns Magistrats 1.Sekretariat, Separationssager, referatprotokol, 1851, NR:73 (Herefter bare: protokol + år + NR)

kongen (Danske Kancelli) eller ved dom.⁴ Sidenhen overgik retten til at bevillige skilsmisse også til Magistraten, indtil opgaverne i 1858 overgik til Københavns Overpræsidium.⁵ Indtil da var det Magistraten som de københavnske borgere henvendte sig til, når ægteskabet slog revner. Det affødte et væld af skriftlige kilder og brevudvekslinger, som i dag kan findes på Københavns Stadsarkiv, under *Københavns Magistrats 1. Sekretariats separationssagers, indkomne sager*. Det er i de stakkevis af klagesange og kolossale sejre, hvor min undersøgelse skal tage sit afsæt. Fokusset vil dels være på ansøgernes motiver, dagsorden og strategi, og dels myndighederne, ”Øvrighedens”, interesse og rolle i separations- og skilsmissesagerne, da kildematerialet giver os adgang til en overset side af Danmarkshistorien og de konflikter, som udspillede sig i jævne københavnernes familieliv.

2. Forskningsdiskussion

Den hyppigst citerede undersøgelse af de københavnske separationer og skilsmisser i 1800tallet, er arkivar og historiker Helle Lindes klassisk-socialhistoriske artikel om emnet fra 1993. I studiet fandt Linde, at mængden af ægteskabsophævelser steg markant i starten af århundredet. Hun talte separationer og skilsmisser under den samlede kategori ”ægteskabsophævelse”, da skilsmisse var mest udbredt hvis man ville indgå nyt ægteskab efter separationen. Det høje niveau i starten af perioden forklarede hun med, at ægteskabsopløsningerne i stigende grad var blevet normaliseret, som følge af ændringer i den administrative praksis på området. Startskuddet blev forordningen af 23. maj 1800, som gav Magistraten i København og Stiftamtmanden rundt om i landet, beføjelser til at bevillige separation. Det mente hun havde skabt en ny, hidtidig uset verdsliggørelse af ægteskabet, der udmærkede sig ved at niveauet af ægteskabsophævelser i tiårene omkring 1800 ikke blev overgået før midten af 1900tallet. Undersøgelsen viste, at både mænd og kvinder tog initiativ til at starte sagerne; men hun bemærkede, at det relative antal sager var dalende fra 1820’erne og frem til 1840’erne, hvorefter det stabiliseredes. En del af forklaringen var, at militærets og flådens andel i ægteskabssagerne var faldende, og dertil foreslog hun, at fænomenets udbredelse blev mindre i midten af århundredet. Ifølge Linde, aftog

---

⁴Helle Linde (1993), s. 167

⁵STARBAS.net | Arkivserie - set 10-05-2023

ophævelsernes omfang nemlig i takt med samfundsøkonomiens bedring i løbet af 1800tallet, da den bedre økonomi gav bedre vilkår og dermed mere solide ægteskaber.⁶

Samme tænkning prægede Gerda Bonderups studie af separationer og skilsmisser i Århus amt. Hun tillagde, ligesom Linde, den kraftige stigning i antallet af ægteskabsopløsninger omkring år 1800 en normalisering af separation og skilsmisse, der skabte en uset verdsliggørelse af ægteskabet. Det efterfølgende fald i raten findes dog ikke videre forklaret, andet end at oplysningens frisind måtte være aftaget.⁷ Ifølge både Linde og Bonderup, var anledningen til ægteskabssagerne i vidt omfang mandens manglende forsørgerevne, eller andre sociale problemer såsom druk og vold. Om Magistratens overvejelser til problemerne skrev Linde, at den ikke syntes: ”(...) at have anlagt et moralsk-kristent syn på ægteskabet, men at have set problemet som et social-økonomisk spørgsmål.”⁸ Dette synspunkt støttes af den nyere idéhistoriske forskning på området; men det skal understreges, at manglen på det religiøse udgangspunkt kun forrykkede debatten om ægteskabets moralitet.

Nævneværdigt har historiker Anette Jensen, i sin ph.d.-afhandling om ægteskabets udvikling i 1800tallet, nemlig belyst, at der netop i 1820'erne herskede debat om letsindige ægteskabers negative indvirken på samfundet.⁹ Jensen tog primært udgangspunkt i lovtekster, kirkebøger og Kancelliskrivelser i sin undersøgelse, og det særlige ved debatten var, at den udmundede sig i konkret lovgivning, der forbød fattighjælpsmodtagere at gifte sig.¹⁰ Ægteskabets verdsliggørelse omlagde dermed idealbilledet for ægteskabet, der nu besad en ny moralsk dimension, der hævdede ægteskabets nytte og familiens forsørgelse som ægteskabets kerne. Denne nyorientering viste, at jura og teologi i stigende grad var blevet hinanden uvedkommende; og kilden til myndighedernes bekymringer lå nu i de socialøkonomiske spørgsmål.¹¹

Udviklingen er af historiker Nina Javette Koefod blevet karakteriseret som: ”*Et begyndende oprør med den verdslige magts forpligtelse til at sikre den guddommelige lovs overholdelse (...)*”¹², hvilket afspejles i den lovmæssige udvikling på området. Juraprofessor Inger Dübeck

---

⁶Linde (1993), s. 165-184, Undersøgelsen blev ført som stikprøver i årene 1807, 1813, 1823, 1833, 1843 og 1856, hvor hun sammenholdt antallet af vielser med separationer for at illustrere den relative udvikling for ægteskabsophævelser.

⁷Gerda Bonderup (1987) s.505-516

⁸Linde (1993), s. 175

⁹Anette Jensen (2003), s.95-117

¹⁰Frđ. ang. Præsternes Embede med hensyn til Ægteskab. 30/4 1824

¹¹Jensen (2003), s. 268-271

¹²Nina Javette Koefod (1998) s. 66

beskriver i sit retshistoriske studie over samfundets marginaliserede, at verdsliggørelsen betød, at 1800tallet: ” (...) indledtes med et nyt og fleksibelt retssystem vedrørende separation og skilsmisse.”¹³ Normalen i systemet var, at separerede par skulle vente mindst tre år på at de kunne få den endelige skilsmisse, og det betød at manden var pligtig til at forsørge sin kone i separationstiden, hvis ikke andet var aftalt. Dette findes bl.a. belyst i Gitte Brinkbæks retshistoriske gennemgang af Magistratens separationspraksis, og det fik den lempelige adgang til separation til at fremstå som et redskab til at forsinke vejen til skilsmisse, idet den fastholdt manden ved sine forsørgelsesforpligtelser overfor familien.¹⁴

Dette socialpolitiske initiativ har fået relativt meget opmærksomhed i de retslige, idéhistoriske og klassisk socialhistoriske skildringer; men der er først i nyere tid blevet lagt vægt på hvordan individer navigerede i systemet. Et af bidragene er kommet fra den relativt nye fagtradition: følelshistorien, hvor historiker Karen Vallgård har gjort brug af ægteskabssager i analysen af relationen mellem staten, den administrative praksis, og ikke mindst dets indvirken i individets følelsesliv. I sin analyse af netop de forhold belyser Vallgård, med udgangspunkt i sager fra Københavns Overpræsidium (fra 1858), processerne hvorved personer forsøgte at navigere i konflikterne, ved at skabe narrativer ud fra det herskende kodeks for følelsesmæssig adfærd. Det er særligt relevant i forståelsen af nuancerne i det enkelte individs mulighed for handling, i en periode og et system, der ofte anses som rigidt i forståelsen af kønnet og de ”medfødte” egenskaber det indebar.¹⁵ I kontrast til de foregående, har hun dog ikke haft fokus på ægteskabssagernes rolle som social sikring, men i stedet koncentreret sig om praksissen evne til at skabe og tydeliggøre ansøgernes følelser.

Jeg mener derfor stadig at der er plads til forbedring i den danske forskning på området, og mit projekt vil således forsøge kombinere indsigterne fra den ældre forskning med perspektiverne fra den nye. Betragtningen af ægteskabet som verdslig kontrakt, der kunne ophæves uden domsafsigelse, er et særligt dansk fænomen; og i de fleste amerikanske og europæiske stater blev disse ”skyldfri skilsmisser”¹⁶ først indført langt inde i det tyvende århundrede. Det medførte, at vi i Danmark allerede fra 1800tallets start besad et unikt

---

¹³Inger Dübeck (2013) s. 159

¹⁴Gitte Brinkbæk (2005), s. s. 48-50

¹⁵Karen Vallgård (2021), s. 111-125

¹⁶Dvs. ophævelser af ægteskabet som verdsligkontrakt, der kunne ophæves uden domsafsigelse eller formel årsag.

verdsliggjort system, hvad angik adgangen til separation og skilsmisse - og set i det lys er det mærkværdigt, at emnet ikke har fået mere opmærksomhed herhjemme.¹⁷ Foruden Vallgård, der i hovedsagen beskæftiger med tiden efter praksissen overgik til Københavns Overpræsidium i 1858, er de mest fremtrædende stadigt Linde og Bonderups studier. Begge er efterhånden af ældre dato, og til trods for at man i den engelsksprogede verden længe har haft fokus på individets oplevelser i det større internationale forskningsfelt omkring ”marriage breakdown”,¹⁸ har den eksisterende danske forskning på området næsten udelukkende taget en retsligt, statistisk eller institutionshistorisk tilgang.¹⁹ Det er en skam, da vi med vores rige adgang til sådanne førstehåndsberetninger gør os særligt forpligtede til også at bringe de historier.

3. Problemformulering og opbygning

3.1. Problemformulering

Formålet med undersøgelsen vil derfor være at afdække, hvordan ægteskabskriserne udspilede sig i Københavns Magistrats tid som separation- og skilsmissebevilger. Med udgangspunkt ansøgernes egne perspektiver, vil jeg undersøge hvordan de beskrev deres situation, dem selv, og ikke mindst hvordan de oplevede ægteskabet og forhandlede ved Magistratens mæglinger. På den måde vil jeg belyse nogle af de mangesidige dynamikker, der var gældende i forliset af samfundets mindste og bredeste institution. Det er nemlig efter min vurdering netop i ægteskabets brudflader, at vi ser hvordan bestemte karaktertræk, handlinger og opførsel blev opfattet og brugt. - Dermed også hvilke regler, muligheder og strategier som lod sig gælde, når 1800tallets urbane familiestruktur ramtes af kriser. I specialet undersøger jeg således hvordan ægteskabskriserne så ud fra ansøgernes egne rækker og hvordan de anvendte Københavns Magistrats separation og skilsmisse ordning, til at fremme deres livsbetingelser. Specialet vil derfor også dels undersøge myndighedernes rolle og interesse i separations- og skilsmissesagerne, men hovedsageligt koncentrere sig om ansøgernes oplevelse af praksissen. Ved at undersøge praksissen i dette ”nedefra og op”

---

¹⁷Jensen (2003), s.254; Vallgård (2021), s.113; Dübeck (2013), s.158

¹⁸”marriage breakdown” er som forskningsfelt særligt kendt fra den engelske historieskrivning. Se bl.a.: Susan Dwyer Amussen (1995), Joanne Bailey (2003), Jenny DiPlacidi & Karl Leydecker (2018), Joanne Begiato (Bailey) (2018).

¹⁹Om den idehistoriske/retslige udviklingen om ægteskabet og de kønslige perspektiver, kan der bl.a. henvises til: Koefoeds ”Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre” (2007); Anette Faye Jacobsens: *Husbondret Rettighedskulturer i Danmark, 1750-1920* (2008); Brinkbæk: *Skilsmisshed og separationsbevilling* (2005)

perspektiv, håber jeg på at kunne bidrage med nye perspektiver på den sene enevældes forvaltning og Magistratens separations- og skilsmissepraksis.

3.1. Opbygning

I det følgende kapitel vil jeg gøre rede for udviklingerne i 1800tallets separations- og skilsmisselovgivning, da det vil give læseren et indblik i Magistratens institutionelle kontekst, såvel som de logikker og idehistoriske virkeligheder, som ansøgerne befandt sig i. Derefter vil jeg afklare mit teoretiske ståsted, introducere kilderne samt hvordan de er blevet behandlet. Efterfølgende vil jeg tage hul på analysens tre hovedkapitler.

Det første hovedkapitel omhandler ægteskabskrisernes demografi, og vil behandle ansøgernes baggrunde, levestandard samt deres kønslige og erhvervsmæssige fordeling. Derefter vil kapitlet udforske Magistraten som forhandlingsrum, mønstrene i Magistratens vurderinger og procesformen under mæglingerne. Det vil derfor inkludere en oversigt over Københavns befolkningsgruppers separations- og skilsmisserater, samt en oversigt over ansøgernes klagepunkter fordelt på erhverv. Kapitlet skal betragtes som et statistisk overblik for praksissen, der forhåbentligt vil tydeliggøre myndighedernes interesse og rolle i separations- og skilsmissesagerne, samt ansøgernes overordnede handlemønstre.

Andet hovedkapitel vil undersøge hvordan ansøgningspraksissen tog form af følelsespraksis, når de københavnske borgere anvendte periodens kønsnormer til at vinde Magistratens opmærksomhed og sympati. Da ægteskabets kønslige agtelser næsten altid blev omdrejningspunkter i konflikterne, vil kapitlet behandle hvordan de blev anvendt som mere eller mindre bevidste strategier, i mødet med statens institutioner. Derefter vil kapitlet udforske hvordan stand og klasse viste sig i ansøgningspraksissen, og hvad det betød for ansøgernes måde at portrættere ægteskabet. Dette vil jeg tolke som udtryk for forskellige strategier, og kapitlet vil således forsøge at uddybe hensigterne samt ophavet til disse forskelle.

I tredje og sidste hovedkapitel vil jeg dykke ned i sagerne, for at illustrere hvordan personer navigerede i mæglingsforløbene. Hensigten vil være at illustrere hvordan forløbene udfoldede sig under mæglingerne og bag hjemmets fire vægge. Kapitlet vil belyse hvad der var på spil under sagsforløbene, og udforske hvordan ægtefolkene med ord og handlinger forsøgte at vende sagerne til deres fordel, ved at udmatte eller udmanøvrere deres partner. Da disse konflikter ofte krævede om rettigheder forbundet med husstandstænkingen, vil

analysen tage udgangspunkt i husstandsideologiens indvirken på ægteskaberne og sagsforløbenes problemstillinger. Kapitlet vil derfor også inkludere en oversigt over ansøgernes klagepunkter fordelt på køn, og det vil løbende behandle mine fund i relation til den hidtidige forskning. Afslutningsvist vil specialet indeholde en opsummerende diskussion af mine tolkninger, der vil tydeliggøre deres betydninger og overordnede perspektiver i forhold til forskningsfeltet.

4. Separations- og skilsmisselovgivning: mellem lutherdom og socialpolitik

Københavns Magistrats ret til at bevillige separation, blev i år 1800 formaliseret pr. forordning af 23. maj.²⁰ Ifølge forordningen kunne Magistraten nu formelt set bevilge separation udenom Kancelliet, men reelt havde institutionen haft de beføjelser ifølge instruks fra 1795. Tidligere havde den slags ansøgninger kun kunnet bevilliges gennem kongen og Danske Kancelli, hvilket nu gjorde det lettere at opnå separation.²¹ Den ny forordning skulle sikre at visse bevillinger, der hidtil officielt havde været udfærdiget fra Kancelliet, skulle afskaffes, da de ansås som unødvendige. En del af ” (...) *deslige Dispensationer (...)*”, herunder separation, skulle nu søges hos Øvrigheden, da det var kongens ønske og vilje at lette: ” (...) *enhver Byrde for hans Undersaatter, saavidt som Muelighed og Omstændigheder det tillade (...)*.”²² Som et ekstra forbehold til den nye lempelige separationspolitik, blev det dog påpeget, at Magistraten og Stiftamtmand rundt om i landet kun måtte give: ”*tilladelse for Ægtefolk, at være adskilte fra Bord og Seng, naar de ei ved Megling kan bringes til Forlig, og til at leve i Enighed med hinanden*”.²³ Det betød, at mæglingerne mellem de stridende parter helst skulle resultere i at ægteskabet fortsatte. Husstanden og ægteskabet var nemlig med tidens øjne stadig en grundpille i samfundsopbygningen.

Martin Luthers inddeling af det reformatoriske samfund i øvrigheden, kirken og husstanden havde medvirket, at husholdningen fik status af opdragelses- og forbrugsanstalt i en retslig forstand. Det gjorde husfader og husmoder til autoritetspersoner indenfor deres egen lille

---

²⁰Frd. Af 23/5 1800

²¹Linde (1993), s.167 – ifølge Linde tog antallet af separationer til i tidsrummet omkring år 1800, hvilket indikerer at den ny forordning gjorde adgangen til separation mere lempelig.

²²Frd. Af 23/5 1800

²³Ibid.

enhed i staten. De skulle bestyre hver deres hjemlige sfære; men på trods af denne position, fik kvinderne i Danmark og andre Luthersk-prægede stater kun i begrænset omfang mulighed for at varetage vigtige opgaver udenfor huset.²⁴ Det gjorde dem dybt afhængige af husfaderens forsørgelse, og der var derfor også rent samfundsøkonomiske overvejelser bag forordningens vægt på det mæglende element.

Mæglingerne begyndte ved at en eller begge parter henvendte sig ved brev. Derefter modtog ægteparret en indkaldelse og de mødte på Magistraten, hvor forhandlingerne blev indledt. Mæglingerne var en konsensusorienteret proces, der kun krævede at én af parterne modsatte sig separationen, for at den ikke kunne gennemføres. I disse sager kunne Magistraten indberette deres vurdering til Kancelliet, som derefter kunne vælge at nægte eller bevillige separationen.²⁵ Kancelliet besad nemlig andre beføjelser, og kunne modsat Magistraten bevillige separation og skilsmisse i komplicerede sager, hvor der ikke var enighed om adskillelsen.²⁶ Hvis der fra starten var enighed om separationen, var det op til Magistraten at bevillige den, hvis ikke de fandt nogle indvendinger. Det havde de som regel ikke; men der findes eksempler på separationer, der ikke blev bevilliget pga. ægteskabets korte længde, eller af manglen på en valid årsag.²⁷ I de sager grundede Magistratens forbehold typisk i de praktiske spørgsmål omkring forsørgelse, og ikke i decideret lovgivning. Centraladministrationens lempelige tilgang til spørgsmålet havde betydet, at der i realiteten ikke fandtes nogle fastsatte regler for hvornår en separation eller skilsmisse var berettiget. Det vigtige var blot, at aftalen skulle indgås som fælles forlig - og det var ofte begrundelse nok, hvis årsagen til ophævelsen var "uenighed i parrets gemytter".²⁸

Det særlige ved den danske praksis var, at hustruen ansås som habil nok til selv at kunne indgå aftalen uden en bisidder. Det var ikke normen i andre europæiske lande, men passede fint med husstandstankens inddeling af både hustru og husbond som husstandens autoritetspersoner.²⁹ Den økonomiske ulighed mellem mand og kvinde skulle dog hurtigt

---

²⁴Dübeck (2013), s.91-94

²⁵Linde (1993) s. 167

²⁶Frđ. Af 23/5 1800 – det bestemmes noget kryptisk fra år 1800 forordningens bud om, at det kun er når "de ej ved mægling kan bringes til forlig" at Magistraten må separere parrene, men fremgår ellers klart fra referatprotokollernes udlægninger af sagsgangen (1806-1857). Dertil blev Rådstuerettens dømmende magt ophævet med indførslen af Hof- og Stadsretten under Struensee i 1771, hvilket formentlig var årsag til at Magistratens praksis hvilede på forlig og ikke "dømte" til adskillelse.

²⁷Protokol, 1836, NR:41.; Protokol 1821, NR:1 + bilag; Protokol 1831, NR:105 + bilag; Protokol 1841, NR:56 + bilag

²⁸Eks. Bilag, 1856, NR:26, 15.2.1856; Bilag, 1821, NR:15, 30.01.1821; Bilag, 1836, NR: 45, 19.4.1836,

²⁹Dübeck (2013), s.158.

give problemer for den nye ordning. Det kom til udtryk gennem de mange henvendelser fra kvinder, hvis mænd undlod at leve med dem eller nægtede dem forsørgelse. Magistraten havde derfor brug for et værktøj, der kunne tvinge disse mænd til at sørge for deres kone og børns underhold. Svaret indkom 1. juli 1796, og kongen bestemte, at Magistraten i de sager skulle medvirke til at fæste et beløb, der efter rimelig aftale måtte tilstås af manden.³⁰ Den 10. aug. 1798 kom en ny forordning, som foreskrev tvangsmidler imod mænd, der var separeret fra deres hustru, men nægtede eller forsømte at betale deres underholdsbidrag. Magistraten fik derefter mulighed for at foretage udpantninger, hvis manden ikke betalte efter separationsaftalen; og evt. tage fra hans løn, hvis opførslen foresatte. Efter indgået aftale blev forligene juridisk gyldige, og selvom ægtefolk ikke var forpligtet til at leve sammen, var manden altså stadig forpligtet til at forsøge, hvis separationsforliget påbød det. Det gav kvinder en vis forældremyndighed, og dertil havde separerede kvinder siden 23. aug. 1794 haft ret til at betegnes som enker. Det betød at de efter separationen fik ret til selveje, og det gav dem ret til at overtage deres fraseparerede mands næringsvej, hvis situationen tilkom dem det.³¹ Det var en måde, hvor Magistraten kunne sikre den sociale stabilitet, og samtidigt holde omkostningerne på et minimum. Det lå således i tiden at begrænse fattigdom og omkostninger, hvor det var muligt.

Såvel som en sikring på individuelt og samfundsmæssigt plan, var ægteskabet samtidigt et symbol på orden. Den lempelige praksis havde mødt kritik fra konservative kræfter, og især kirken. For at dæmme op om presset og det stigende antal ægteskabsophævelser, udstedte kongen den 18. oktober 1811 en forordning der forbød skilsmisser og separationer til folk, der ikke havde modtaget mægling hos deres sjælesørger, før de mødte ved Øvrigheden. Præsterne skulle nu optræde som et yderligere bolværk imod: ”(...) *Misforstaaelser imellem Husbond og Hustrue, der kende fremstille Tvedragt (uenighed), og varig at Attraae (ville) tit at skilles fra hverandre.*”³² De skulle forsøge at løse konflikterne, før de nåede den

---

³⁰Kgl.R. 1. juli 1796 – i reskriptet står der: ”At det i slige tilfælde skal af øvrigheden fastsættes, hvad hustruens efter billighed bør tilstås af mændene...”, - forliget skulle altså afgøres via en vurdering af både mand og kones forhold, hvilket betød at denne type sager blev indgået ved fælles overenskomst, hvis ikke de blev sendt til afgørelse ved Kancelliet. Mænd kunne altså stadig tilbagevise eller forhandle om kvindernes krav på underholdsbidraget.

³¹Brinkbæk (2005), s. 48-50

³²Frd. for Danmark og Norge, som indeholder nærmere Bestemmelser i henseende til Ægtefolks Adskillelse. 18/10 1811

verdslige mægling - men modsat Magistraten, havde de ikke formelt set nogen ret til at modsige sig ægteskabsophævelserne.

Forordningens tilblivelse var resultat af Sjællands biskop Münters henvendelse til kongen i 1810. Han så på udviklingen med bekymrede øjne og mente, at liberaliseringen af ægteskabsophævelserne havde bragt statens principper for langt væk fra de religiøse doktriner. Biskoppen skrev: *"Thi de højtidelige Ord - Jesu Christi egne Ord, som siges ved enhver Brudevielse: hvad Gud har forenet, skal Mennesket ikke adskille – ere hos saare mange blevene tomme Lyd: og Ægteskabet, den helligste af alle Foreninger blandt Mennesker, er nær ved at holdes for en borgerlig Contract, der uden store Vanskeligheder kan ophæves"*.³³ Brevet var en tydelig markering af kirkens stadige rolle, og det fremhævede ægteskabet som en ubrydelig pagt, der ikke kunne opløses ved verdslig kontrakt. Så vidt gik det dog ikke; men for ansøgerne på Magistraten betød ændringen, at de nu fremover skulle medbringe en attest på præsternes mægling i separationssager. Typisk indeholdt attesterne en udtalelse om mæglingens indhold men i det store hele, påvirkede præsternes vurderinger ikke Magistraten i nogen specifik retning. Det skete dog at sager blev sorteret fra, fordi ansøgerne manglede en attest; og således besværliggjordes processen for mange af ansøgerne.³⁴

Bestemmelsen gentoges i forordningen om præsters embede ang. Ægteskab af 30. april 1824, men det nye var, at præsterne nu også skulle give vidnesbyrd om ægtefællernesandel i separationstiden.³⁵ Det kunne i princippet få betydning for parternes ret til at gengifte sig, men i modsætning til tidligere, var dette tiltag påvirket af en stor del verdslig socialpolitik. Forordningens grundlag var, at en kommission under Rentekammeret var blevet pålagt at tilse den kommunale økonomi, og i tilsynet med fattigvæsenet bekymrede man sig ved at især de såkaldte "letsindige ægteskaber" kunne blive en potentiel kilde til voksende udgifter. Dertil fandt man, at den lempelige adgang til skilsmisse var en yderligere kilde til fattigdom, og at især børnene samt den fraskilte kone ville blive en belastning for fattigkasserne. Derfor valgte man, efter en opsigtsvækkende sag (Weilbach sagen) hvor en præst havde giftet en mindreårig mand med en prostitueret kvinde, at reformere reglerne på området.³⁶ Arbejdet resulterede i forordningen af 30. april 1824, der foruden punktet om præsters vidnesbyrd i

---

³³Gengivet i Jensen (2003), s.149

³⁴Eks. Protokol, 1821, NR: 76.; Protokol 1836, NR:29; Protokol 1846, NR:72

³⁵Frđ. ang. Præsternes Embede med hensyn til Ægteskab. 30/4 1824

³⁶Jensen (2003), s.95-117

skilsmissesager, forbød ægteskaber af fattighjælpsmodtagere eller tidligere fattighjælpsmodtagere, der ikke havde tilbagebetalt deres gæld.³⁷ Selvom forordningen søgte kompromis, ved at pointere kirkens rolle i ægteskabet, var de socialpolitiske overvejelser denne gang langt de mest vidtgående. Det markerede ægteskabets betydning for de verdslige myndigheders evne til at føre socialpolitik, og understregede ægteskabets rolle for individets overlevelse i datidens samfunds- og familiestruktur.³⁸

Den afsluttende lovændring med relevans for denne historie, skete på administrativt plan. Skilsmisse havde indtil 1827 kun kunnet ske ad to veje: enten ved dom der erklærede ægteskabet ugyldigt, eller ved et dekret, hvorved ægteskabet blev erklæret ugyldigt fremover.³⁹ Førstnævnte krævede kgl. Resolution, men det normale var sidstnævnte. I praksis betød det at separerede par, der havde levet adskilt i mindst 3 år og var enige om skilsmissen, kunne få udstedt ret til skilsmisse fra Danske Kancelli.⁴⁰ Ved forordningen af 23. marts 1827 overgik også den funktion til Magistraten (via uddelegering fra overpræsidenten), der ligesom amtmænd i resten af landet nu kunne bevilge skilsmisse efter samme regler, som man tidligere havde gjort med separationer.⁴¹ Det indskrænkede delvist processen til de lokale embedsmænd, der for Magistratens vedkomne havde fungeret som mæglere i skilsmissesager, siden den første gang blev separationsbevilger. Forskellen fra tidligere var nu bare at Øvrigheden ikke længere behøvede at sende forespørgslerne videre til Kancelliet, hvis parterne var enige om skilsmissen.⁴²

5. Tilgange, kilder og metode

5.1. Forskningsmæssig tilgang

Da verdsliggørelsen af ægteskabet og lovændringernes betydning for Magistraten bør være tilstrækkeligt dækket i de foregående kapitler, vil jeg ikke lægge yderligere vægt på en gennemgang af dansk ægteskabshistorie. Det skyldes, at de foregående kapitler bør have givet en grundidé for den politisk-idéhistoriske udvikling på området, og i stedet vil jeg i dette kapitel henvise til de dele af forskningen, der tjener som indsigt til de indfaldsvinkler

---

³⁷Frd. ang. Præsternes Embede med hensyn til Ægteskab. 30/4 1824

³⁸Jensen (2003), s.117

³⁹Ægteskabsophævelse ved dom var normalen ved ældre lovgivning hvor ægteskabet kun kunne brydes ved særligt grove forseelser, som eks. hor, bigami, landflygtighed osv. men man blev også "dømt" til adskillelse, hvis Kancelliet drog den endelige afgørelse i sagerne.

⁴⁰Dübeck (2013). s. 158-160

⁴¹Frd. 23/3 1827

⁴²Fremgår af Magistratens protokoller, 1806-1857

som jeg behandler. Derefter vil jeg redegøre for mit projekts kilder og metode, hvilket vil fremgå i kapitlets efterfølgende afsnit.

Hvor ægteskab og skilsmisse herhjemme har været genstand for idéhistoriske og institutionshistoriske undersøgelser af familieliv, køn og den politiske udvikling, har man ikke fundet meget plads til de individer, som rent faktisk erfarede historien på egen krop. I det omfang man har fået plads til dem i historieskrivningen, har det været som illustrative eksempler til belysning af lovgivning og idéer, og ikke i kraft af dem selv.⁴³ I kontrast, har det længe været et emne i den internationale forskning, og navnlig den engelske historiker Joanne Bailey har haft fokus på at beskrive ægteskab og skilsmisse, som det blev oplevet af de mennesker, der gennemlevede det. Med Baileys egne ord, var projektet ikke kun at fortælle historien om ægteskabsideologi og kønsroller, men at beskrive ægteskabet: *"... as it was lived in England from the perspective of the middling sort and wage labourers."*⁴⁴ Med andre ord, var det altså den almene oplevelse af ægteskabet, som hun afsøgte.

Tilsvarende til implementeringen af den Lutherske opdeling af husstanden herhjemme, var hustruen i England i samme grad bundet af deres mænd både juridisk og økonomisk.⁴⁵ Det betød imidlertid ikke, at kvinder var fastlåste i deres udsigter. I stedet hævder Bailey, at driften af husstanden hvilede på gensidig afhængighed, både i følelsesmæssig og materiel forstand. Selvom ægteskaberne ikke altid var harmoniske, viste de at magtbalancen langt fra altid var entydigt styret af husbonden. Mænd var nemlig ofte afhængige af kvinders styring af hjemmet, hvilket bl.a. gav kvinderne ansvaret for husstandens økonomi. Derfor hvilede mænds omdømme og adgang til kredit altid delvist på deres koners huslige evner. Ifølge Bailey, gav det kvinderne: *"... a sense of their own rights in marriage..."*, og i separations- og skilsmissesager blev det udtrykt som ret til kompensation i form af erstatning og understøttelse.⁴⁶ Derudover fremhævede hun myndighedernes interesse i ægteskabet. Årsagen var opfattelsen af, at det var den velfungerende husstand, der sikrede samfundets økonomiske og sociale stabilitet. Til netop det punkt var myndighedernes opfattelse berettiget, idet Bailey fandt at de stridende par var i stor risiko for at bevæge sig ud i fattigdom, hvis ikke de fik støtte fra venner og familie. I værste fald kunne

---

⁴³Eks. Bonderup (1987); Linde (1993); Koefoed (1998); Anne Løkke & Anette Faye Jacobsen (1997); Jensen (2003); Koefoed (2007); Jacobsen (2008)

⁴⁴Joanne Bailey (2003), s.1-2

⁴⁵Ibid, (2003), s. 101

⁴⁶Ibid. (2003), s. 193-204

ægteskabsproblemerne lede hele den samlede husstand ud i fattigdom, og i de tilfælde måtte den offentlige forsørgelse overtage understøttelsen af familierne. De blev derfor, ligesom i Danmark, betragtet som en samfundsbelastning.⁴⁷

Karakteristisk ved Baileys analyse er de klare linjer til den strømning, der siden 00'erne især har præget den britiske historieskrivning. Med afsæt i nye uprøvede kilder fra middelstanden og samfundets lavere lag, er den kendetegnet ved at beskrive emner som de blev oplevet og betragtet, fra perspektivet af aktørerne selv. Nyorienteringen er af historiker Tim Hitchcock blevet beskrevet som en mere nuanceret udgave af den traditionelle *History from below*, hvilket fik ham til at døbe den: *A New History from Below*.⁴⁸ Et par eksempler fra nogle af hovednavnene er bl.a. klassikeren *London Lives: Poverty, Crime and the Making of a Modern City, 1690-1800*, hvor førnævnte Hitchcock og Robert Shoemaker viste hvordan byens almene beboere besad reel og effektiv agens, idet deres opførsel ikke bare fordrede respons fra byens institutioner, men også bidrog til institutionernes videre udvikling.⁴⁹ Dertil har Shoemaker berørt hustruvold fra samme vinkel, i sit studie af den maskuline ære og faldet i offentlige voldshandlinger i 1700tallets London. Herudover har historikeren Heather Shore givet stemme til Londons victorianske ungdomskriminelle, idet hun behandlede børnenes vidnesbyrd som tilstrækkelige og acceptable kilder til viden om deres liv.⁵⁰ Mest indflydelsesrig for mit perspektiv er dog historikeren Thomas Sokolls kvalitative studie af nogle af 1800tallets engelske fattigbreve. I studiet formår Sokoll at portrættere nogle af de ringest agtede skæbner i datidens England med en værdighed og handlekraft, som viste at de ikke kun var bevidste om deres ret til hjælp, men også besad et betydeligt råderum og strategisk indflydelse overfor fattigkontorerne.⁵¹

I de senere år har også danske historikere taget tilgangen til sig. Mest nærværende for denne undersøgelse har arkivar og historiker Peter Wessel Hansen, i sin ph.d.-afhandling om middelstandens fattige i København 1750-1850, anvendt fattighjælpsansøgninger til at belyse de fattiges forestillinger om dem selv, igennem deres udtrykte normer, strategier, handlemønstre og følelsesytringer.⁵² Ansøgningerne var tiltænkt Rådstuens fattigbøsse, der hørte under Københavns Magistrat. Ifølge Hansen var op imod tre fjerdedele af alle

---

⁴⁷Bailey (2003), s. 30-32

⁴⁸Tim Hitchcock (2004), s. 294-298

⁴⁹Hitchcock & Robert Shoemaker (2015)

⁵⁰Heather Shore (1999)

⁵¹Thomas Sokoll (2000), s. 19-46

⁵²Peter Wessel Hansen (2013), s. 29-45

fattighjælpsmodtagere kvinder, og heraf primært enlige kvinder. Det viste at beskæftigelsesmulighederne og lønniveauet var så ulige for de to køn, at den enlige kvinde havde langt ringere mulighed for at klare sig end den enlige mand. Enligheden kunne dog også være ensbetydende med fattigdom, for den mandlige del af befolkningen. Derfor konkluderede han, at ægteskabet var periodens eneste alment gennemgående og rentable levevis.⁵³ For den jævne københavnske borger var ægteskabet altså et livsvilkår, og især kvinder var afhængige af giftermålet, hvad gjaldt sikringen af en holdbar indkomst.

For mit vedkomne vil opgaven ligge i at beskrive hvilke spilleregler der gjorde sig gældende, når ægteskaberne forliste. Jeg har derfor især ladet mig inspireret af især den engelske socialhistorie, og jeg vil i specialet opsøge perspektiverne fra Magistratens separations- og skilsmisseansøgere, i håb om at komme nær hvordan ægteskabets kriser blev oplevet. Da det også har haft interesse at beskrive hvordan følelser kom til udtryk i praksissen, vil en del af mit speciale være dedikeret til ansøgernes brug af følelsesytringer. Her vil det tage udgangspunkt i antropolog William M. Reddy's begreb "*emotives*", som det er blevet gengivet af historiker Karen Vallgård. Hun forklarer, at begrebet indebærer at de sociale og kulturelle processer ikke er fuldstændigt determinerende for følelseslivet. Følelserne er således delvist naturgivne og materielt situeret i individets krop, hvilket sætter betingelser for de sociale og kulturelle processer, hvor de opstår. *Emotives* skal dermed forstås som følelsesytringer, der hverken er rent performative (som enten opfører eller konstruerer en følelse), eller konstaterende (som blot konstaterer eller rapporterer en allerede eksisterende følelse). I stedet skal de tolkes som noget midt imellem: et søgende udtryk, der fanger et vagt og endnu ikke formet følelsesmateriale, men som dermed er med til at give form til, styrke og ændre materialet.⁵⁴ Dermed skal *emotives* forstås som følelsesmæssige ytringer, der på én og samme tid er udtryk for en reel oplevelse eller følelse, samt lige dele sproghandling, der har til formål at påvirke omgivelserne, men samtidigt påvirker afsenderens opfattelse af sine egne følelser. - På dansk vil det altså sige at følelsesudtryk, bevidst eller kun delvist bevidst, kan bruges strategisk i en forhandlingssituation med henblik på at opnå en fordelagtig position.

---

⁵³Hansen (2013), s. 25

⁵⁴Vallgård (2013), s. 98-99

5.2. Kilder og metode

De primære kilder til belysningen af emnet vil være det omfattende kildemateriale fra *Københavns Magistrats 1.Sekretariat, separationssagers, indkomne sager* for perioden 1806-1856, samt *Københavns Magistrats 1.Sekretariat, Separationssager, resolutions- og referatprotokoller* fra samme årrække.⁵⁵ Ophavet var, at Magistraten i 1805 foreslog Kancelliet at institutionens arbejdsopgaver blev fordelt på to sekretariater. Forslaget blev godkendt, og derefter kom Magistratens 1.sekretariat til fortrinsvist at tage sig af de personretlige og familieretlige sager, dvs. bl.a. ægteskabssager, underholdsbidrag, fattigvæsen osv..⁵⁶ Det var således 1.sekretariat som stod for bevillingen af ægteskabsophævelser i København, indtil opgaverne overgik til Københavns Overpræsidium i 1858.⁵⁷

Fra 1806 begyndte Magistraten også at føre en særlig protokol for disse sager: *Københavns Magistrats 1.Sekretariat, Separationssager, resolutions- og referatprotokoller*. Protokollerne er ført kronologisk, og sagerne er nummeret fortløbende indenfor det enkelte år. Hvis en sag henlagdes, men genoptoges i et af de følgende år, fik sagen et nyt nummer med en henvisning til dets tidligere og senere sagsnumre. I protokollerne er parternes navne oplyst, hvem der rejste sagen, mandens arbejdstitel, korte daterede referater af sagsgangen og en endelig opregning af sagsvilkårene. Bevilgedes en sag ved fælles overenskomst, blev parternes signatur afgivet i protokollerne. De indeholder alle ansøgninger om separation og skilsmisse, uanset om de blev bevilget eller ej. I langt de fleste tilfælde findes udfaldet af de lokale sager; men ikke altid i skilsmissesagerne, da ansøgeren tit kunne være flyttet til en anden del af landet. Det skyldes at afgørelsen fandt sted hos den lokale amtmand, men ofte er det noteret hvorvidt den københavnske part mødte og modtog sin bevilling.⁵⁸

Sagernes bilag: de mange klager, ansøgninger og andre papirer, findes under: *Københavns Magistrats 1.Sekretariat, separationssagers, indkomne sager*, og er også arrangeret kronologisk. De følger protokollerne, og indeholder bl.a. ansøgernes egne tekster. Her beskrev de typisk årsagerne til ansøgningen, ægteskabernes hidtidige forløb og andre detaljer om deres oplevelse af det dysfunktionelle ægteskab. Derudover kan bilagene

---

⁵⁵Københavns Magistrats 1.Sekretariat, separationssager, indkomne sager, 1806-1856 & Københavns Magistrats 1.Sekretariat, Separationssager, referatprotokoller, 1806-1856.

⁵⁶https://www.starbas.net/arkivskaber.php?id=3039&laes_mere=ja set 23-12-22

⁵⁷STARBAS.net | Arkivserie - set 23-12-22

⁵⁸Københavns Magistrats 1.Sekretariat, Separationssager, referatprotokoller, 1806-1857

indeholde lister over opdelt inventar, vidneattester fra naboer og bekendte samt brevudvekslinger mellem ægteskabets parter og Magistraten. I nogle tilfælde findes der kopier af Magistraten forespørgsler til Kancelliet, ligesom Kancelliets svar også findes bevaret. Det samme gør sig gældende i mindre grad for brevkorrespondancer imellem Magistraten og amtmænd rundt omkring i landet. Sidst, kan man finde udskrifter af retssager fra Københavns politiret og tingsvidneakter med udskrifter af forhør, fra sager hvor ægtefællerne stævnedes hinanden i Hof- og Stadsretten. Tingsvidneakterne blev anvendt som attester i ægteskabssagerne og blev sendt tilbage til Magistraten, der besluttede om sagen skulle sendes videre til Kancelliet, der skulle træffe den endelige afgørelse. Afgørelserne blev sidenhen sendt tilbage til Magistraten, der overleverede udfaldet og de eventuelle separations-/skilsmissepapirer til de stridende ægtefolk.⁵⁹

I mit arbejde har jeg gennemgået 1186 separations- og skilsmissesager, fordelt på årene *1806, 1811, 1816, 1821, 1826, 1831, 1836, 1841, 1846, 1851 og 1856*. Undersøgelsens startpunkt skyldes at det var i 1806, hvor Magistraten første gang oprettede en referatprotokol for sagerne. Det muliggjorde en systematisk gennemgang af sagerne, der ligesom undersøgelsens begrænsning til de udvalgte år, anskueliggjorde en gennemarbejdning af den enorme mængde papirer, som arkivpakkerne indeholder. Af samme grund udvalgte jeg 100 sager fra hvert år, på nær 1806 (året indeholder kun 86 sager), fordi selv denne lille bid af den samlede mængde let overstiger 2000 siders læsning.

I mine metodiske overvejelser har jeg knyttet en kvalitativ analyse med en mere kvantitativ orienteret vinkel. I den kvalitative del var hovedmålet at komme så tæt på ansøgernes egne oplevelser som overhovedet muligt. Jeg har derfor været særligt optaget af at identificere de strategiske, kulturelle og kønsnormative træk, der gik igen i ansøgernes beskrivelser. Det vigtige var ikke altid om de talte sandt eller falskt; i stedet var det individernes oplevelser af de situationer som de beskrev, som jeg benyttede som indfaldsvinkel til at afkode de sociale afgrænsninger for ægteskabet, husstand og køn. Derved også de særlige kendetegn ved ægteskabernes forlis og periodens kønsbetonede antitese til en god hustru eller husbond. Dertil har jeg været interesseret i hvordan de udlægninger påvirkede separations- og skilsmisseforløbene i en mere praktisk forstand. Til det punkt først og fremmest, hvordan ansøgerne forstod ægteskabets formelle og uformelle rettigheder, samt hvordan det

---

⁵⁹Københavns Magistrats 1.Sekretariat, separationssager, indkomne sager (bilag), 1806-1857

påvirkede interaktionen med byens embedsværk. Dermed altså, hvordan ansøgerne forhandlede og anvendte strategier, til at forme forløbene og sagernes udfald. Nogle sager vil derfor være gengivet som eksempler på hele forløb, mens andre vil have en mere diskursiv fremstilling, da de vil behandle ansøgernes ytringer om følelse, kønsroller og ægteskabet som helhed.

Mit kvantitative materiale vil derimod være et forsøg på at give stemme til de ansøgere, som den kvalitative analyse ikke kunne rumme. Da Lindes undersøgelse allerede havde afdækket mængden af ægteskabsophævelser hos Magistraten, besad det område ikke en væsentlig interesse.⁶⁰ I stedet var målet at afdække hvilke samfundsgrupper som hyppigst anvendte Magistraten, hvilke klagepunkter de fremførte og hvordan køn og standsmæssige spørgsmål spillede en rolle på sagernes gennemførelse. Jeg har derfor forsøgt at skabe et statistisk materiale i "nedefra og op-" perspektiv, og derfor har jeg primært taget udgangspunkt i ansøgernes egne udsagn i mit statistiske materiale. Undersøgelsen blev ført ved en gennemgang af 1186 sager, hvoraf 1136 var ansøgninger om separation eller skilsmisse. De resterende 47 sager var primært par som meldte at de havde fundet sammen igen, men også forespørgsler fra Magistraten til Kancelliet, der nogle gange kan findes noteret i protokollerne.⁶¹ Jeg har ligesom Linde talt separation og skilsmisse under den samlede titel ægteskabsophævelse, da skilsmisse kun indgik i det omfang ansøgerne ønskede at gengifte sig eller at blive for at betale sin fraseparerede kones underhold.⁶² Ønsker om skilsmisse blev i næsten alle tilfælde bevilliget, hvis parret havde levet separeret i mindst 3 år.

For at besvare disse spørgsmål, optalte jeg ansøgernes arbejdstitler som de fremgik i Magistratens protokoller og de dertilhørende bilag. Da kvinders funktion på arbejdsmarkedet kun fremgik meget sjældent, måtte jeg for langt størstedelen af dem angive deres funktion ud fra deres husbonds titel. For at skabe et let overskueligt billede, inddelte jeg dem efterfølgende efter deres overordnede funktion på arbejdsmarkedet. Det var eks. *lavstillede tertiære erhverv*, *højtstillede tertiære erhverv*, *håndværkermestre*, *håndværkersvende*. I ansøgninger bragt af både husbond og hustru, blev begge parter indført i min optælling. I målingen af ansøgernes klagepunkter, tog jeg udgangspunkt i bilagenes mange siders breve, klager og forespørgsler. De er alle skrevet af enten afsenderen,

---

⁶⁰Linde (1993)

⁶¹Bilagene til forespørgslerne findes desværre ikke bevaret under Magistratens indkomne sager.

⁶²Linde (1993), s.167

en vinkelskriver eller en bekendt, og det er derfor så vidt muligt det tætteste vi kommer på ansøgernes egne ord. Meningen var at skabe et standsmæssigt billede af ægteskabsophævelsernes årsager, og selvom jeg tilstræbte at bevare motiverne for ansøgningerne intakte, var jeg også her nødsaget til at inddele motiverne efter hovedemner for overskuelighedens skyld. Jeg har således vurderet hver enkelt sag individuelt, og inddelt dem efter en overordnet kategori.⁶³

Slutteligt har jeg foretaget en række mindre målinger ud fra samme dataset. Det var bl.a. en procentdeling over antallet af ægteskabsophævelser pr. samfundsgruppe (arbejdstitel), som skulle belyse hvorledes classeskel påvirkede sagernes gennemførsel. Det samme har jeg gjort i forhold til køn, og til sidst kortlagde jeg ansøgernes adresser via oplysningerne fra deres breve. Adresserne og afsenderens arbejdsfunktion blev derefter overlagt i et kort med matrikelnumre fra 1858.⁶⁴ Formålet med kortlægningen var at producere en socialtopografisk inddeling af ansøgerne i byrummet indenfor Københavns volde, da det skulle give et yderligere indblik i ansøgernes livsvilkår og levestandard.

6. Baggrunde, livsvilkår og Øvrigheden

6.1. Ægteskabskrisernes demografi

Som rum, mægler og myndighed satte Magistraten sine spor i materialet, og det påvirkede måden hvorpå sagsforløb og konflikter kom til udtryk. I dette første hovedkapitel vil jeg derfor udforske ægteskabskrisernes demografi, og Magistraten som forhandlingsrum. I den sammenhæng vil kapitlet berøre ansøgernes baggrunde, levestandard, kønslige inddeling og klagepunkter fordelt på erhverv. Målet vil være at introducere læseren for ordningens brugere, samt skildre deres baggrunde i relation til den hidtidige forskning. Derefter vil kapitlet udforske Magistraten som forhandlingsrum, mønstrene i Magistratens vurderinger og procesformen under mæglingerne. Hensigten vil være at gøre rede for logikken i Magistratens arbejdsgange, og det vil således indeholde institutionens separations- og skilsmisserater fordelt efter køn og erhverv. Kapitlet skal derfor betragtes som et statistisk overblik på praksissen, der forhåbentligt vil tydeliggøre myndighedernes interesse og rolle i separations- og skilsmissesagerne, samt ansøgernes overordnede handlemønstre.

---

⁶³Sagerne besad ofte mere end et klagepunkt og antallet vil derfor ikke være det samme som sagsmængden

⁶⁴Omtalte kort er nærmere bestemt: "Kaart over Kjöbenhavn og omegn af Lieut: Thor Branth 1854. Rettet til 1858 af Dessinateur Senne. Forlaget af C.H. Bielefeldt." – Det findes på <https://kbhbilleder.dk/kbh-arkiv/90141> - set 09-04-23.

Menige og arbejdere (Hæren)	53 (5%)
Menige og arbejdere (Flåden)	72 (6%)
Flådeofficerer	6 (1%)
Hærofficerer	22 (2%)
Håndværkermestre	135 (12%)
Håndværkersvende	232 (20%)
Embeds personer (Eks. Præster, statsansatte jurister, assessorer)	22 (2%)
Lavtstillede tertiære erhverv og renovationsarbejdere (Eks. Tjenere, værtshusholdere, høkere, vognmænd, gartnere og brolæggere)	163 (14%)
Liberale erhverv (Eks. Tegnere, advokater, professorer, skuespillere, skolelærere)	41 (4%)
Daglejere (Arbejdsmænd)	83 (7%)
Ledigtgående, fattiglemmer og fanger	26 (2%)
Højtstillede civile maritime erhverv (Eks. Lodser, skippere, kaptajner, pakningsledere)	12 (1%)
Lavtstillede civile maritime erhverv (Eks. Sømænd, bådfører, havnearbejdere, segl- og mastemagere, skibstømrrer)	32 (3%)
Ukendt	153 (13%)
Produktionsejere (Eks. Fabrikanter og fabriksejere)	3 (0%)
Lavtstillede i produktionsapparatet (Eks. Brændevinsbrændere, pottemagere, fabriksarbejdere)	25 (2%)
Ordensmagt og toldvæsen (Eks. Vægttere, toldbetjente, politibetjente)	30 (3%)
Højtstillede tertiære erhverv (Eks. Købmænd, grossister, handelsmænd osv.)	26 (2%)

Som det ses i ovenstående tabel, var ansøgernes baggrunde varierede og kom fra alle grene af det københavnske byrum. Størstedelen tilhørte middelklassen og de lavere lag, men de optrådte side om side med godsejere, fabrikanter, grossister, højtrangerede militærfolk og embedsmænd. De suverænt største grupper var *håndværkersvende* (232), efterfulgt af personer i *lavtstillede tertiære erhverv samt renovationsarbejde* (163) og sidst *håndværkermestrene* (135). I modsætning var grupperne med det laveste antal ansøgere: *produktionsejere* (3), *de højtstillede civile maritime erhverv* (12) og *embedsmænd* (22).⁶⁵ Fordelingen afspejlede dels usikkerheden på bunden af samfundet, men var samtidigt resultat af byrummets demografiske sammensætning. Intet indikererede, at de særligt velstillede henvendte sig til andre institutioner, end det var kutyme for byens almene befolkning. F.eks. indgik der på samme dag, d. 19. juni 1816, både en henvendelse fra oberstløjtnant og kammerherre J. L. Benzon, og den noget ringere stillede tømmermand Peter Nielsen.⁶⁶

⁶⁵Se tabel 1.

⁶⁶Protokol, 1816, NR: 86 & NR:87

Forskellene mellem ansøgerne udmærkede sig i stedet på andre parametre. Resultatet fra målingen af ansøgernes erhverv og fordeling i byen fremgår på næste side, og viste, at langt størstedelen af de lavere stillede havde hjemme på Christianshavn og i områderne omkring Nyboder, Sct. Annæ vester, Købmager og Rosenborg kvarterer. I modsætning, levede de velstillede mere spredt, i klynger omkring Christiansborg og i Nørre- og Øster kvarterer.⁶⁷ Christianshavn, Sct. Annæ vester og Rosenborg var ifølge skatteansættelsen pr. indbygger de fattigste områder i København.⁶⁸ Her boede langt størstedelen af ansøgerne, og bedrev deres arbejdsliv som håndværkersvende, tjenestefolk, småhandlende, arbejdsmænd eller i militærtjeneste. Især Borgergade, Adelgade, og Amagergaderne på Christianshavn var tæt befolket med disse grupper, og det skyldtes, at brandene i 1728 og 1795 skabte en gentrificering af dele af den gamle middelalderby nær Christiansborg. Der var strenge krav til de nyopførte huse, og det skubbede de dårligt stillede ud til det ydre Christianshavn og områderne omkring Borgergade.⁶⁹ Lejlighederne i disse områder var tætbefolkede, og det ikke var unormalt, at personer fra de omkringliggende lejligheder enten deltog i ægtefolkenes konflikter eller forsøgte at stoppe dem.⁷⁰

Da København i 1850'erne blev hærget af en koleraepidemi, blev områderne genstand for undersøgelse af Sundhedspolitiet.⁷¹ De førte bl.a. kontrol med usunde boliger, og det giver os de måske eneste eksisterende opmåling af befolkningstætheden i lejlighederne fra samtiden og de foregående årtier. Under et vanligt eftersyn fra netop Borgergade skrev politiassistent Hjort, at der boede i alt 59 mennesker, fordelt på Borgergade nr.29's i alt 19 lejligheder. Det udregnede han til et gennemsnit på 256 kubikfod pr. person, hvilket svarer til cirka 7.2 kvadratmeter. Udover de faste beboere, var førstesalen desuden indrettet som bordel og inddelt i små skillerum.⁷² Præcist hvor velbesøgt bordellet var, fremgår ikke i rapporten - men boligforholdenes trænge plads gjorde det med sikkerhed svært at holde hemmeligheder. Det betød, at ægteskabet for disse mennesker blev udlevet som del af en sammensat social geografi, der i modsætning til de velstillede, ikke tillod meget privatliv.

---

⁶⁷Se kort (s.25-26)

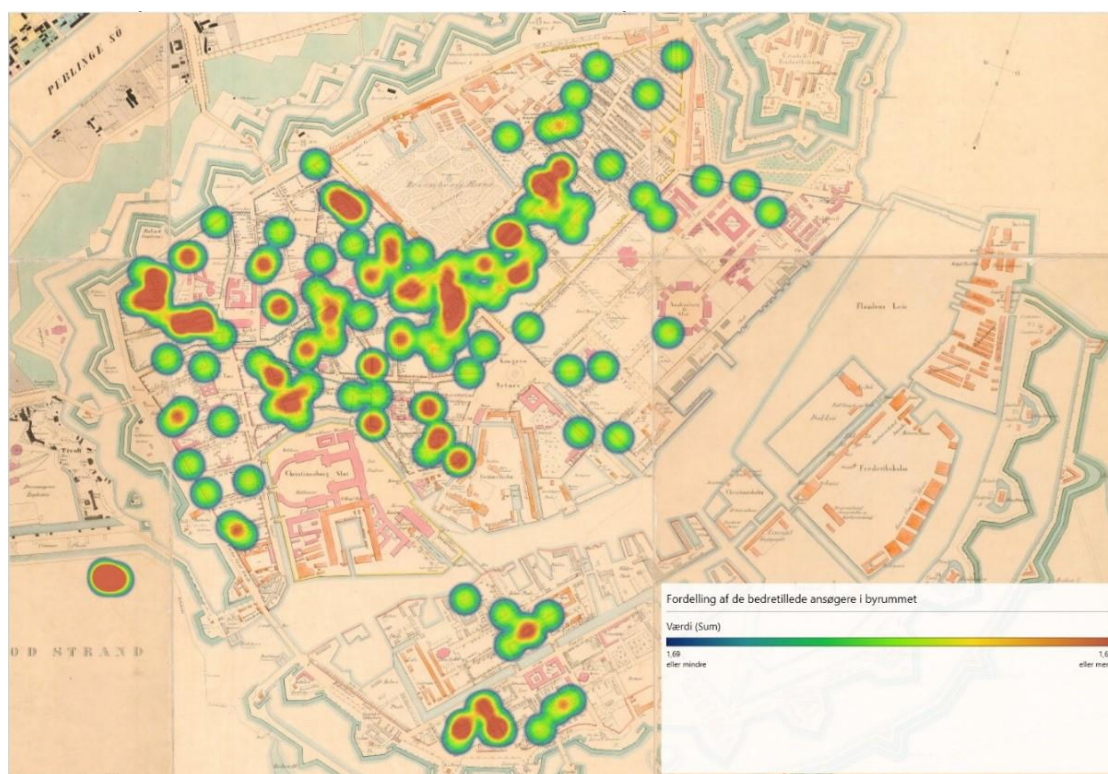
⁶⁸Linde (1993) s. 172

⁶⁹Mads Linnet Perner (2019), s. 21-25

⁷⁰Eks. Bilag 1806, NR:49; Bilag 1811, NR:14; Bilag 1846, NR:64

⁷¹Bonderup (2008), s. 45

⁷²Københavns Politi 3. Politiinspektorat, Afdeling A Journalsager vedr. overbefolkede lejligheder. Undersøgelserforretning, NR:71

De overstående billeder viser ansøgernes fordeling i byrummet. Det øverste viser de lavtstillede ansøgere, der meget klart var koncentreret omkring Nyboder, Borgergade og Adelgade samt Christianshavn. Det nederste billede er de bedre stillede, der levede mere spredt. Opdelingen er sket på ansøgernes erhverv, dvs. menige og arbejdere (Hæren og flåden), svende, lavtstillede tertiære erhverv, daglejere, ledigtgående og fanger, lavtstillede civile maritime erhverv, lavtstillede i produktionsapparatet, ordensmagt og toldvæsen udgjorde gruppen af lavtstillede. De resterende erhvervsgrupper fremgår som bedrestillede på billedet nedenfor. Punktet placeret udenfor voldene er ansøgere fra Københavns opland eller resten af landet.

Kortet viser ansøgernes erhvervsmæssige fordeling i byrummet, uden de to foregående korts filter. Punktet placeret udenfor voldene er ansøgere fra Københavns opland eller resten af landet. Alle tre kort vil fremgå i større udgave i specialets bilag.

Ifølge Linde, indikerede ansøgernes baggrunde at fattigdom var den primære årsag bag usikre ægteskaber. Hun mente, at det var udtryk for en skæv social fordeling - men konklusionen virker forsimplet, taget byens almene demografiske sammensætning i betragtning.⁷³ På mange måder lignede opgørelsen over ansøgernes baggrunde nemlig Københavns demografiske sammensætning, med enkelte mærkbare forskelle. De største forskelle var, at ustabile ægteskaber virker til særligt at have ramt bestemte erhvervsgrupper, uafhængigt af økonomi. I min optælling stod de militært ansatte (*flåden og hæren*) kun for sammenlagt 11% af de samlede ansøgninger, mens de generelt bedre stillede og langt færre *håndværkermestre*, stod for 12%.⁷⁴ Ifølge historiker Bent Blüdnikow, var mængden af menige militæransatte i 1801 på 16.934, hvorimod den samlede mængde af kunstnere og håndværkermestre, medregnet svende og drenge, lå på i alt 22.108 personer. Da vi med rimelig sikkerhed kan antage, at langt de fleste individer i Blüdnikows tal var

⁷³Linde (1993), s.171

⁷⁴Se tabel 1.

svende, viste det altså en overrepræsentation af håndværkermestre i Magistratens ansøgninger. Det samme gjorde sig gældende for *håndværkersvendene* (20%), sammenlignet med gruppen af tjenere, værtshusholdere og mindre erhvervsdrivende (23.242 personer), der i min optælling stod for 14% af ansøgningerne (*lavtstillede tertiære erhverv*).⁷⁵ Lindes antagelse om at det var den økonomiske ulighed, der forsagede den sociale skævvridning, kan således ikke alene forklare de erhvervsmæssige forskelle.

Herimod virker det til, at forventningspres pga. periodens maskuline ideal påvirkede håndværkerne særligt hårdt. Idealet var markeret ved selvstændighed i erhverv, håndværk, husstand og ejerbesiddelse, men ikke alle håndværkere kunne leve op til den standard. Kvinderne i denne gruppe kan således have haft højere forventninger til ægteskaberne, end mændene kunne formå; og samtidigt kan mænd have tilstræbt en livsstil, der gjorde tilværelsen usikker. Selv hos håndværkermestrene var der klager over slet husholdning, drukkenskab og manglende understøttelse iblandt de højest rangerende klagepunkter, men især svendene var særligt hårdt ramt. Kønsbilledet påbød dem en selvstændighed, som de pga. deres forhold til mesteren aldrig kunne leve op til - men æresfølelsen medførte, at de alligevel gjorde forsøget. Deres ægteskaber var derfor særligt præget af ustabilitet, fordi de forsøgte at brødføde både kone og børn, selvom deres indtjeningen ikke var til det.⁷⁶

Derfor klagede kvinder, som var gift med en håndværkersvend, også mest udbredt over at de ikke modtog den nødvendige understøttelse; og selvom det ikke var et krav, knyttede langt de fleste af deres ansøgninger til emner, der understregede ægteskabet rolle som social sikring.⁷⁷ Økonomi besad således en væsentlig rolle, men også levevej og forventninger påvirkede ægteskabernes stabilitet. Ansøgningernes klagepunkter var imidlertid ikke kun mudderkast, men de forholdt sig ofte direkte til individet og husstandens overlevelseskamp. Det viste, at ansøgerne tog udgangspunkt i det virkelige liv når de skrev deres ansøgninger. Resultatet vil fremgå på næste side, og betød at praksissen besad et væsentligt pragmatisk element, som satte det i forbindelse med de problemstillinger der ramte Københavns forskellige sociale lag.

---

⁷⁵Bent Blüdnikow (1986) s.3 – Blüdnikow om Københavns demografiske sammensætning i 1801. Tallene er så vidt jeg er bekendt den mest detaljerede opgørelse der findes fra perioden og stammer fra Carl Bruun: »København« bd. 3 (1901), s. 865. – Danmarks statistik "befolkningen i 150 år" (2000) indeholder en lignende statistik fra hele århundredet, men den indeholder desværre kun 7 erhvervskategorier og dækker hele landet.

⁷⁶Bailey (2003), s.68

⁷⁷Se tabel 2.

	Ukendt	Skilsmisse	Dårlig opdragelse	Slet opførsel	Sygdom	Druk	Manglende underhold	Utroskab	Vold	Vagabonderinger/udjaget fra hjemmet/1ever adskilt	Slet husholdning/ødselhed/salg af indbo	Uenighed i genytter
Menige og arbejdere (Hæren)	9	12	2	13	0	6	3	6	14	3	6	5
Menige og arbejdere (Flåden)	12	18	2	11	2	11	1	3	15	8	8	1
Flådeofficerer	0	0	2	2	0	4	0	0	0	0	2	2
Hærofficerer	1	5	2	2	0	1	1	0	2	1	3	11
Håndværkermestre	15	30	5	20	5	17	15	5	21	20	13	36
Håndværkersvende	37	54	7	35	3	29	50	15	41	35	36	27
Embedspersoner	2	3	1	1	0	1	0	0	1	1	1	7
Lavtstillede tertiære erhverv og renovationsarbejdere	26	34	5	15	4	9	16	5	20	16	14	33
Liberales erhverv	9	9	2	2	0	1	5	1	2	4	1	11
Daglejere	16	20	1	12	1	10	21	6	16	17	5	10
Ledigtgående, fattiglemmer og fanger	1	12	1	2	0	3	5	0	1	4	0	4
Højtstillede civile maritime erhverv	2	6	0	3	0	1	0	0	2	1	1	1
Lavtstillede civile maritime erhverv	6	4	0	2	0	1	8	5	3	6	2	3
Ukendt	48	52	1	6	1	6	12	0	12	10	4	17
Produktionsejere	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3
Lavtstillede i produktionen	9	2	1	4	0	4	2	0	2	2	3	2
Ordensmagt og toldvæsen	6	12	0	2	1	2	1	1	8	3	2	1
Højtstillede tertiære erhverv	2	10	0	1	0	3	4	2	2	1	0	9

Hos de to førnævnte og meget sammenlignelige grupper af *håndværkermestre* og *håndværkersvende*, blev de sociale skel særligt tydelige. Oversigten kan ses på foregående side, og her fremgik det klart, at der var en forbindelse mellem indkomst og ansøgernes klagepunkter. Dette ses mest fremstående ved, at understøttelsesklager kun indgik i 7.43% (15) af mestrenes klagepunkter, hvorimod det udgjorde 12.85% (50) af svendenes klagepunkter. Hos svendene var understøttelsesklager således det mest udbredte punkt udover skilsmisse, hvilket understregede, at svendenes ægteskaber var præget af langt større materiel nød, end det var tilfældet hos mestrene.

Skilsmisse var for næsten alle samfundsgrupper det højest rangerede punkt, og det skyldes at skilsmisse var nødvendigt, hvis man ville indgå nyt ægteskab efter separationen.⁷⁸ Dette var imidlertid ikke tilfældet hos de lavtlønnede *daglejere* og de *lavstillede civile maritime erhverv*, hvor manglende understøttelse var de hyppigst angivne klagepunkter på 15.56% (21) for *daglejerne*, og 12.5% (8) for de *lavstillede civile maritime erhverv*. Forklaringen på de manglende skilsmisseansøgninger kan således være, at mange af disse ansøgere ikke ønskede skilsmisse, da de ikke besad midlerne til at gengifte sig.

Bemærkelsesværdigt gjorde dette træk sig ikke gældene hos gruppen af *lavstillede tertiære erhverv*, hvor understøttelsesklager kun fyldte 8.12% af punkterne i ansøgningerne. De søgte i stedet, ligesom de *liberale erhverv* 11.7% (11) og *højtstillede tertiære erhverv* 20.93% (9), altovervejende pga. uenighed i gemytter 16.75% (33). Årsagen var formentligt at høkere, værtshusholdere og kræmere generelt klarede sig bedre end eks. *håndværkersvende* og *daglere*, hvilket fik dem til at efterligne de højt rangerede klassers sociale markør for tavshed.⁷⁹ Samtidig var tjenestefolkene i denne gruppe ikke forventet at leve op til idealet om selvstændighed i erhverv, ejendom og håndværk i samme grad som håndværkersvendene, der måske tilstræbte statussen via deres funktion på arbejdsmarkedet.⁸⁰ Dette har utvivlsomt medført at kvinder, som var gift med en tjener, langt oftere følte at de fik den rette understøttelse, da tjenestefolk ikke jagtede et ideal, som i mange tilfælde var utilgængeligt.

---

⁷⁸Frd. Af 23/5 1800

⁷⁹Tilbøjeligheden til at tilskrive sin ansøgning ”gemytternes uenighed”, var især udbredt hos de bedrestillede socialklasser, da det var en måde at afdæmpe konflikterne. (se s.44-47) – klagepunktet blev dog anvendt af alle grupper i samfundet, men med varierende succes.

⁸⁰Bailey (2003) s.68

Denne tilbøjelighed til at forme ansøgningerne efter de problemstillinger man var ramt af, viste ikke kun at ansøgernes klagepunkter tæt fæstet i virkeligheden, men at ægteskabsproblemer var påvirket af det sociale lag man tilhørte og at ansøgerne var bevidste om hvad de forventede med mæglingerne. Dette fremgik mere udtalt end ved nogen anden gruppe hos de militært ansatte. De var dårligt betalt, men bemærkelsesværdigt var klagepunktet om understøttelsen næsten totalt fraværende.⁸¹ På tværs af militærets grene, optrådte understøttelsklager nemlig kun sammenlagt i 2.36% (5) af klagepunkterne.⁸² Forklaringen var, at kvinder der var gift med mandskab i hær eller flåde kunne få bidrag gennem den militære administration, og derfor ikke behøvede at søge separation for at få understøttelse. Det viste at klagerne var udtryk for en velovervejet vurdering af ansøgernes sociale situation, og ligesom hos Linde, var det ifølge min optælling langt oftest kvinder, der tog initiativet til at rejse sagerne.⁸³ Denne observationen afspejles også i mit samlede dataset, hvor kvinder stod for i alt 677 af de rejste sager, og mænd kun stod for 459.⁸⁴ Tilvarende Linde, mener jeg at forklaringen på denne tilbøjelighed lå i at kvinderne havde interesse i at opnå et fastlagt underholdsbidrag, hvilket de kunne opnå ved separation.⁸⁵ Ægteskabet var for langt størstedelen af kvinderne den eneste faste indtægtskilde, og af den grund har de haft langt større incitament end mænd til at afbenytte ordningen. Køn og sociale lag prægede således måden hvorpå man søgte om separation og skilsmisse, og dette udtrykte at ansøgerne var dybt bevidste om, at Magistraten tilbød dem en mulig fremtidssikring.

6.2. Ægteskabsophævelse med Magistraten som tredjehjul

På mæglingerne påbød lovgivningen, at Magistraten forsøgte at forlige parterne; men var begge parter enige om adskillelsen, blev ægteskabsophævelsen typisk bevilliget. Ifølge Linde, fandt hun ingen eksempler på at myndighederne forsøgte at indskrænke kvindernes muligheder for at komme ud af ægteskabet og hvor det er heller ikke min opfattelse, lægger punktet en uheldig vægt på kønnets indflydelse ifh.t. hvorvidt sagerne blev gennemførte eller ej.⁸⁶ I virkeligheden havde kønnet næsten ingen indflydelse på sagernes gennemførsel. Ifølge mine tal, blev 677 sager rejst af kvinder, hvoraf 381 endte i enten en separation eller skilsmisse. For mænd var tallene 459 rejste sager, til 258 gennemførte ophævelser. Dvs. at

---

⁸¹Tyge Krogh (2018), s. 5-6 – om soldater og flådeansattes ringe løn.

⁸²Se tabel 2.

⁸³Linde (1993) s. 172-173

⁸⁴Samlet dataset for 1806-1857

⁸⁵Linde (1993) s. 172-173

⁸⁶Ibid. (1993), s.181

56.28% af sagerne endte i enten skilsmisse eller separation, når de blev rejst af kvinder, og 56.21%, når de blev rejst af mænd.⁸⁷ Denne lighed skyldtes praksissens opbygning, og ligegyldigt om en sag var rejst af en mand eller kvinde, krævede den næsten altid accept fra begge parter. Ansøgernes største modstandere var således den ægtemand eller kvinde, de forsøgte at fraskille. Den eneste undtagelse til reglen var, hvis man ved gentagne mæglingsforsøg ikke ville fortsætte ægteskabet, og Magistraten derved sendte sagen videre til afgørelse ved Kancelliet. Kancelliet havde nemlig, i modsætning til Magistraten, beføjelser til at adskille ægteparrene ved dom, selvom parrene ikke var enige om adskillelsen. Dette krævede dog at Magistraten så sig villig til at videresende sagen, og da der ikke fandtes fastsatte regler for hvor mange gange en sag kunne afvises, resulterede det i at mange ansøgere helt opgav. Foretagendet var derfor fra Magistratens side en konsensusorienteret proces, hvor måden man blev skilt først og fremmest var ved enighed eller vedholdenhed, og ved tvang om nødvendigt.⁸⁸

Det kunne bl.a. ske ved at gøre sit ægteskabet uudholdeligt for sin stædige partner, og sagerne kunne derfor nemt udvikle sig til smædekampagner imellem ægtefolkene.⁸⁹ Dette skulle tvinge den stædige part til at acceptere adskillelsen, men i andre tilfælde var det nødvendigt at tilskynde Magistraten med gentagne og gradvist mere medynkende fortællinger. Derfor eksisterer der talrige eksempler på individer, som gentagne gange henvendte sig til Magistraten; og et af de mere ekstreme tilfælde var f.eks. drejersvendkonen Sophie Lundqvist, som nåede at ansøge hele 6 gange.⁹⁰ Dette var fordi Magistraten generelt optrådte relativt passivt under sagsforløbene, og kun sager med meget begrundede anklager blev videresendt til Kancelliet. Oversigten over Magistratens separations- og skilsmisserater fordelt på erhverv vil fremgå næste side, og derefter vil resultatet blive gennemgået, i relation til hvad det afslørede om logikkerne i praksissens arbejdsgange.

---

⁸⁷Mit samlede dataset, baseret på 1136 sager, fordelt over hvert femte år i perioden 1806-1856. – Da langt de fleste separationer endte i skilsmisse, er de talt med som ægteskabsophævelser. Det samme gjorde Linde (1993), s. 167-173

⁸⁸Frd. Af 23/5 1800

⁸⁹Eks. Bilag 1806, NR:8, Bilag 1811, NR:31, Bilag 1856, NR:72

⁹⁰Eks. Bilag 1821, NR: 105, 22.11.1821; Bilag 1826, NR: 33, 22.2.1826, 3.4.1826; Bilag 1836, NR:32, 8.3.1832, 22.3.1832; Bilag 1841, NR: 12, samlet

Gruppe	Ansøgninger i alt	Ægteskabsophævelser	Procentdeling
Menige og arbejdere (Hæren)	53	26	49.06%
Menige og arbejdere (Flåden)	72	45	62.5%
Flådeofficerer	6	1	16.67
Hærofficerer	22	14	63.6%
Håndværkermestre	135	74	54.8%
Håndværkersvende	232	126	54.4%
Embedspersoner	22	11	50%
Lavtstillede tertiære erhverv og renovationsarbejdere	163	90	55.2%
Liberale erhverv	41	24	58.54%
Daglejere	83	41	49.4%
Ledigtgående, fattiglemmer og fanger	26	14	53.85%
Højtstillede civile maritime erhverv	12	6	50%
Lavtstillede civile maritime erhverv	32	16	50%
Ukendt	153	55	35.95%
Produktionsejere	3	3	100%
Lavtstillede i produktionen	25	12	48%
Ordensmagt og toldvæsen	30	13	43.33%
Højtstillede tertiære erhverv	26	16	61.54%

Denne praksis gav hver sag sin egen dynamik; men overordnet syntes adskillelsen at være foregået lettest for de bedrestillede.⁹¹ Mange af dem havde, allerede inden sagerne landede ved Magistraten, fået ordnet en overenskomst hos en prokurator. De var således fri for at optræde i opposition til hinanden under mæglingerne, og denne enighed gjorde det lettere at få sig en bevilling.⁹² Dette var en luksus, som kun få havde råd til - men når det er sagt, var ingen af udsvingene i mine målinger dog så entydige, at de alene kan have baseret sig på stand og økonomi.⁹³ En af undtagelserne var de ansatte i flåden, der ligeledes besad en høj separations- og skilsmisserate (62.5%). Ifølge Linde, var de mange separationer i denne gruppe forskyldt af flådens ansattes ringe kår; men da oversigten over separations- og skilsmisseraterne viste, at der ikke nødvendigvis var en sammenhæng mellem gennemførte separationer og økonomi, tyder det ikke på at kunne være hele forklaringen.⁹⁴ I stedet virker succesraten for denne gruppes ansøgninger at skyldes, at de fik behandlet deres sager af en overordnet, før de endte hos Magistraten. Ansøgningerne blev nemlig typisk fremsendt med en såkaldt "recommendation", hvilket må have sorteret nogle af de mindre målfaste ansøgere fra, og blåstemplet sagerne før de nåede Magistraten.⁹⁵ For langt størstedelen af ansøgerne, svævede mængden af gennemførte sager dog på omkring 50%, hvilket ligesom ligheden imellem kønnene, var pga. ordningens selvregulerende karakter.⁹⁶ Når alt kom til alt, var den ægtefælle man havde slæbt med til mæglingen nemlig den største hindring for, om adskillelsen kunne fuldføres. I brede slag var logikken, at kvinderne skulle sikres understøttelse for at acceptere betingelserne, mens mænd prøvede at holde betalingen til et minimum. Magistraten var for deres part kun interesseret i at opretholde den sociale orden, og de forsøgte derfor at finde holdbare løsninger for begge parter. Sager der ikke fandt en fælles overenskomst blev derfor typisk ikke bevilliget, og det betød, at en væsentlig del af praksissen hvilede på mæglingerne.

Det gav ansøgerne en betydelig indflydelse på sagernes udfald, og de var derfor ofte bevægede til at indgive så mange degraderende oplysninger om deres partner som muligt.

---

⁹¹Se tabel 3.

⁹²Eks. Bilag, 1856, NR:26, 15.2.1856; Bilag, 1821, NR:15, 30.01.1821; Bilag, 1836, NR: 45, 19.4.1836

⁹³Se tabel 3.

⁹⁴Linde s. 171 & figur 1

⁹⁵Eks. Bilag 1806, NR:69, 15.5.1807; Protokol 1811, NR:90; Bilag 1816, NR:99, 24.6.1816 – I nogle sager, omtales blåstemplingen som et krav, i andre som "recommendation" eller henvisning.

⁹⁶Med "ligheden mellem kønnene", menes den slående lighed der var ifh.t. hvorvidt sagerne blev gennemførte eller ej. Resultatet var, at 56.28% af sagerne endte i skilsmisse eller separation, når de blev rejst af kvinder, og 56.21%, når de blev rejst af mænd.

Selvom mange af disse oplysninger utvivlsomt havde rod i virkeligheden, bragte dette en forhåbning om, at Magistraten ville vælge side. Magistraten kunne derpå sende sagen videre til Kancelliet, der kunne træffe en afgørelse som var favorabel for personen, der havde rejst sagen. Ofte pålagde Magistraten den klagende part at finde vidner i sagen, og under mæglingerne har procesformen med alt sandsynlighed været akkusatorisk.⁹⁷ Det betød at bevisbyrden lå på den anklagende part, og at der skulle mindst tre (inklusiv klageren) overensstemmende vidneudsagn til, før en påstand kunne siges at være bevist.⁹⁸ Magistraten besad ikke selv nogen dømmende magt, og først når et forlig imellem de stridende parter var indgået, blev aftalen juridisk gyldig.⁹⁹ Ikke desto mindre var praksissen ordnet sådan, at Magistraten reelt set havde rollen som ”portvagt”, der kontrollerede adgangen til Kancelliets afgørelse. Det betød at ansøgerne skulle gøre indtryk på Magistraten, for at sagerne blev sendt til afgørelse ved Kancelliet. Som tidligere berørt, havde Kancelliet nemlig beføjelser til at adskille parrene, selvom de ikke var enige om adskillelsen. Magistratens mangel på disse beføjelser havde formentligt sine rødder i ophævelsen af Rådstuerettens dømmende magt, som følge af indførslen af Hof- og Stadsretten under Struensee i 1771.¹⁰⁰

Fra 1820’erne ændredes praksissen for indhentning af vidneudsagn, og de komplicerede sager, hvilket var sager hvor parterne uenige om adskillelsen, blev nu yderligere besværliggjort for de involverede.¹⁰¹ Tidligere havde Magistraten bedt ansøgerne selv finde attester på deres krænkelser; men nu krævede dette en såkaldt *tingsvidneakt*, som kun kunne erhverves via et forhør ved Hof- og Stadsretten. Tingsvidneakter var udskrifter over forhørene, som ansøgerne bragte Magistraten som bevismateriale i sagerne. Det medførte, at sagerne risikerede at blive mere omkostningsrige for de involverede, fordi stridighederne ved Hof- og Stadsretten skulle føres af professionelt uddannede prokuratorer. I de tilfælde, kunne den forurettede ansøge Magistraten om ”fri proces”, hvilket betød at myndighederne dækkede omkostningerne. Det medførte at selv samfundets ringest stillede kunne indhente vidneudsagn til sagerne; men fik de ikke medhold, risikerede de selv at skulle betale for

---

⁹⁷Eks. Protokol 1811, NR:14; Protokol 1836, NR:50; Protokol 1836, NR: 101

⁹⁸Camilla Schjerning (2019), s. 30-31 – Schjerning taler om formen hos Hof- og Stadsretten, der efter min vurdering afspejlede procesformen ved Magistraten.

⁹⁹Dette fremgår af 1790’ernes forordninger på området, men ses tydeligt i ordningens praktiske udfoldelse.

¹⁰⁰Schjerning (2019), s.31 – Schjernings emne er ikke relateret til Magistratens separations- og skilsmissepraksis, men hun skriver at rådstuerettens dømmende magt blev ophævet med indførslen af Hof- og Stadsretten under Struensee, i 1771.

¹⁰¹Eks. Protokol 1821, NR:1 + Bilag; Protokol 1831, NR:105 + Bilag; Protokol 1841, NR:56 + Bilag

sagsomkostningerne.¹⁰² Det gjorde forløbene langt mere risikable end tidligere, og det kan være en af forklaringerne til, hvorfor Linde og Bonderup fra dette tidspunkt observerede et fald i mængden af gennemførte ægteskabsophævelser.¹⁰³

I en analysesammenhæng, muliggjorde tingsvidneakterne og udskrifterne fra andre myndigheder imidlertid en langt mere nuanceret skildring af sagsforløbene. Materialet gav indsigt i dagligdagspraksisser og sammenstød, hvilket kom til udtryk igennem de ofte detaljerige vidneudsagn og breve, der fortalte, hvordan individerne skabte mening fra hændelser, kropssprog og tale. Fra disse krænkelser kan vi således komme nærmere nogle af de værdier, der blev betragtet som særligt vigtige i ægteskabet. Da ægteskabets kønslige agtelser næsten altid blev omdrejningspunkter i konflikterne, vil følgende kapitel behandle hvordan de blev anvendt som mere eller mindre bevidste strategier, i mødet med statens institutioner.

7. Følelsesytringer, classeskel og strategi

7.1. Ansøgningspraksis som følelsespraksis

Dette andet hovedkapitel vil derfor udforske ansøgningernes tekster, for at belyse hvordan ansøgningspraksissen tog form af følelsespraksis, når de jævne københavnske borgere anvendte periodens kønsnormer, til at vinde Magistratens opmærksomhed og sympati. Derefter vil kapitlet udforske hvordan stand og klasse viste sig i ansøgningspraksissen, og hvad det betød for ansøgenes måde at portrættere ægteskabet.

For middelstanden og samfundets laveste blev livet levet på et eksistensminimum, og ægteskabet indgik som sikring i deres større sociale sikkerhedsnet. Når ægteskabet ramlede satte det tvivl om den fremtidige overlevelse, og værst var det for kvinderne - men mænd kunne være lige så udsatte.¹⁰⁴ Det gav sagerne et ekstra præg af højspændthed, og vi møder derfor tit miserable og ofte hjerteskrærende fortællinger i ansøgningernes tekster. Mange omhandlede mænd, der havde forladt kone og børn uden at have givet dem en skilling at leve for, og andre var om fordrukne koner, mænd og endda sommetider børn, der tævede eller gjorde livet på andre måder uudholdeligt for deres partner eller forældre.¹⁰⁵ Det vil være

---

¹⁰²Frd. angående rettens vedbørlige og hurtige pleje. 3.juni 1796.

¹⁰³Linde (1993), s. 165-184

¹⁰⁴Eks. Bilag 1806, NR:56, 25.11.1806; Bilag 1811, NR:31, 4.2.1811; Bilag 1821, NR:81, 24.5.1821; Bilag 1831, NR:81, 14.5.1831; Bilag 1831, NR:139, 13.11.1831; Bilag 1851, NR:33, 25.2.1851

¹⁰⁵Eks. Bilag 1811, NR:38, 12.2.1811; Bilag 1821, NR:68, 6.6.1821; Bilag 1826, NR:55, 24.4.1826; Bilag 1851, NR: 71, 21.3.1851; Bilag 1856, NR:34, 29.2.1856

min påstand at følelser, eller vækkelsen af følelser, hos langt de fleste ansøgere indgik som en mere eller mindre bevidst appellform, der skulle frembringe Øvrighedens bevågenhed eller i bedste fald sympati. Ved at portrættere sig selv korrekt i både handling og følelse, kunne man spejle sig selv som en god husbond eller hustru. Det er dog imidlertid vigtigt at påpege, at udsagnene med al sandsynlighed ikke kun var udtryk for bevidst strategi. Mange af følelserne var sikkert dybfølte og oprigtige; men ved at observere hvordan individer udtrykte og praktiserede følelser, kan vi studere hvordan følelsesudtryk fik betydning som kommunikativ handling.¹⁰⁶ I det følgende vil jeg således udforske hvordan de jævne ansøgere skabte og anvendte tidens forestillinger om ægteskab og køn, til at appellere til følelse (emotives). Målet vil være at give et overblik over de måder ansøgernes forestillinger kom til udtryk, og samtidigt illustrere hvad de forventede fra Magistraten som institution. På den måde vil jeg forsøge at skitsere hvordan ansøgerne forestillede sig det ideelle ægteskab, med udgangspunkt i måden de beskrev dets antitese.

7.1.1. Forsømte kvinder...

Hos de kvindelige ansøgere var normalen at de portrætterede sig selv som lydige, tålmodige og sparsommelige husmødre, mens manden blev skildret som forsørger, husets beskytter, eller omvendt, dets last og tyran. Det kom til udtryk i både implicit og eksplicit følelsessprog, som her ved drejersvendkonen Charlotte Amalie i 1816:

"Det er nu et ganske år siden at min mand (...) gik fra mig, på en tid, da det ikke kun var 8 dage efter min nedkomst i Barselsseng og jeg var desuden meget syg – jeg måtte selv sørge for barnets dåb og efter 3 måneders forløb, da det døde, måtte (jeg) ligeledes besørge dets begravelse." Charlotte fortsatte, og hævdede at manden derfor ikke havde: "vist (de) mindste faderpligter imod egne børn (men) derimod søgt udsvævelser og sværmende fornøjelser."¹⁰⁷

Klagen viste et melankolsk selvbillede, der på en og samme tid manede til medlidenhed og viste hendes tålmodighed. Hun havde selv sørget for barnets dåb og den efterfølgende begravelse, og i stedet for at opfylde sine faderpligter, havde manden kun søgt udsvævelser og fornøjelser. Charlotte placerede derved skylden for barnets død på faderens skuldrer, og

---

¹⁰⁶Hansen (2013) s.140-141 – Hansen omtaler her antropologen William Reddy's såkaldte "emotives" eller emotiver, der er følelsesmæssige ytringer, som på en og samme tid er udtryk for en reel oplevelse eller følelse og en sproghandling, der har til formål at påvirke omgivelserne, men samtidigt igen påvirker afsenderens opfattelse af sine egne følelser.

¹⁰⁷Bilag 1816, NR:10, 25.1.1816

tegnede et entydigt skel imellem den ideelle faderrolle og driften til udskejelser. Faderens pligt overfor hende og børnene var først og fremmest omsorg, især i tiden omkring hendes graviditet. Dette var betragtet som faderens naturlige ansvar, og hendes ord appellerede til en udbredt følelse af foragt, der ved sagens afslutning gav Charlotte forældreretten over parrets øvrige børn.¹⁰⁸

Pligten til forsørgelse var et gennemgående træk i kvindernes tekster, og det optrådte som punktet, der ud over alle andre definerede manden som husbond.¹⁰⁹ Ifølge kvinderne, var hustruens rolle dog ikke kun som forbruger, men også delvist inkluderet i husstandens forsørgelsesgerning. De virker til at have anset ægteskabet som en fælles indsats, og det kom til udtryk i måden kvinder beskrev husbondens forsømmelser. Ifølge skomagerkonen Johanne Sandbergs klage fra 1826, havde hun ”båret” sin husstand i håb om at hendes mand skulle ændre sig, hvilket understregede opfattelsen af forsørgelsen som en gensidig hjælp:

” (i den tid jeg har levet med min mand), *har jeg ført et kummerfuldt liv. Jeg har båret alt med tålmodighed i håb om at han, med årenes tiltagelse skulle forandre sig, og indse at enighed og kærlighed mellem ægtefolk, stræbsomhed og sparsomhed, er det eneste middel – og den eneste vej – til lykke og anstændigt udkom (udfald).*”

Ytringen fremhævede altså partnerskabet som kilden til lykke, og udpenslede derefter husbondens ”drikfældighed” og manglende arbejdsvilje som årsagerne til, at Johanne nu alene havde ”tjent for sit brød”.¹¹⁰

Den ægteskabelige ubalance var således årsag til, at Johanne var blevet afholdt fra et lykkeligt liv, og hendes hjælpsomme tålmodighed var det, der skulle få Magistraten til at indse hende som en retscaffen kvinde. Hun spillede her på de følelser, som dækkede hver deres side af periodens tænkning af ægteskabet: på den ene side repræsenterede tålmodigheden det gammelt kristelige paradigme om kvindens lydighed overfor sin mand, og på den anden side var retten til lykke, der havde sine rødder i oplysningstænkningens verdslige idealer. Oplysningens naturretstænkere mente, at de naturlige love gav mennesket ret til at befri sig selv fra en ulykkelig livssituation, og dermed også et ulykkeligt ægteskab.

---

¹⁰⁸Koefoed (2007) s. 226-231 & Protokol 1806, NR:10

¹⁰⁹Eks. Bilag 1806, NR.10, 10.8.1806; Bilag 1841, NR:83, 18.5.1841, Bilag 1856, NR:66, 9.4.1856

¹¹⁰Bilag 1826, NR:76, 6.6.1826

Tænkningen var grundlaget for Magistratens praksis for ægteskabsophævelse, og det er således nærliggende at tro, at Johanne spillede på både de konservativ og liberale følelser, da hun afsendte sit brev.¹¹¹ Ikke desto mindre afslørede hun afslutningsvist, at hendes tålmodighed var brugt op, og at trangen til lykken var blevet for stor. Hun bad nemlig Magistraten om at få manden afstraffet på et offentligt sted eller bragt til Bistrupgård.¹¹² Sidstnævnte var hjemsted for det nye Sankt Hans hospital, der husede psykisk syge under Københavns Fattigvæsen.¹¹³ Hun forbandt ham dermed med et forestillet fællesskab, der skulle vække et billede af manden som sygelig, kriminell, irrationel og i mindre kontrol med sin natur og sit væsen.¹¹⁴ Ytringerne må have styret samtalerne ved Magistraten; for truslen om separation fik senere Johannes mand til at love bedring, og hun frafaldt sin klage.¹¹⁵

Henvisninger til sindssyge var et typisk træk for måden mænd og kvinder portrætterede en voldelig partner.¹¹⁶ Hos kvinderne var det dog langt mere udtalt, givet kønsrollernes definition af kvinden som det, blide, passive og svage køn.¹¹⁷ De var derfor langt mere tilbøjelige til at skildre volden, og den legemsskade de havde følt blev også typisk udpenslet i detaljer.¹¹⁸ Ifølge Johanne, havde hendes mand: ” (...) mishandlet (hende), både med hug og slag, trukket (hende) ved hårene – og udskældt (hende), for det skammeligste siges kan!”¹¹⁹. Det samme ytrede Else Wöller i 1806, der hævdede at hendes mand jævnligt havde mishandlet hende på en ”*tyrannisk og voldsom*” måde. Sidste gang med en kæp og knyttet hånd, så hendes ”*tøj var oversvømmet med blod*”, og alt sammen eftersigende kun fordi hun havde skåret tjenestepigen et for tykt stykke brød til pigens aftensmad.¹²⁰ De appelerede således til absurditeten, og manglen på følsomhed i deres mænds overilede brug af vold. Dertil viste det husbondens handlinger som uretfærdige, idet kvinderne ikke havde gjort noget, der kunne ophidse dem eller berettige volden. At Else samtidigt hævdede at være

---

¹¹¹Jensen (2003), s. 134-137 & s. 152-157 – Retten til et lykkeligt ægteskab, var et vigtigt argument i naturretens adskillelse af religion og retspraksis.

¹¹²Bilag 1826, NR:76, 6.6.1826

¹¹³<https://kbharkiv.dk/brug-samlingerne/kilder-paa-nettet/hospitaler-fattiggaarde-og-stiftelser/sankt-hans-hospital/> - set 07-09-23

¹¹⁴Rune Holst Scherg (2006), s.64-67 – Scherg taler her om den Kantianske antropologi der fremhævede mennesket som homo duplex. Homo duplex var karakteriseret af en indre kamp mellem menneskets to sider; åndens rationalitet og naturens lyster. Det sygelige var produkt af manglende kontrol og uhæmmet naturlig lyst. I udlægning demonstrerede Johanne således hendes partners hæmmede åndelige udvikling.

¹¹⁵Protokol, 1826, NR:76

¹¹⁶Eks. Bilag 1806, NR:8, 29.11.1806; Bilag 1821, NR:81, 1.11.1821; Bilag 1851, NR:33, 25.2.1851

¹¹⁷Bailey (2003), s.115

¹¹⁸Eks. Bilag 1826, NR:76, 6.6.1826; Bilag 1836, NR:115, 18.8.1836; Bilag 1841: NR:12, 18.1.1841

¹¹⁹Bilag 1826, NR:76, 6.6.1826

¹²⁰Bilag 1806, NR. 14, 9.01.1806

gravid, gjorde hendes mand overmådeligt afsporet. Mænd var efter det borgerlige ideal husstandens beskytter, og dermed var det mandens ansvar at sørge for at kvinder havde mad, tøj, omsorg og hvile nok i den periode.¹²¹ Hun kritiserede i den forstand det, der var med til at definere manden som husbond - men det hjalp imidlertid ikke, fordi Else ikke kunne finde attester på opførslen.¹²²

Hvor inderligt hun end selv måtte have følt det, var det samme tænkning som fik kusken Jens Jensens kone, Ingeborg, til at berette i 1851: ” (...) *ej alene (har han) mishandlet mig i det grueligste men udsagt sig ved de rædsomste trusler, og i hver henseende ikke opført sig som en mand.*”¹²³ Jævnfør ytringen anså Ingeborg det således som et tegn på manglende mandlighed, at husbonden tæskede hende. Selvom den hierarkiske inddeling af husstanden gav tilladelse til, at de højere rangerede medlemmer afstraffede de underordnede for at opretholde orden, skulle en ”rigtig mand” vise et følsomt og dannet forhold til afstraffelsen. Den patriakalske hustandsideologi havde altså, på trods af sin iboende delligering af manden som hustandens overhovede, ligedele forbehold mod ægteemandens misbrug af den position.¹²⁴ Pga. husbondens tyrani, lykkedes det således Ingeborg at få struktureret mæglingernes fortsæt sådan, at hun fik forældretten over parrets børn.¹²⁵ Manglen på ømme følelser omkring barnet optrådte, som vi har set, nemlig ofte som en symbolsk krænkelse på uskylden, hvilket blev særligt klart i betragtning af sømandskonen Ane Dorthea Jensens skrivelse fra 1856:

” (...) *flere gange har (han) mishandlet mig ikke alene med sine støvler og hænder men endog forsøgt på at kvæle mig, og sat mig en ½ alen lang kniv for brystet og sagt at han ikke skulle levne (en) bloddråbe i mig, og når jeg har bønfaldt ham om medlidenhed for mit uskyldige forster og mine 2 små børns skyld, da har han med skældsord og prygl stødt mig fra sig...*”¹²⁶

Børnenes uskyld var altså noget man skulle værne om, og selv fra vores perspektivt, kan der ikke herske tvivl om at Anes klage indbød til medfølelse. Desværre nåede sagen ikke at få en

---

¹²¹Bailey (2003), s.116

¹²²Protokol 1806, NR:14

¹²³Bilag 1851, NR:60, 14.4.1851

¹²⁴Martin Luthers katekismus, oversat af C.F. Balslev. (1851), s. 16 & Christian V's Danske lov: 6-5-5 – 6-5-10 (herefter bare: DL + lovsted)

¹²⁵Protokol 1851, NR:60

¹²⁶Bilag 1856, NR:34, 29.2.1856

ordentlig afslutning, fordi Anes mand stak af til søs - men heldigvis slap han ikke ustraffet; for et par måneder senere indkrævede fogeden udpantninger fra mandes indbo, til betaling af bøden for ikke at møde op.¹²⁷

7.1.2. ...og kærlige barnefædre

Det var imidlertid ikke kun kvinder, der anvendte følelserne omkring barnet i deres ansøgninger; og emnet blev flittigt anvendt af mænd, der forsøgte at tegne narrativ som kunne fremme deres sag.¹²⁸ Foruden sin kones drukkenskab og forsømmelse af huset, begrundede bryggerknægt Mathias Madsen i 1816 sin ansøgning med, at hun: *"(...) endog (går) så vidt i sin uordentlighed at hun giver mit ældste barn brændevin i en sådan grad at barnet deraf bliver aldeles fortumlet..."*¹²⁹ Afslutningsvis berørte han emnet igen, da han: *"(...) ingelunde (kunne betro hende børnene) thi om jeg endog gav hende nok så stort et bidrag til børnene ville sådant da i de første dage i ugen være fortæret i brændevin og børnene altså lide ondt i den øvrige tid."*¹³⁰ Hvor mudderkast givetvis ikke har været hele intentionen, idet både mænd og kvinder naturligvis kan føle oprigtig kærlighed for deres børn, var det nærliggende, at Mathias bragte emnet på bane i netop denne sammenhæng. Børnene var nemlig en væsentlig del af begrundelsen for kvindernes underhold; så alle parter må have haft en væsentlig interesse i enten at fremhæve deres egne forældreverner, eller at diskreditere deres modstanders.¹³¹ For Mathias vedkomne blev børnene altså en måde, hvor han kunne slippe udenom at betale sin måske fremtidige fraseparerede kones underholdningsbidrag. Det lykkedes imidlertid ikke pga. hans kones modattester - men det var tydeligt at emnet var mæglingernes omdrejningspunkt, og at Mathias brugte børnene til at trække udgangspunktet for diskussionen i sin retning.¹³²

Skikkelsen af den ansvarsbevidste og kærlige barnefader gik igen hos den forhenværende mel- og grynhandler Mads Frederik Brandt i 1851. Han hævdede, at konen havde bortsolgt alt hvad han ejede, og kun sjældent kom hjem. Derudover havde hun mishandlet hans fire børn så slemt, at han havde måtte tilkalde politiet. Mads var nu alene, og havde: *"(...) (sig) selv og 4 børn at forsørge, og hun (havde) så vidt borttaget alt, hvorfor (han ikke så sig)*

---

¹²⁷Protokol 1856, NR:34

¹²⁸Eks. bilag 1806, NR:44, 10.11.1806; bilag 1831, NR:81, 14.5.1831; Bilag 1851, NR:26, 21.2.1851; bilag 1851, NR:33, 25.2.1851

¹²⁹Bilag 1816, NR:44, 18.4.1816

¹³⁰Bilag 1816, NR:44, 18.4.1816

¹³¹Linde (1993), s.175

¹³²Protokol 1816, NR:44

*pligtig til at betale hende noget i separationstiden...*¹³³ Ligesom Mathias, forsøgte han altså at anvende børnene som argumentation for ikke at skulle betale sin fraseparerede kones underhold. Denne gang var argumentationen en succes, og ifølge separationsaftalen skulle Mads intet underholdsbidrag give. Det var fordi børnene var hans fra et tidligere ægteskab, og da konen fik lov at beholde alt hvad hun havde "borttaget", mente alle parter at det var en rimelig aftale.¹³⁴

Bemærkelsesværdigt havde Mads omtalt forsørgelsen af børnene som et fælles projekt, hvilket understregede at mænd følte at de var afhængige af kvinder, til at opretholde deres sociale og økonomiske status. Kvindens forpligtelser, og de følelser mænd anvendte til at beskrive dem, var dog typisk bundet op på en paternalistisk forståelse af kvinden, der skulle vække medlidenhed ved at vise dem selv som husstandens pligttopfyldende og nådefulde overhoved. De udsprang derfor, modsat hos kvinderne, ofte fra en følelse af forurettethed, snarere end den melankolske tone, der oftere blev bragt af kvinder. Skomagersvenden Johan Pettersen beskrev det i 1826 således:

*"Jeg har i de første år levet lykkelig med hende, da hun stedse opfyldte de pligter, som antroes (tiltroes) en huslig kone, men da hun dels af forledelse af slette og omgivende mennesker er blevet forført til drukkenhed (...) dernæst til som følge uefterrettelig (ulydighed) i sit hus, hvorved jeg (...) tilligemed mine børn har lidt meget, både såvel til livets midler men allermest renligheden. Dette (...) har sat mig aldeles tilbage i min profession, at jeg om sådan skulle vedblive, da ser jeg mig aldeles ruineneret (...) men mest mine børns forfaldenhed.*¹³⁵"

Ifølge ham var kvindens pligter at sørge for husstanden drift, mens han arbejdede. Konens drikkeri havde forstyrret denne harmoni, og det fik ham afslutningsvist til at ytre at opførslen: " (...) var (ham) *krænkende*..."¹³⁶ Klagen anvendte således konens ulydighed og dårlige husholdning til at appellere til forargelse, men tilsvarende kvinderne, beskrev mænd ægteskabets forsømmelser med et fokus på ægteskabets fælles indsats. Det skulle indbyde til sympati, ligesom den "aldeles ruin" og "børnenes forfaldenhed" skulle vise Johan som en

---

¹³³Bilag 1851, NR:26, 21.2.1851

¹³⁴Protokol 1851, NR:26

¹³⁵Bilag 1826, NR:41, 3.3.1826

¹³⁶Bilag 1826, NR:41, 3.3.1826

ansvarsbevidst husbond og kærlig far. Han endte dog også med forældreretten over tre af parrets børn, men det fjerde beholdt hustruen, selvom hun frasagde sig nogen form for umiddelbar understøttelse.¹³⁷

Klager over en slet husholdning var et fremtrædende træk i mænds skrivelser, og det skyldtes at de opfattede hustruens husholdning som modpolen til deres ydre forretninger.¹³⁸ I overensstemmelse med Johan, beskrev de husholdet som en livsnødvendighed, der muliggjorde at de kunne arbejde. Den patriakalske indelling af husstanden var altså afhængig af husmoderens samarbejde, hvilket gjorde husfadderens stilling svag, hvis ikke han imødekom sin kones forventninger. Netop det var årsag til skomager Peter Johnsen klage fra 1836, hvor han ytrede at konen: *”forøder mine ejendomme, hvilke jeg, der lever med megen sparsomhed i mådelige kår, ved mine hænders arbejde surt har erhvervet mig...”*.¹³⁹ Peters indtægter kunne således ikke følge med sin kones forbrug, og derfor blev parret separeret.¹⁴⁰ De talrige klager fra mænd om ”ødselhed”¹⁴¹ viste, at mange mænd ikke givetvis ikke kunne leve op til deres koners standarder - men samtidigt udtrykte fokussen på arbejdet, at de forsøgte skildre sig som pligtopfyldende borgere og husfædre.¹⁴² Det bragte dem nemlig i forbindelse med 1800tallets dyrkelse af fædrelandskærligheden, hvori individet i stigende grad skulle føle loyalitet, ansvar og tilhørighed i forhold til samfund og fædreland. I denne tænkning var pligtfølelsen overfor familien, såvel som det ikke at ligge samfundet til last, tæt på idealet.¹⁴³ Derfor skrev skomagermester Lars Petersen også meget direkte i 1836:

*”Husfred og et roligt liv, er det som opmuntrer håndværkerne ved sit arbejde, og giver ham lyst til at virke hvorved han kan blive en agtet borger, og staten til nytte, men hvor dette mangler, forstyrres ved en slet ægtefælle, der er det modsat med en sådan måde, han svækkes af ærgrelse, taber sin agtelse, og lysten til at arbejde og fortjene.”*¹⁴⁴

---

¹³⁷Protokol 1826, NR:41,

¹³⁸Se figur 6.

¹³⁹Bilag 1836, NR:32, 8.3.1836

¹⁴⁰Protokol 1836, NR:32

¹⁴¹Se tabel 4 (s.56)

¹⁴²Eks. Bilag 1806, NR:44, 10.11.1806; Bilag 1821, NR:81, 24.5.1821; Bilag 1846, NR:24, 5.2.1846

¹⁴³Tine Damsholt (2004), s. 5-25

¹⁴⁴Bilag 1841, NR:1, 24.10.1836

Arbejdet og forsørgerrollen var dermed fremhævet som essentiel for den maskuline identitet, men ligesom de tidligere, var det ifølge Lars kvindens husholdning, der frisatte manden til at optræde i den rolle. I dette tilfælde anvendte Lars altså følelsen af fædrelandskærlighed til at legitimere separationen, og samtidigt holde Magistraten til ansvar for sin fremtidigt manglende samfundsnytte. Ytringen havde i dette tilfælde ingen umiddelbar indvirken på sagen, men udsagnet tjente til at retfærdiggøre Lars' beslutning.¹⁴⁵ Begge køn anvendte disse narrativer til at begrunde deres ansøgninger, og derfor eksisterer der talrige udlægninger om hvordan en ødsel eller fordrucken ægtefælle forårsagede, at den tilbageladte snart måtte: *"falde det offentlige til byrde."*¹⁴⁶

7.1.3. Følelsesudtryk, kønsnormer og strategi

Et af ansøgningspraksisens gennemgående træk var således ansøgeres villighed til at udstille intime detaljer om både dem selv og deres partner. Det skabte for langt de fleste et totalt kollaps i skellet mellem den private og offentlige sfære: men hvorfor var de villige til, at gå så langt? En del af svaret skal findes i periodens idéhistoriske tænkning af ægteskabet. Ansøgernes villighed til at oplyse afspejlede nemlig, at Luthers husstavle havde gjort husstanden til en offentlig institution i både kulturel og juridisk forstand. Ifølge hustavlen, bestod samfundet af lydende og bydende i de tre stænder: præstestanden, regeringstanden og husstanden. Husbonden var lydende i både regeringstanden og den religiøse stand, men til gengæld var han bydende i sin egen husstand.¹⁴⁷ Denne fordring viste, at husstanden havde været betragtet som en offentlig institution i hvert fald siden reformationen, og mange ægtefolk kan således ikke have skelnet mellem privat og offentligt, når de indgav deres ansøgninger. Samtidigt var privatliv for alle, på nær de allerrigeste, en luksus som var næsten uopnåelig. Størstedelen af ansøgerne boede på små værelser med tynde mure, fælles opgange og latriner, hvilket betød at kun få aspekter af det ægteskabelige liv forblev uoplyst for omgivelserne.¹⁴⁸ De har derfor ikke kunnet holde deres konflikter skjulte, selvom de måske havde ønsket det. Det kan have medført at ansøgerne følte, at deres ægteskaber var et offentligt anliggende, og dermed også det offentliges ansvar.

Implicit i disse skrivelser lå nemlig en forventning om, at udlægningerne ville styrke sagen, og forhåbentligt drive Magistraten til handling. Effekterne faldt ikke altid ud til ansøgernes

---

¹⁴⁵Protokol 1841, NR:1 – Parret blev separeret efter et længere forløb.

¹⁴⁶Eks. Bilag 1836, NR:41, 28.3.1836; Bilag 1851, NR:71, 24.3.1851; Bilag 1856, NR:58, 2.4.1856

¹⁴⁷Koefoed (2007) s.30

¹⁴⁸Se s.22-26

fordel; men i næsten alle tilfælde var narrativerne med til at styre mæglingerne i retning af ansøgernes ønsker. Det kom til udtryk ved, at langt fleste separationsaftaler viste spor fra den oprindelige ansøgning. Formuleringen af de lange, detaljerige og følelsesprægede ansøgninger var således en måde at tage kontrol med mæglingspraksissen. Det styrkede chancen for et favorabelt udfald, og strukturerede forhandlingerne efter ansøgernes behov. Dette har med alt sandsynlighed været en bevidst strategi fra ansøgernes side, og hos langt de fleste spillede man med relativt åbne kort hvad gjaldt følelsesudtrykkenes ønskede intention. Mange skrev direkte, at de ønskede at opildne Magistratens nåde, medlidenhed eller medynk.¹⁴⁹ Det var netop det kvinden Olvig Hansen gjorde i 1821, da hun påkaldte Magistratens medlidenhed som den øverste menneskelige følelse:

” (...) hvor skal jeg blive befriet fra min elendighed, med følgende omkostninger formår jeg ikke at udføre, Gud i disse øjeblikke bevæge Deres velværdighed, til menneskelighedens øverste følelse imod mig som (er) af det svage køn (...) Gud give min elendighed, inden kort tid måtte være fortiet, (med) dyb ydmygelighed venter jeg deres velærværdighedens bistand.”¹⁵⁰

Med det in mente, syntes ansøgningspraksissen i den grad at have taget form af følelsespraksis, da kønsnormerne og de følelser de ment til at vække, klart indgik som sproghandling, med forventning om effekt på modtageren. Samtidigt indikerede den udbredte brug af relativt ensformige klagepunkter og idealiseringer på tværs af tid og erhvervsmæssige skel, at udsagnene havde til formål at afspejle juridisk og kulturelt anerkendte standarder for ægteskabet. Selvom der ikke er grund til at tro at følelserne var udtryk for ren strategi, bar de altså i alle tilfælde på en klar forventning om at præge sagernes udfald. Følelserne var med al sandsynlighed dybfølte, men samtidigt var de udtryk for en i hvert fald delvist bevidst, eller fuldkommen bevidst, strategisk praksis.

7.1.4. Den tavse overklasse og privilegiernes konflikthåndtering

Denne villighed til at dele ud af det intime lod sig imidlertid ikke gælde for alle befolkningsgrupper, og det karakteristiske for ansøgninger fra overklassen var at konflikter, følelse og detaljer næsten aldrig fremgik som ansøgningernes bærende elementer. Det udtrykte en anden opfattelse af ægteskabet, end den som udspillede sig ved den jævne

---

¹⁴⁹Eks. Bilag 1811, NR:7, 4.1.1811; Bilag 1831, NR:86, 25.6.1831; Bilag 1841, NR:28, 26.2.1841; Bilag 1856, NR:34, 29.2.1856

¹⁵⁰Bilag 1821, NR:25, 7.2.1821

befolkning - og forklaringen var utvivlsomt, at problemstillingerne der mødte overklassen, ikke forholdt sig til overlevelse i strengeste forstand. Her herskede der en strengere grænse imellem offentlighed og privatsfære, og faktorer såsom stand, baggrund og livsvilkår var således altafgørende for, hvordan ægteskabet blev portrætteret. De velstillede kunne pga. deres bedre vilkår og boligforhold lettere holde på ægteskabets hemmeligheder, og dermed sikre at deres egen og familiens ære forblev intakt. Det intime blev derfor ofte overdækket og forsøgt fjernet, hvilket udmærkede sig i parrenes næsten ensidige tilbøjelighed til at angive ægteskabsophævelsens årsag som "uenighed i gemytter".¹⁵¹ Overklassens, i hvert fald sociale overlevelse, afhæng således af en strategi, som promoverede en udbredt standsmæssig tavshed.

Da handelsfuldmægtig Adolph Frederik og hustru Christiane Juliane i 1856 søgte om at blive separeret, gjorde de det netop med begrundelsen: "uenigheder i gemytter". Adolph bemærkede dog, at det var ulykkelige omstændigheder, der havde gjort ham ude af stand til at optræde som husfader. Det forårsagede at han ikke længere kunne forsørge Christiane og deres fælles barn, og han agtede derfor at rejse til udlandet for at tjene sine penge. Mere berettede parret ikke; men Adolphs ytring antydede, at der var mere på spil. For ham var det et spørgsmål om agtelse at kunne optræde i rollen som forsørger - og Christiane led ikke nød i strengeste forstand, da hun intet bidrag forlangte fra Adolph efter separationen. I stedet fik hun huset og alt dets indbo, samt deres fælles barn til forsørgelse.¹⁵² Det var en favorabel aftale, fordi gifte kvinder, ifølge den gældende lovgivning på området, formelt set ikke besad nogen form for ejendomsret.¹⁵³ Christiane kunne altså dermed gå fra sit ægteskab som den nye indehaver af husstanden, og i det lå en implicit forventning om at ville kunne leve af indboet.

At både mand og kone optrådte i et samlet brev, var et typisk træk for de velstillede.¹⁵⁴ Ligesom deres hang til tavshed, var det en måde at afdæmpe konflikten for omverdenen. Det foregik ved at begge parter signerede brevet, og optrådte som samlet forfatter. Dette var tilfældet med Christiane og Adolph, hvis tekst, ligesom andre af samme klasse, bar præg af at være forfattet i samarbejde med en prokurator. På den måde kunne parrene forsikre sig

---

¹⁵¹Se tabel 2. (s.27)

¹⁵²Bilag, 1856, NR:26, 15.2.1856; Overpræsidentens erklæring til parret.

¹⁵³DL: 3-17-38, 5-1-1, 5-1-2

¹⁵⁴Bilag, 1856, NR:26, 15.2.1856; Bilag, 1821, NR:15, 30.01.1821; Bilag, 1836, NR: 45, 19.4.1836, Bilag, 1811, NR: 84, 8.4.1811

om hinandens udsagn og samtidigt tage kontrol med mæglingsprocessen, før den nåede Magistraten. Samme strategi blev ført af kammerjunker Emil Scholten og hustru Marie Scholten i 1821. Ligesom Christiane og Adolph, tilskrev Emil og Marie separationen uenighed i gemytterne, og de meldte ligeledes at det var hustruen, som skulle tage vare på de fælles børn efter separationen. Som ved førnævnte par, var det altså moderens ansvar at tage sig af børnene, og det blev især ved unge børn betragtet som morderens naturgivne rolle.¹⁵⁵ Hvor Christiane modtog det fælles hus og indboet som compensation, fik Marie i stedet løbende udbetalt forsørgelsespenge. Det samlede beløb skulle ende på 1000rdl, hvilket var halvdelen af Emils årlige gage. Sidst forpligtede han sig til at betale for datteren Emilies skolegang for det kommende år. Derefter måtte Marie klare sig selv - men det var hun afklaret med, fordi de klækkelige summer tillod hende at fortsætte sin tilværelse relativt uforstyrret.¹⁵⁶

Dette var imidlertid også et særkende ved denne del af befolkningen, da langt de fleste var enige om aftalen allerede før de sendte deres ansøgninger, fordi deres økonomiske råderum gjorde det muligt at finde en favorabel løsning for begge parter. Mønstret gentog sig hos overkrigskommissær Jens Johan Noor og hustruen Sophia Noor i 1809. Hvad der havde forskyldt ansøgningen, kom heller ikke de nærmere ind på; men i ansøgningen berettede Jens at han havde erhvervet sig en avlsgård, som han ville tilflytte. Sophia ville derimod få myndigheden over de fælles børn, sammen med parrets hus ved holmens kanal. Ifølge aftalen, kunne hun i fremtiden gøre hvad hun ville med både husstand og børn, uden indvendinger fra Jens.¹⁵⁷ Overdragelserne var efter alt at dømme ment som en erstatning for tabet af Jens' indkomst, men den skulle også sørge for, at: *"... hun i fremtiden (...) ser sig i stand til at ernære og forsørge de (...) sammenavlede 4 børn..."*.¹⁵⁸ Det antydede, at der alene i husstandens drift lå en indtægtskilde. Det var særligt interessant, fordi det ifølge rådstueskriverens visdomsbog var tilladt enker og fraseparerede kvinder (der skulle betegnes som enker) at fortsætte mandens profession efter ægteskabsophævelsen.¹⁵⁹ Det oplyses ikke hvad eller hvilken stilling der lå i husstanden; men præmissen betød, at en af Sophias betingelser for separationen var en fremtidig bemyndigelse til at drive et erhverv.

---

¹⁵⁵Henrich Callisen: *Physisk Medicinske Betragtninger over Kiøbenhavn*, bd. 2, (1809) s.205-277

¹⁵⁶Bilag, 1821, NR:15, 30.1.1821

¹⁵⁷Bilag 1811, NR: 84, 8.4.1811, Bilag 1809, NR: 84, 10.01.1809

¹⁵⁸Bilag 1811, NR: 84, 8.4.1811, Bilag 1809, NR: 84, 10.01.1809

¹⁵⁹Rådstueskriverens kontors arkiv, Alfabet over kongelige reskripter, resolutioner og breve (1794 & 1798), under bogstavet S.

Selvom den kønslige rollefordeling var fastlåst i forhold til indtægt, var overklassens strategier for ægteskabets deroute altså præget af relativ stor kønslig selvstændighed. Det var ikke desto mindre det, som parterne selv forsøgte at promovere, igennem overdragelsen af husstand, indbo og store pengesummer. Kvinderne var ganske vist afhængige af mandens støtte i ægteskabet; men med en rimelig kompensation, kunne han smutte fra både kone og børn, uden at det påvirkede hverken ham eller hustruens livsgrundlag synderligt. Det muliggjorde, at forhandlinger og konflikter kunne gemmes væk fra offentliges søgelys, hvor det typisk blev gennemarbejdet af prokuratorer. I et bredt perspektiv, var sagerne i denne gruppe derfor ofte aftalte på forhånd og det afdæmpede konflikterne, når de nåede Magistraten. Sagt med andre ord, var enighed nem at nå, når blot man havde nok at give af. De velstillede langt bedre vilkår skabte en større kontrol med hvilke oplysninger der slap ud i ansøgningspraksissen, og pga. deres velstand behøvede de ofte ikke at optræde i opposition til hinanden. Det muliggjorde en kønslig selvstændighed og følelsesmæssig intimitet, der ikke var tilgængelig for den almene befolkning.

8. Ægteskabsproblemer til forhandling

For middelstanden og samfundets laveste var der andre boller på suppen. I kontrast til de velstillede, var deres ægteskaber præget af markant større gensidig afhængighed. Formen for hvordan det kom til udtryk, var som vi har set varieret; men det gennemgående var, at langt de fleste vægtede samarbejdet som beskyttelsen mod fattigdom og elendighed. Ægteskabet blev af disse folk beskrevet som en vigtig sikring af det daglige brød, og når en af parterne svigtede, satte det overlevelsen over styr. Optimalt skulle ægtefolkene agere som to gensidigt afhængige dele af husstanden, men når det fejlede, henvendte ansøgerne sig til Magistraten. Ideelt skulle husbonden sikre husstanden og hustruen deres indkomst, hvilket gjorde ham til den ideologiske og materielle modpol til hustruens hushold.¹⁶⁰ Dette var et centralt punkt i tidens kønslige rollefordeling og indebar, at hustruen havde ansvaret for husstandens økonomi i form af indkøb af mad, klæder og andre nødvendigheder, mens husbonden stod for indtjeningen.¹⁶¹ Det kendetegnende var således, at det blev opfattet som

---

¹⁶⁰Bilag 1806, NR:55, 24.11.1806; Bilag 1806, NR:56, 8.12.1806; Bilag 1816, NR:10, 25.1.1816, Bilag 1824, NR:24, 5.2.1824

¹⁶¹Bailey (2003), s.70-71

dysfunktionelt, når en af parterne måtte dække over den andens arbejdsbyrde og dermed ikke kunne optræde i den rolle kønnet havde tildelt dem.¹⁶²

Disse kønslige normsætninger udgjorde den langt mest yndede måde at tjene til livets ophold, og derfor var det rammerne for den fremtidige overlevelse, der var på spil i sagsforløbene. I dette sidste hovedkapitel vil jeg derfor dykke ned i sagerne, for at demonstrere hvordan ansøgerne navigerede i disse forløb. Hensigten vil være at illustrere hvordan sagsforløbene udfoldede sig under mæglingerne, og bag hjemmets fire vægge. Kapitlet vil derfor at belyse hvad praksissen kunne tilbyde ansøgerne, samt udforske hvordan ægtefolkene, med ord og handlinger, forsøgte at vende forløbene til deres fordel. Da disse konflikter ofte krævede om rettigheder forbundet med den lutherske husstandsideologi, vil analysen tage udgangspunkt i husstandstankens indvirkning på ægteskaberne og sagsforløbenes problemstillinger. Kapitlet vil derfor inkludere en oversigt over ansøgernes klagepunkter fordelt på køn, og løbende diskutere mine perspektiver i relation til den hidtidige forskning.

8.1. Magtkampe, fornærmelser og belejringskrig

En novemberdag i 1806 begav brændevinsbrænderen Peter Keirte sig afsted imod Københavns Politiret med sin kone Karen og tjenestepigen Marie.¹⁶³ Dagen forinden havde Peter besøgt politiretten med en anden tjenestepige, og hun havde indrømmet at have ført genstande væk fra parrets bolig. Urolighederne var begyndt et års tid efter Karen og Peter var blevet gift, og årsagen var en strid imellem mand og kone, der kom til at berøre hele den udvidede husstand.¹⁶⁴ Karen var brændevinsbrænder Rasmus Sørensens fraskilte kone, og hun havde en lille bod på Nytorv, hvor hun solgte brændevin til arbejderne.¹⁶⁵ Fra sit tidligere ægteskab havde hun medbragt stedsønnen Søren og Peter skulle snart finde ud af, hvorfor Rasmus lod skille fra både kone og barn. Straks efter parret var blevet gift, havde de to nemlig udvist Peter en så "*ulovlig adfærd*", at han så godt som måtte sky sit eget hjem. Under optrinnene havde Søren truet Peter, modsat sig hans vilje og støttet sin mor i hendes strid. Peter havde derfor, for at få "*fred i sine værelser*", set sig nødsaget til at tvinge Søren bort fra huset og havde nu søgt om en separation.¹⁶⁶

---

¹⁶²Eks. Bilag 1821, NR:81, 24.5.1821; Bilag 1831, NR:81, 14.5.1831; Bilag 1851, NR:33, 25.2.1851

¹⁶³Bilag 1806, NR:8, Udskrift af Københavns Politi Retsprotokol, 4&5-10-1806 (herefter bare: Udskrift + dato)

¹⁶⁴Bilag 1806, NR:8, 15.10.1806

¹⁶⁵Bilag 1806, NR:8, 29.11.1806

¹⁶⁶Bilag 1806, NR:8, 15.10.1806

Efter udsmidningen var stridighederne tiltaget, og Karen havde sidenhen bidt Peter i ansigtet under to separate episoder. For at være *"sikker på liv og lemmer"*, havde Peter derfor arrangeret hjemmet sådan at han boede i stuen, hvor han passede brænderiet, og Karen havde overetagen, hvor hun måtte passe sig selv. Det var imidlertid ikke nok til at stoppe konflikten, for ifølge Peter kom Karen jævnligt ned i stuen, hvor hun yppede klammerier med gæsterne og overfaldt ham med hug og slag.¹⁶⁷ Ifølge Peter, var situationen altså foruroligende, og i hans udlægning til Magistraten illustrerede han på fin vis, hvordan følelsessprog og beskrivelser af optrin blev brugt til at forme et narrativ. Ifølge Peter, var Søren og Karen både voldsomme, ulydige og konfliktsøgende, hvorimod han selv var rolig, retfærdig og ikke mindst drevet af nød. I sin udlægning, forholdt han sig flere gange til sin ret til Husfred, hvilket var den juridiske hellighed hjemmet besad ifølge loven. Den skulle sikre retten til at føle sig tryk i eget hjem; men gjaldt kun for ubudne gæster og ikke folk, der var kommet fredeligt ind i hjemmet, og derefter kommet i klammeri med værten.¹⁶⁸ Ægteskabsproblemer var altså ikke et brud på Husfreden, men det forsøgte Peter at omgå, ved tekstligt og efterrationaliserende at placere Karen i overetagen, hvor de: *"... således (boede) hver for sig."* På den måde identificerede han hende som en udefrakommende trussel, hvilket han følte berettigede ham i sin sag.

Da Karen fik nys om klagen til Magistraten, påbegyndte hun en enestående, om end velbevandret plan.¹⁶⁹ Hun begyndte nu at føre husstandens genstande over til sin forrige mand Rasmus, og planen var udpante genstandene for at tjene på foretagendet.¹⁷⁰ I sit modsvar til Peters klage, erkendte hun derfor for Magistraten at hun havde ført ting bort fra huset - men fortalte, at Peters udlægninger var usande. Hun berettede, at Peter i virkeligheden havde gjort hende og hendes børns fortræd ved ikke at forsørge dem, og mente derfor at hun var drevet af nød, da udpantningerne var hendes måde at tjene til livets ophold. Afslutningsvis foreslog hun derfor, at Peter kunne overlade huset og det dertilhørende brændevinsbrænderi til hende ved separationen imod en betaling.¹⁷¹

Set i lyset af påstanden om at det var fattigdom, der havde drevet udpantningerne, gav Karens argument ikke mening; for hvordan skulle hun have råd til et toetagers hus med

---

¹⁶⁷Bilag 1806, NR:8, 15.10.1806

¹⁶⁸DL: 6-9-1 – 6-9-3

¹⁶⁹Eks. Bilag, NR:39,27.5.1811; Bilag 1846, NR:43, 18.3.1846; Bilag 1851, NR:98, 15.1.1853

¹⁷⁰Bilag 1806, NR:8, Udskrift, 4&5-10-1806

¹⁷¹Bilag 1806, NR:8, 22.10.1806

brænderi og udskænkning, hvis ikke engang hun havde råd til livets ophold. Der udviklede sig derfor snart en gidselsituation omkring huset og dets beboere. Karen besatte overetagen, mens Peter forskansede sig i stuen. På den måde forsøgte hun at udmatte Peter, for at få ham til at overdrage hende huset. Pengene ville hun skrabe sammen, ved at røve huset for inventar - og derfor allierede hun sig nu med tjenestepigen Sophie. Sophie skulle ved aftenstid, eller når Peter var ude af huset, slæbe bylter med stjålet gods over til Rasmus.¹⁷² Den udvidede husstand blev altså inddraget, når der udbrød krig mellem dets to autoriteter, og det medførte at husstandens sociale geografi blev splittet. Sophie tjente dem begge, men var med al sandsynlighed tættere knyttet med Karen i sin daglige gang. Madlavning var i næsten alle henseender anset som kvindearbejde, og det faldt således ind under husmoderens forestillede jurisdiktion.¹⁷³ Hvor Sophie måtte have forberedt mad til både Peter og Karen, følte hun sig tilsyneladende særligt underlagt Karens autoritetssfære. Hun forklarede under sin afhøring, at rømningerne blev gjort på hendes "*madmoders*" befaling og at hun aldrig selv havde kigget i bylterne, men at hun havde antaget at det var "*køkkentøj*" og linned, der var indholdet.¹⁷⁴ Især køkkentøjet var i deres symbolske betydning underlagt Karens myndighed, og hun kan således have følt et særligt ejerskab over disse genstande.

Peter var dog ikke nem at narre og snart opdagede han, at husets genstande langsomt forsvandt omkring ham. I sin klage til politiretten bemærkede han, at husets indbo var blevet fjernet "*uden (hans) vidende og samtykke*", mens han var ude og gøre forretninger i byen. Ordene var i reference til loven der medførte, at han ikke var pligtig til at svare gæld eller anden kontrakt, der var indgået uden hans vidende eller samtykke.¹⁷⁵ Da han senere fik fortalt, at Sophie var blevet set komme bærende på en stor sæk, blev han overbevist om, at hun måtte være tyven. Derfor spurgte han hende en aften, om hun mon vidste hvor alt hans tøj var blevet af. Til det havde Sophie svaret, at det ville hun ikke udtale sig om før hun var blevet stævnet - og det havde Peter nu gjort, i et håb om at opklare mysteriet.¹⁷⁶

Derfor sad Peter, Karen og tjenestepigen Marie nu i politiretten. Sophie havde været der dagen forinden, og der havde hun udpeget Karen som bagmanden. Under vidneafhøringen var Marie stort set tavs; hun havde fået nyt tjenestested, og vidste derfor intet om sagen.

---

¹⁷²Bilag 1806, NR:8, Udskrift, 4&5-10-1806

¹⁷³Amanda Flather (2015), s.172-176

¹⁷⁴Bilag 1806, NR:8, Udskrift, 4&5-10-1806

¹⁷⁵DL: 5-1-13

¹⁷⁶Bilag 1806, NR:8, Udskrift, 4&5-10-1806

Karen var derimod åben og gik som altid på offensiven. Hun forklarede, ligesom til Magistraten, at hun fik tingene ført ud af huset, fordi Peter ikke gav noget underholdningsbidrag. Det var derfor til at få til *"husholdningens fornødenheder"*, at hun havde set sig nødsaget til at *"udbringe af huset"*. Udtalelsen var en reference til selvsamme stykke i lovgivningen, der havde indledt Peters klage. Det foreskrev, at husbonden var pligtig til at svare gæld eller aftale, hvis den var indgået til fælles nytte eller *"uomgængelig fornødenhed"*.¹⁷⁷ Derefter fortalte Karen, at hun havde brugt tingene til at låne penge af sin første mand, der modtog genstandene som udpantning i huset. Det fik dommeren til at rette sig mod Peter og erklære sagen for lukket, fordi den: *"(...) ikke efter sin beskaffenhed (kan) henføres til videre undersøgelse her ved retten."*¹⁷⁸ Peter måtte således gå fra retten med uforrettet sag. Karen havde udmanøvreret ham og dommerens reaktion havde vist, at kendskab til spillets regler gjorde det muligt for Karen fortsætte sin plan.

Den efterfølgende kamp blev til en skyttegravskrig, og på Magistraten intensiverede forhandlingerne. Karen var blødt lidt op; hun krævede nu *"kun"* 15 ordl årligt, det halve indbo og husets overetage til fast beboelse for at acceptere separationen. Hun fastholdt imidlertid sin forklaring om det manglende underhold, men tilføjede, at Peter havde overfaldet hende på en *"voldsom og tyrannisk måde"*.¹⁷⁹ Udsagnet henviste til lovens bestemmelser om samlivet mellem ægtefæller der hævdede, at de skulle leve kristeligt sammen, og at husbond således ikke måtte handle *"tyrannisk"* mod sin kone. Det kunne, hvis beviseligt, udløse tugthusstraf; men heller ikke det blev der noget af.¹⁸⁰ For at fremhæve, at hun kunne gøre et bedre arbejde som bestyrer af brænderiet end ham, fortalte Karen tilligemed, at Peter lod udskænkningen: *"(...) fristå af soldater og matroser, mens han selv svire og sværmer omkring i byen."*¹⁸¹ Soldater og matroser tilhørte nogle af de fattigste grupper i byen, og var berømte og berygtede for deres voldsomhed og fuldkab.¹⁸² Udsagnet talte til den gængse forståelse af byens forstillede fællesskaber, og mistænkeliggjorde dermed Peters villighed til at beskytte sin husstand og sit erhverv. Det tilsnavsede

---

¹⁷⁷DL: 5-1-13

¹⁷⁸Bilag 1806, NR:8, Udskrift, 4&5-10-1806

¹⁷⁹Bilag 1806, NR:8, 15.11.1806

¹⁸⁰DL: 6-5-5 – 6-5-10

¹⁸¹Bilag 1806, NR:8, 15.11.1806

¹⁸²Johan Heinsen (2018), s. 111-122; Tyge Krogh (2018), s.129-142

husstandens sociale geografi, og dermed Peter som et ærligt borgerligt menneske med god moral.¹⁸³

Peter svarede igen med lige så tunge skyts. Han forklarede, at Karens plan hele tiden havde været at finde sammen med Rasmus igen, og antog hende således som en hore. Som prikken over i'et berettede han at Karens plan var mislykkes, fordi Rasmus ikke ville have hende tilbage, da hun havde: *"(...) hersket over ham, den tid han var hos hende."*¹⁸⁴ Desuden fandt han nu vidneforklaringer, der skulle bevise hendes dårlige opførsel for Magistraten. To af forklaringerne var fra kirurger, der havde syet Peters forbitte kind og underlæbe. De sidste vidneforklaringer blev bragt af to af stamkunder, der havde overværet spektaklerne. De forklarede, at Karen havde slået *"glubsk"* ud med hånden når Peter skænkede til folk, kaldt gæsterne *"røvere og gavtyve"* og slået spritten i øjnene på dem. Om et af optrinene fortalte de, at det var sket da Peter havde sagt: *"(...) kom hid Mor og kys mig og lad os være gode venner"*, hvorpå hun havde bidt ham i ansigtet og spyttet ham i øjnene.¹⁸⁵

8.1.1. Ægteskabets magtbalance og "udbringninger fra huset"

Sådan fortsatte striden, og først efter 4 måneders kampe blev parret separeret i januar 1807. Konflikten var startet som en uenighed om retten til husstandens rumlighed, men den havde hurtigt udviklet sig til at berøre både vold, Karens underhold og ikke mindst ejerforholdet over parrets næringsvej. Peter havde forsøgt at fremstille Karen som udfordrer af tidens ideal om hustruens lydighed til sin husbond, men Karen havde effektivt udmanøvreret ham, da han stævnedes hende ved politiretten.¹⁸⁶ Hun anvendte samme kønsnormers logik om husbondens underholdningspligt til sin kone, og det havde suppleret hende med en lovlig/acceptabel begrundelse for hendes handlinger. Samtidigt var det lykkedes Karen at tage husstanden som gidsel i sin kamp, og derpå havde hun forsøgt at gøre livet surt for Peter ved enhver lejlighed.

På den måde viste sagen hvordan nogle af Magistratens ansøgere anvendte udmattelsens strategi til at opnå deres ønsker samt hvordan mæglingsforløbene hurtigt kunne udvikle sig

---

¹⁸³Bilag 1806, NR:8, 15.11.1806

¹⁸⁴Bilag 1806, NR:8, 29.11.1806

¹⁸⁵Bilag 1806, NR:8, 29.11.1806 + attester.

¹⁸⁶Jensen (2003) s. 152-157 – Kvinders lydighed overfor husbonden skulle komme til at fremgå som særligt vigtigt i et brev, rundsendt mellem landets biskopper og præster få år senere. Det havde sin rod i 1811 forordningens forskrift om gejstlighedens mægling forud for den verdslige. Brevet var ment, som en vejledning i, hvordan nye præster skulle deltage i kirkens kamp for at mindske antallet af skilsmisser.

smædekampagner, når parterne ikke var enige. Ansøgningerne ved Magistraten forsøgte regelmæssigt at udskamme hinanden for at vinde myndighedernes gunst og legitimere deres handlinger. Lignende strategier er det gennemgående træk for ansøgernes breve, og rømninger, eller det at *"udbringe af huset"*, var igennem hele perioden en yndet strategi for både mænd og kvinder.¹⁸⁷ Rømningerne var altså ikke noget Karen havde opfundet, og samme tilbøjelighed er bemærket af Bailey i hendes studie af ægteskabet i England.¹⁸⁸ Hun uddyber dog ikke rømningernes årsager nærmere - men ifølge min tolkning, var tiltaget ofte et forsøg på at rede husets inventar til en selv, når man mærkede hvilken vej ægteskabet gik. Beskyldninger om netop det fremgik ofte i både den primære ansøgning, og i de efterfølgende brevudvekslinger imellem ægtefællerne og Magistraten.¹⁸⁹ Her begik de sig i grænseområderne mellem lovgivning, kønsideologi og praksis. Formelt set var der ingen lov imod rømningerne, andet end den Peter havde nævnt i sin klage til politiretten, og da indboet i princippet var fælleseje under husbondens autoritet, var rømninger ikke tyveri før parrene blev adskilt.¹⁹⁰ Husstandens ejerforhold var i næsten alle praktiske henseender mandens; men reglerne for indboet var langt mere mudrede. Dvs. at hvis man ligesom Karen kunne argumentere for sin sag, var der intet at stille op i et retsligt henseende.

Sagerne blev dermed påstand mod påstand og i det lys viste sagen, hvordan husbonden enemagt i husstanden ikke altid var givet på forhånd. Karen var lykkedes med at få tjenestepigen Sophie til adlyde hendes befaling, og slap godt fra det ved både Magistratens mægling og ved politiretten. I dette tilfælde overtrumfede husmoderens praktiske magt altså husbondens teoretiske, og Karen endte som den umiddelbare vinder i sagen, fordi hun ved afslutningen fik lov at beholde overetagen og det halve indbo.¹⁹¹ I en materiel forstand, havde hun dermed sikret sig langt mere, end hun havde til at begynde med. Efter datidens ejerforhold var hele husstanden som berørt Peters ejendom, men efter separationen var halvdelen Karens.¹⁹²

---

¹⁸⁷Udpantninger eller "at føre ting ud af huset", var en yndet strategi for både mænd og kvinder når ægteskabet forliste. Specielt i forbindelse med druk. Eks. Bilag, NR:39,27.5.1811; Bilag 1846, NR:43, 18.3.1846; Bilag 1851, NR:98, 15.1.1853

¹⁸⁸Bailey (2003) s.26

¹⁸⁹Eks. Bilag, NR:39,27.5.1811; Bilag 1846, NR:43, 18.3.1846; Bilag 1851, NR:98, 15.1.1853

¹⁹⁰DL: 5-1-13

¹⁹¹Protokol 1806, NR:8

¹⁹²Dübeck (2013), s.91-94

I et overordnet perspektiv betød dette, at kvinder havde relativt mere at vinde ved Magistratens separations- og skilsmisse ordning end mænd. Den tilbød dem en måde, hvorved de kunne tilkæmpe sig aftaler, der for fremtiden sikrede dem både retten til selveje og retten til at drive et erhverv.¹⁹³ Det var alle rettigheder mænd var født til, og Karen havde udnyttet sig af reglerne allerede inden hun mødte Peter. Det var årsagen til at hun kunne drive sin bod på Nytorv; men takket være sin nylige separation, besad hun nu også eget hjem og komplet økonomisk selvstændighed. I modsætning, var Peter kun blevet delvist fri for Karen - og han var nu en halv husstand fattigere, selvom det var ham, der først havde rejst sagen.

8.1.2. Ægteskabsophævelse som kønnets spejl

Forløbet illustrerede dermed hvad der var spil under mæglingerne, hvilke muligheder der lå i praksissen og hvordan ord og handlinger blev anvendt i forhandlingernes tovtrækkeri. Hertil blev det klart, at mange af ægtefolkenes problemstillinger krævede om husstanden og kønnenes ulige rettigheder. Udgangspunktet for denne problematik var husstandsideologien, og inddelingen af kønnene i særskilte roller. Martin Luthers tredeling af det reformatoriske samfund i øvrigheden, kirken og husstanden, og hans fremhævelse af ægteskabet som kilden til alle retsordninger, havde logisk ført med sig, at han måtte indrømme hustruen en medvirkende magt i husstanden i forhold til børn og tyendet. Erkendelsen af hustruens position burde have åbnet flere døre for kvinderne til også at kunne varetage vigtige opgaver uden for huset; men sådan gik det ikke i Danmark og andre protestantiske stater. Danske Lov havde effektivt beskåret kvinders formueretslige rådighedsret langt mere radikalt end under ældre lovgivning. Hertil kom, at alle indbragte midler, uanset om de var arv eller særeje, blev underlagt et fuldstændigt formuefællesskab under mandens absolutte enerådighed. Til gengæld for de særlige begunstigelser, som lovbogen tildelte ægtemanden, antoges han at have forsørgerpligt over hustruen. Dertil havde gifte kvinder, som en særlig hustrubeføjelse, ret til at handle til husbehov eller til gavn for den hjemlige husholdning.¹⁹⁴

---

¹⁹³Alfabet over kongelige reskripter (1794 & 1798), under bogstavet S.

¹⁹⁴Dübeck (2013), s. 91-94 – Dette var det juridiske afsæt for ægteskabssagerne, men mæglingerne viste at dette udgangspunkt kunne bøjes, hvilket gjorde konflikterne langt mere komplekse i praksis.

Dette juridiske og kulturelle udgangspunkt viste sig meget direkte i ansøgningernes samlede årsagsangivelser fordelt på køn, der vil fremgå på de følgende sider. Det blev især tydeligt i klagepunktet om manglende understøttelse, som kun var til stede i meget begrænset omfang i mænds ansøgninger (3;1%), hvorimod det udgjorde en langt større part af kvinders (141;14%).¹⁹⁵ Dertil fyldte vagabonderinger eller tilfælde, hvor ægtefolkene på anden måde levede adskilt langt mere hos kvinder (103;10%), end det gjorde hos mænd (29;5%). Det var fordi samfundsideologi og lovgivning påbød kvinderne at blive i hjemmet, hvor de var afhængige af husbondens indtjening. Logikken var, som vi har set, at man betragtede ægteskabet som et partnerskab, hvor hustruens hushold optrådte som del af motivet til husbondens underhold. De udbredte klager over manglende underhold tyder derfor på, at mange mænd havde svært ved at leve op til rollen som forsørger. Dette tegnede et tegner dystert billede af kvinders økonomiske uafhængighed, men samtidigt var den strukturelle ulighed kilde til at mænd ofte beklagede sig over, at deres hustruer *”forsagede deres aldeles ruin”*.¹⁹⁶ Hustruen var nemlig husstandens regnskabsførende, fordi de stod for indkøbet af tøj og madvarer; og madmor var således ikke bare køkkenchef og rengøringsdame, men logistisk overhoved for husstandens interne drift. Derfor fyldte klager over en ødselhed og slet husholdning også markant mere i mænds ansøgninger (48;9%), end den gjorde i kvinders (46;5%). Mænd var afhængige af deres koners hushold til at klare dagen og vejen, mens kvinder var afhængige af husbondens indkomst. Det medførte at mænd oftest var de første til at søge om skilsmisse, når den treårige separationsperiode var overstået (170;30%), fordi de typisk stod for at betale underholdsbidrag i separationsperioden. Mænd besad således et større incitament til at få skilsmissen iværksat, hvorimod mange kvinder først søgte den, når de var sikre på at kunne gengifte sig (113;12%).¹⁹⁷

---

¹⁹⁵Se tabel 4 og tabel 5 (s.55-56)

¹⁹⁶Eks. Bilag 1826, NR:41, 3.3.1826; Bilag 1836, NR:32, 8.3.1836; Bilag 1851, NR:26, 21.2.1851

¹⁹⁷Eks. Protokol 1821, NR:42; Protokol 1841, NR:25; Protokol 1856, NR:46

Kategori	Mænds klager/årsagsangivelser
Uenighed i gemytter	89;16%
Slet husholdning/ødselhed/salg af indbo	48;9%
Vagabonderinger/udjaget fra hjemmet/lever adskilt	29;5%
Vold	16;3%
Utroskab	25;4%
Manglende underhold	3;1%
Druk	31;6%
Sygdom	6;1%
Slet opførsel	52;9%
Dårlig opdragelse	15;3%
Skilsmisse	170;30%
Ukendt	73;13%

Kategori	Kvindes klager/årsagsangivelser
Uenighed i gemytter	98;10%
Slet husholdning/ødselhed/salg af indbo	46;5%
Vagabonderinger/udjaget fra hjemmet/lever adskilt	103;10%
Vold	147;15%
Utroskab	25;3%
Manglende underhold	141;14%
Druk	70;7%
Sygdom	11;1%
Slet opførsel	81;8%
Dårlig opdragelse	16;2%
Skilsmisse	113;12%
Ukendt	130;13%

Oversigterne over klagepunkterne viste således, at ansøgerne formede deres henvendelser efter de vilkår, som husstandsideologien og kønsnormerne påbød dem. I kontrast, har historiker Karen Vallgård foreslået, at den danske praksis befordrede en proces hvor ansøgerne, i modsætning til andre europæiske lande, ikke var: *"compelled to expose their dirty, shameful secrets – the more vulgar or outrageous, the better."*¹⁹⁸ Dette mente hun udtrykte samfundets forventninger til følelsesmæssig intimitet i ægteskabet, men i henhold til oversigten og ansøgernes meget rå og eksponerende fortællinger, virker det til at være en lodret misforståelse. I virkeligheden klagede ansøgerne vidt og bredt over den uret, som blev begået imod dem. Hertil har Vallgård hævdet, at tilbageholdenhed og høflig opførsel var den mest effektive måde at blive bevilget en separation. Det kom sig af et højborgerligt normsæt, der foreskrev denne opførsel som korrekt følelsesmæssig adfærd og hun fastholder derfor, at ansøgerne ofte formede deres ansøgninger til at passe disse normer. Det kunne man gøre ved at tilskrive årsagen til ophævelsen "uenighed i gemytter", hvilket ifølge Vallgård fremskyndede processen, fordi Øvrigheden favoriserede usentimental og høflig opførsel. Dette konkluderede hun, gav middelstanden og samfundets velstående en klar strategisk fordel, i mødet med statens bureaukrati.¹⁹⁹

Denne påstand vil jeg også gerne kort mane til jorden, da fordelen havde langt mere at gøre med disse gruppers bedre midler. De velstillede kunne derfor oftere finde et forlig som var favorabelt for begge parter, men selvom separations- og skilsmissesagerne klart viste favoriseringer i forhold til klasse, var ingen af udsvingene efter min måling så entydige, at de alene kan siges at have baseret sig på stand og økonomi.²⁰⁰ Derudover var "uenighed i gemytter" den hyppigst anvendte årsag hos ægtefolk der allerede var enige om adskillelsen, inden sagerne nåede til mægling.²⁰¹ Det var en måde, hvor de kunne undgå at udlægge hinanden for Øvrigheden, og den effektive procesform som Vallgård bevidnede, var altså udelukkende forskyldt af, at hendes eksempler var enige om adskillelsen før sagerne blev begyndt. Med andre ord, var Vallgårdas konklusion altså en ærlig fejlslutning, da hun udelukkende baserede sin tese på "simple sager", hvor parterne ikke optrådte i opposition til hinanden. Det fælles forlig var som berørt det, som for langt hovedparten udløste adskillelsen; og den hurtige procesform Vallgård bevidnede, var således ikke forskyldt af

---

¹⁹⁸Vallgård (2017), s.90

¹⁹⁹Ibid. (2017), s.81-91

²⁰⁰Se s. 30-35

²⁰¹Eks. Bilag 1811, NR:36, 7.2.1811; Bilag 1841, NR:20, 4.2.1841; Bilag 1856, NR:11, 10.6.1856

korrekt følelsesmæssig adfærd, men det faktum at ingen af parterne modsagde sig ægteskabets ophævelse.

Alle befolkningsgrupper anvendte ”uenighed i gemytter” som begrundelse, og derfor skal tendensen til at de dårligt stillede langt oftere optrådte mere følelsesladede under sagsforløbene heller ikke tolkes et udtryk for dårlig strategi, eller manglen på sociale kompetencer. I stedet var det forskyldt, at der for disse folk var langt mere på spil under sagerne end hos den øvre middelklasse og samfundets top. I modsætning til folk: ”Who fail to meet the systematized emotional expectations of a specific context”²⁰², som Vallgård velmenende kaldte dem, viste måden de agerede og skrev deres ansøgninger netop, at deres overvejelser var strategisk funderet. De anvendte både handlinger, narrativer og juridiske argumenter til at udmanøvrere deres partner, hvilket burde fremgå klart af foregående kapitels analyse af disse træk. ”Dannelse” var således ikke i den forstand et vigtigt kriterie for adgangen til ægteskabsophævelserne, så meget som enighed og det fælles forlig. Derfor var der heller ikke andet end skånsomt hemmelighedskræmmeri over at de bedrestillede, ligesom så mange andre, forsøgte at dække over årsagen til deres konflikter.

I modsætning, krævede sager med uenighed om adskillelsen typisk at ansøgeren måtte sende gentagne klager med nyt indhold, der ofte gradvist tiltog i seriøsitet. Det var den eneste måde ansøgerne kunne gøre sig forhåbninger om at Magistraten ikke ville henligge sagen, eller måske endda intervenere i ægteskabet. Samtidigt kunne beskyldningerne være med til at trætte den genstridige partner, og strukturere mæglingernes diskussion. Klagepunkterne var ofte grove og de uenigheder, ansøgerne stod med, var ikke til at løse med korrekt følelsesmæssig adfærd og høflig optræden. Det kom især til udtryk ved, at det suverænt mest udbredte klagepunkt i kvinders ansøgninger knyttede sig til vold, mishandlinger og overfald. Punktet blev nævnt i 147 sager rejst af kvinder, hvilket var 15% af det samlede antal. Til sammenligning, indgik det kun 16 ansøgninger fra mænd, hvilket var 3% af mænds samlede årsagsangivelser.²⁰³ Kvinderne var i mange tilfælde skrækslagne for deres husbond, og dertil ville mænd ikke indrømme opførslen, hvilket forårsagede at de modsagde sig ægteskabsophævelserne. Tilsammen skabte det en situation, hvor Vallgårdas teori om følelsesmæssig intimitet aldrig kunne blive en mulighed.²⁰⁴

---

²⁰²Vallgård (2017), s.90-91

²⁰³Se tabel 4 og tabel 5 (s.56)

²⁰⁴Eks. Bilag 1806, NR. 14, 9.01.1806; Bilag 1836, NR: 115, 18.8.1836; Bilag 1856, NR:34, 29.2.1856

Mænd følte sig, pga. husstandsideologiens påbud om at de var husstandens bydende autoritet, berettiget til at afstraffe deres hustru og tyende for det de følte var ulydighed og uhensigtsmæssig adfærd. Det betød at klagepunkternes kønslige skævvridning til netop vold havde sin rod i at mænd forventede, at det var deres pligt at disciplinere deres husstand med vold og magt, ligesom kongen og andre autoriteter disciplinerede befolkningen.²⁰⁵ Selvom dette uddyber mændenes hang til vold, er det imidlertid kun den ene side af sagen. Kvindernes villighed til at klage over opførslen viste nemlig samtidigt at der var opbrud i tænkningen, og at grænserne for voldens yderlighed kunne diskuteres. Ifølge den engelske historiker Robert Shoemaker, ændredes forholdet til vold i løbet af 1700tallet, hvilket gjorde, at den indbyrdes vold imellem mænd aftog, mens hustruvolden fortsatte. Den var dog imidlertid rykket ind i hjemmene, fordi mænd mente, at det var vigtigt at opretholde deres omdømme som herre over deres husholdninger, mens irrationel og uberettiget vold mod kvinder i stigende grad blev betragtet som æreløst.²⁰⁶

Hvorvidt vold udført i hjemmet kunne siges at være helt igennem privat er omdiskuteret, men tendensen peger på, at mænd i hvert fald forsøgte at holde opførslen hemmelig. Pga. ægteskabet offentlige status, byens tætte leveforhold og kvindernes villighed til at angive en voldelig husbond til Magistraten, var hjemmet ikke ensbetydende med, at hustruvold kunne udøves uden at det blev vidende for omverdenen. Det afhang derfor af både vidnerne til volden, dem som udøvede den og dem den blev udøvet imod. Privat og offentlig var nemlig ikke kun et spørgsmål om ”inde” og ”ude”, men afhang af den sociale kontekst, hvor volden fandt sted.²⁰⁷ Der må dog ikke herske tvivl om, at hustruvold i 1800tallet var blevet langt mere skamfuldt end tidligere. Det udtrykte sig mærkbart ved, at mænd aldrig direkte erkendte at have slået, truet eller mishandlet deres koner; end ikke når nødværge måske kunne have berettiget det, fordi de var blevet angrebet med knive, slagvåben eller bidt i ansigtet.²⁰⁸ Det viste, at der i hvert fald i den offentlige sfære, eksisterede strenge normsætninger imod hustruvold. Mænds vold mod kvinder kunne således ikke udøves uhæmmet, og den blev i stigende grad betragtet som både sygeligt og magtbegærligt.²⁰⁹ Ligeledes var der, pga. de mange klager om emnet, intet som indikerede, at kvinderne accepterede volden eller at den var særligt effektivt til at underkue dem. Næsten alle beskrev

---

²⁰⁵Susan Amussen (1995), s.1-6

²⁰⁶Shoemaker (2001), s.206

²⁰⁷Bailey (2006), s. 273-294

²⁰⁸Bilag 1806, NR:8, 15.10.1806; Bilag 1821, NR:81, 1.11.1821; Bilag 1851, NR:33, 25.2.1851

²⁰⁹Bailey (2003) s.110-139

opførslen med afsky, og selvom ytringerne skal læses i kontekst af sagerne, kan der ikke herske tvivl om, at der eksisterede stærke forbehold imod mænds uhæmmede vold mod kvinder.

8.2. Blindt raseri, afsky og foragt – Den forsømte frelse og hustruvoldens begrænsninger

Netop disse forbehold var det, som drev den midaldrende Ane Bastine, da hun bekymret drog afsted fra sin bolig på kastelet til Magistratens mægling i 1856. Hun var iført laset og lappet tøj, huden var plettet med ar og den ene hånd hang slapt for enden af hendes arm. Senerne som fæstede fingrene til musklerne i underarmen var afskårne, og de befandt sig nu et sted i hendes albue og håndled, som en samling små slatne orme. Bagved Ane gik hendes mand, den pensionerede sergent Gerhardt Clemmensen. Han havde drukket hele morgenen, og havde den dag i maj fået det bedste ud af den nyligt ankomne forårssol. Gerhardt var tydeligt beruset - og da parret endelig ankom til Magistraten var han så fuld, at mæglingen blev aflyst. Ane skrev sin oprindelige separationsansøgning i start april, men nu var den lange ventetid forgæves. Det skulle gentage sig ved næste indkaldelse, da Gerhardt udeblev, fordi han var rejst på landet.²¹⁰

Dette stoppede imidlertid ikke Ane, og hun lagde pres på Magistraten for at få sagen optaget. Den 3. juni indkom derfor en begæring om endnu en mægling og denne gang lykkedes det. Parret mødte 10. juni, men nu modsatte Gerhardt sig separationen og det fik Magistraten til at formene dem tilbage i ægteskabet. Igen var Ane nødt til at anmode om at få sagen genoptaget, men resultatet af mæglingen blev det samme, fordi Gerhardt atter nægtede. Ægteparret nåede altså at møde til mægling i alt 3 gange i perioden mellem 3. maj og 11. august; men hver gang tvang Magistraten dem tilbage i ægteskabet, fordi Gerhardt nægtede at lade sig separere eller var for fuld til at deltage. Den 31. august søgte Ane derfor om fri proces til optagelsen af tingsvidner.²¹¹ Den frie proces var essentiel, fordi den betød at Ane ikke skulle dække sagsomkostningerne, hvis hun fik medhold i sagen. Ifølge loven skulle Øvrigheden, der i dette tilfælde var Magistraten, først godkende procesformen - og fandt man ved sagens afgørelse at Anes påstand havde været opdigtet, skulle hun selv dække sagsomkostningerne. Betaltes beløbet ikke, kunne hun risikere at blive idømt strafbøder på

---

²¹⁰Protokol 1856, NR:66 + Bilag, NR:66

²¹¹Ibid.

imellem 10- og 100rdl.²¹² Det var således et vildt sats, men hvis alt gik godt, fik hun rettens segl og stempel på troværdigheden i vidnernes udsagn. Det gav vidneudsagnene en ekstra autoritativ magt, som de ellers ikke besad, hvis hun selv havde indhentet dem.²¹³

I dette tilfælde krævede Magistraten imidlertid to attester, der skulle verificere Ane krav på separation. Den første var fra Anes veninde Albertine, som var enke til den afdøde kaptajn Bang, og den anden var fra Anes søster Hanne, der var nabo til Albertine. De tegnede et ildevarslende billede af Gerhardt, og i december mødte Ane, Gerhardt og Albertine således op ved Hof- og Stadsretten, hvor sagen skulle føres. Hanne var udeblevet fordi hun lå syg, men hun blev efterfølgende afhørt ved et besøg i hendes lejlighed.²¹⁴ Forhørerne gentog mange af punkterne fra attesterne, og hvor den færdiggjorte tingsvidneakt endte med at afgøre sagen, var det attesterne der vendte Magistratens indstilling. Ane havde på egen hånd forsøgt at få Magistraten til at videreføre sagen; men det var først ved indblanding fra hendes omgangskreds, at sagen endte med at sikre Ane sin separation, forældreretten over hendes børn og et fastsat underholdsbidrag.²¹⁵

Attesternes budskab var ikke til at overse og Albertine startede lige på og hårdt, da hun beskrev Gerhardt som den værste mand og fader, hun nogensinde havde mødt. Ifølge hende, mishandlede han både kone og børn, og måtte derfor betragtes med *"enhvers foragt og afsky"*. Derpå fortalte hun, at Ane ofte havde søgt tilflugt ved hende, når han: *"i ordets egentlige forstand (ødelagde) alt hvad der (var) i huset"*. Ødelæggelserne var gået så vidt, at han engang i *"blindt raseri"* havde hevet en tallerkenrække ud af væggen, og smadret enhver tallerken parret ejede. Derefter havde han kastet sig over bord og stole, så der i hele huset ikke længere fandtes et eneste intakt møbel. Som prikken over i'et kunne hun tilligemed berette, at hun havde været vidne til at Gerhardt, da han engang var kommet hjem fra byen med lommerne fulde af mad, havde afvist børnene, der var stimlet sammen omkring ham for at tigge, og henvist dem til deres mor: *"der jo tjente både dag og nat"*.²¹⁶ Ifølge Albertine

---

²¹²Frd. angående rettens vedbørlige og hurtige pleje. 3.juni 1796.

²¹³Selverhvervede vidneattester var ligeledes vigtige, men de holdt ikke samme vægt tingsvidneakterne. De blev derfor lige så tit overset, som de blev hørt. De selv erhvervede attesters flygtige betydning, kan bl.a. ses i sagen mellem Peter og Karen behandlet på s. 47-52. i den sag indhentede Peter rigeligt med attester, men de blev ignoreret.

²¹⁴Bilag 1856, NR:66, Udskrift fra den kongelige Lands Overret samt Hof- og Stadsrets vidnekamre (herefter bare: Bilag + år + NR + tingsvidneakt)

²¹⁵Protokol 1856, NR:66 – Ane forsøgte at få Magistraten til at tage stilling i sagen tre gange før hun endeligt søgte om optagelse af tingsvidner. Selv der måtte hun finde attester på sin mishandling før Magistraten godkendte den fri proces.

²¹⁶Bilag 1856, NR:66 – Albertines attest (udateret)

beskyldte Gerhardt altså Ane for prostitution, og gik imod enhver form for faderligt adfærdsideal, da han nægtede at forsørge sine børn.²¹⁷

Krænkelserne var i fuldkommen modsætning til hvad der forventedes af husbonden, og konsekvenserne af Gerhardts had mod sin familie blev endnu tydeligere Hannes attest. Hun meddelte, at han under et af sine anfald havde kastet knive og gafler efter Ane og sit spædbarn. Under en af episoderne var Ane blevet ramt af en kniv, der havde skåret hendes hånd så slemt, at hun var blevet ”*krøbling*”. En anden gang var det en lysestage som havde fundet vej til Anes ansigt, fordi et af parrets børn nægtede at hente mere brændevin til deres far. Imens Ane stadigt var omtumlet, slog han hende, så hun faldt og slog hovedet imod væggen. Ane havde lignet en ”*vanskabt*” efter faldet, men ifølge Hanne, ville Gerhardts ”*tyranni*” ingen ende tage. I attestens sidste karakteristik fortalte hun at han, kun 12 timer efter Ane havde født tvillinger, trak hende i håret og slog hende i ansigtet, for at få hende ud af sengen. Det samme havde han gjort ved børnene, der var blevet kastet mod gulvet, mens de lå i deres ”*sødeste søvn*”.²¹⁸ Kontrasten mellem børnene og Gerhardts opførsel skulle med sikkerhed fremhæve Gerhardts følelseskolde natur, da børnenes forsvarsløshed næsten selvsagt hævdede voldens absurditet.²¹⁹

Det var altså tydeligt at både Albertine og Hanne følte, at mænd der gjorde brug vold til at kontrollere deres husstand opførte sig tyrannisk, og dermed var styret af lidenskaber og fejlende mådehold.²²⁰ At lade sig lede af følelsernes vold var et svaghedstegn, og det var derfor ikke tilfældigt at Albertine hævdede, at Gerhardt var ledt af ”*blindt raseri*”. Ikke desto mindre var tankegangen, at Gerhardts overgreb kun kunne bevises, hvis Ane ikke havde gjort noget for at fremprovokere den. Som det eneste nye i Hof- og Stadsrettens forhør, havde Anes sagfører, prokurator Bugge, derfor forberedt at Albertine skulle afgive en karakteristik af Ane. Han spurgte nemlig i sit sidste spørgsmål om hun vidste: ” (...) *at citantinden (Ane) opfylder sine pligter som husmoder, og navnlig ikke giver mindste anledning til indstævntes (Gerhardts) før ommeldte slette opførsel?*”. Spørgsmålet skyldtes at Gerhardts opførsel kun kunne vises som irrationel, hvis volden ikke var en bevidst

---

²¹⁷Bailey (2003), 116

²¹⁸Bilag 1856, NR:66 - Hannes attest (udateret)

²¹⁹Bailey (2003), s. 116-117

²²⁰Ibid. (2003) s.110-139

reaktion, for at tugte en ulydig hustru. Albertines karakteristik var derfor positiv, og hun beskrev Ane som en ordentlig, stræbsom og kærlig mor.²²¹

Det var normalt at både mænd og kvinder fortalte, at de intet havde gjort for at fremprovokere dårlig opførsel; men at Bugge fremførte punktet som led i forhøret tydeliggjorde, at dette træk var en anerkendt juridisk praksis.²²² Selv i dette ekstreme tilfælde, hvor ofret besad tydelige skader fra både slag og knivsår, var det altså nødvendigt at vise, at volden ikke var fremprovokeret. Dvs. at Ane var aldrig sluppet af med sin voldelige mand, hvis hun havde forholdt sig passivt, og ikke søgt støtte fra sit netværk. Vidneattester var ofte essentielle, og derfor var der desværre mange mere socialt isolerede kvinder, som endte med at forblive i ægteskaberne.²²³ I det perspektiv, var Vallgårdas tese om at praksissen manede til intimitet, altså næsten bagvendt: for intimitet var slet ikke en mulighed, når sagernes afgørelse afhang af vidner, gruppepres og rå detaljer.²²⁴

8.2.1. Aktøren som praksissens kerne

Det betød at praksissens primære drivkraft ikke skulle findes hos Magistraten, men derimod hos de stridende par - og dermed typisk hos den kvinde, der havde rejst sagen. Det er i stærk kontrast til hvordan den tidligere forskning har beskrevet problematikken og ifølge Linde, påtog Magistraten sig ofte: *"at overtale eller næsten tvinge den, der modsatte sig separationsvilkårene, til at godtage dem."*²²⁵ Det skete, efter min vurdering, kun yderst sjældent og langt oftere var det parterne selv, der skulle tvinge Magistraten til handling eller trætte deres ægtefælle, til de accepterede vilkårene.²²⁶ I sin helhed belyste sagen således, at det kunne kræve både vedholdenhed og økonomiske risici at tvinge Magistraten til handling. Ane havde ansøgt og var blevet afvist 3 gange. Først da Ane fik skaffet en sagfører, var det lykkedes at overtale Magistraten til at videresende sagen. Sagens bilag afslørede, at Magistraten godt var klar over, at Gerhardt ikke forsørgede sin kone og børn; han kunne dog

---

²²¹Bilag 1856, NR:66, tingsvidneakt

²²²Eks. Bilag 1806, NR:9, 17.10.1806; Bilag 1841, NR:2, 6.2.1841 Bilag 1851, NR:26, 21.2.1851

²²³Eks. Bilag 1806, NR. 14, 9.01.1806; Bilag 1831, NR:163, 17.10.1831; Bilag 1856, NR:34, 29.2.1856

²²⁴Eks. Protokol 1806, NR:8 + Bilag, NR:8; Protokol 1826, NR: 55 + Bilag, NR:55; Protokol 1856, NR:66 + Bilag, NR:66

²²⁵Linde (1993) s.175

²²⁶Kun et af de eksempler Linde henviser til, kan tolkes sådan og det fremgår under referatprotokol for 1813, NR:89. - I stedet var det gennemgående træk at Magistraten forholdt sig passivt. Selv i lyset fra attester eller når en af parterne var indsat i rasphuset, godtog de kun separationerne når enighed var nået. Det ses eks. i: referat 1811, NR:14; referat 1826, NR:76; Referat 1854, NR:36. Altså var ansøgerne i hovedsædet for sagernes gennemførsel; ikke Magistratens frelsertrang.

ved at nægte separationen uden problemer tvinge Ane tilbage i ægteskabet.²²⁷ Allerede i april modtog Magistraten et brev om at den gejstlige mægling var blevet afholdt, hvori garnisonspræsten ved kastelet, H. Ibsen, udtrykte sin uhæmmede støtte til Ane. Ifølge Ibsen, nægtede Gerhardt separationen:

”(...) skønt han intet giver konen til familiens underhold, mishandler i drukkenskab børnene og konen, hvilken sidste han endog beviseligt har gjort til krøbling ved med en kniv at have lemlæstet hendes højre hånd. – Jeg tillader mig derfor støttende til overstående grunde at anke (dvs. indforstået; til Magistraten) hele ansøgerindens begæring om separation.”²²⁸

Det var således kun ved gentaget pres Ane fik sin separation og man kan gisne om hvorvidt Magistraten måske i første omgang favoriserede Gerhardt, fordi Anes støtte sikrede, at han ikke forfaldt til fattigdom. Den sociale sikkerhed var trods alt hele logikken bag, at begge ægteskabets parter skulle godkende separationer og skilsmisser før de kunne bevilges; og der findes talrige eksempler på folk der måtte sende gentagne ansøgninger, for at slippe for en fordrukken eller på anden måde uarbejdsdygtig ægtefælle.²²⁹ Det betød, at Magistraten kun sjældent påtog sig ansvaret for at befri ansøgerne fra et dårligt ægteskab. Den var for sin part relativt passiv, og faktisk kunne kold økonomisk kalkule være lige så hæmmende for parrenes adskillelse, som det kunne være befordrende. Billedet der tegner sig, var derfor ikke altid så positivt som det Linde gengav, og i virkeligheden kunne ansøgerne ikke regne med Magistratens intervention, så meget som at de kunne håbe på den. Magistraten var igennem hele perioden først og fremmest en forligsinstitution, og det var derfor op til ansøgerne selv at løse deres konflikter ved mægling.

8.3. Ægteskabets fælles nytte og retten til ømhed

Den udbredte tendens til at klage over hustruvold viste, at kvinder ikke følte, at opførslen kunne forsvares via mandens eneret i husstanden. I stedet skulle mænd være nænsomme overfor deres hustru, mens kvinder skulle optræde med selektiv og rettidig respekt for husbonden, fremfor total underkastelse.²³⁰ Ifølge den engelske historiker Ingrid H. Tague, kunne dette ses ved at velstående kvinder ofte trak på etikettebogsretorik (A la Emma Gads:

---

²²⁷Bilag 1856, NR:66, Magistratens referat til Justitsministeriet (tidligere Kancelliet), 6.2.1857

²²⁸Bilag 1856, NR:66, 24.4.1856

²²⁹Eks. Bilag 1821, NR: 105, 22.11.1821; Bilag 1826, NR: 33, 22.2.1826, 3.4.1826; Bilag 1836, NR:32, 8.3.1832, 22.3.1832; Bilag 1841, NR: 12

²³⁰Bailey (2003), s.134

Takt og Tone), da det gav dem en legitim ramme til at kritisere deres mænd.²³¹ Jævnfør Bailey, var denne retorik svær at se i måden middelstanden og samfundets ringest stillede afbillede dem selv; men hun gengav at de i nogle tilfælde omtalte mænd, der misbrugte deres autoritet som tyranner, ligesom periodens populærlitteratur. Dette skete dog kun sjældent og hun fastholdt, at kvinder langt oftere: *"seemed inclined to present themselves as the unlucky spouses of mad, bad men rather than abject subjects of tyrannical husbands."*²³² I Danmark var den tendens stik modsat, og mænd der anvendte vold til at herske over deres husstand blev af næsten alle befolkningsgrupper betegnet som 'størstskadelige', 'umenneskelige', og ikke mindst 'tyranniske', fordi de manglede den ømhed, der var forventet af en gift mand.²³³ Dette var imidlertid ikke ligesom i England pga. populærlitteraturen, men i stedet produkt af husstandsideologien og Luthers tanker om ægteskabets fælles nytte.

Ifølge Luthers tolkning af Bibelens fjerde bud, skulle: *"dersom nogen ikke har omsorg for sine egne, og mest for sine husfolk (herunder hustruen), han har fornægtet troen og er værre end en vantro."*²³⁴ Det blev i Danske lov fortolket således, at husbonden ikke måtte behandle sin husstand "ukristeligt" eller "tyrannisk", hvilket betød at husbonden skulle behandle sine husfolk med ømhed, selvom det ikke eksplicit forbød hustruvold.²³⁵ Det var således op til den enkelte embedsmand at afgøre hvornår grænsen til det tyranniske var nået, og derfor forsøgte kvinderne ofte aktivt at lægge ordet i munden på Magistraten.²³⁶ Samtidigt følte kvinderne med al sandsynlighed at deres rettigheder blev krænket, når husbonden regerede enerådigt, og i hustruvoldssager kan der ikke herske tvivl.²³⁷ Husstandsideologien idealiserede ægteskabets gensidige afhængighed, og hustruens nyerhvervede evne til let at kunne forlade sin mand har uden tvivl påvirket samlivet, og gjort 1800tallets kvinder mere bevidste om deres betydning, rettigheder og privilegier.

Dette træk gik igen på tværs af samfundsklasser, men blev særligt karikeret i en af de sjældne og mere åbne sager fra borgerskabet. Her klagede den unge og velhavende Ida over at hendes

---

²³¹Ingrid H. Tague (2001), s.76-106

²³²Bailey (2003), s.135

²³³Eks. Bilag 1806, NR. 14, 9.01.1806; Bilag 1821, NR:81, 1.11.1821; Bilag 1851, NR:33, 25.2.1851

²³⁴Martin Luthers katekismus, oversat af C.F. Balslev. (1851), s. 16

²³⁵DL: 6-5-5 – 6-5-10

²³⁶Eks. Bilag 1806, NR. 14, 9.01.1806; Bilag 1811, NR:10, (Ellen Coppas udaterede brev); Bilag 1856, NR:72, 4.6.1856

²³⁷Eks. Protokol 1811, NR:10 + Bilag, NR:10; Protokol 1821, NR:1 + Bilag, NR:1; Protokol 1856, NR:72 + Bilag, NR:72

mand: assistent ved den kgl. Grønlandske handel, Frederik Gertner, råbte skældsord og lagde hånd på hende. Mishandlerne var intet i forhold til dem Ane måtte gennemgå; men ikke desto mindre skabte de stor opsigt i Idas omgangskreds, og skulle til sidst ende i en separation.²³⁸ Ifølge Ida havde Frederik ændret karakter efter brylluppet, og hans væsen var gået fra: ”(...) ømt og nænsomt til rådt og bydende (...)”. Dette var, som hun skrev, fordi han forsøgte at: ”(...) fortræde mig i mine pligter, krænke mig i mine rettigheder og forbitre mig min glæde.”²³⁹ Ida mente altså, at hun besad særlige rettigheder, der gav hende ret til ømhed og medbestemmelse i ægteskabet.

Det tyder på, at der i hvert fald i nogen grad herskede en ide om, at mænd ikke måtte misbruge deres position i husstanden og herske enerådigt. Lignende scener findes beskrevet af Bailey, men hun tilskriver tendensen, at: ” (...) a few men held flawed versions of their dominant position”, og anerkender kun delvist det patriarkalske samfundsideals rolle i opførslen. I stedet mener hun, at mænd som misbrugte deres magt havde misforstået normsætningen, da den patriarkalske samfundsindretning havde for mange forbehold imod opførslen.²⁴⁰ Disse forbehold var dog ikke entydige med forbud, og voldens kønslige skævvridning viste klart, at mænd med vidt forskellige baggrunde var udøvere af volden.²⁴¹ I modsætning til Baileys, virker magtmisbruget derfor til at have været et strukturelt problem, der kun blev delvist begrænset via den paternalistiske tænkning. Sympatien med ofrene var som vi set med Ane ikke betingelsesløs, og den afhang af at ofrene optrådte i den rolle de var tildelt, samt ikke fremprovokerede volden. Det gjorde husstandsidiologiens påbud om husfaderens ”omsorg for sine egne” til kendetegnende for kønnets ulige forhold. I sin identifikation af husfaderen som omsorgsgiveren, påbød den nemlig en relation, hvor omsorgen kun kunne finde sted i kraft af et ulige forhold.²⁴² Vold kunne således sagtens være skamfuldt, men samtidigt eksistere som indgroet del af ægteskabet; og i virkeligheden fandt det formentligt sted på et spektrum, hvor ’uhæmmet vold’ var betragtet som tabubelagt, mens ’rationel vold’ var mere socialt accepteret.²⁴³ Vi må ikke glemme, at

---

²³⁸Protokol 1856, NR:72

²³⁹Bilag 1856, NR:72, udateret sammendrag af Idas breve indgivet som attest.

²⁴⁰Bailey (2003), s.138

²⁴¹Se tabel 2, tabel 4 og tabel 5 (s.28 & s.56)

²⁴²Amit S. Rai (2002), s. 15 – Rai taler her om forholdet mellem subjekt og objekt i britisk imperialistisk diskurs. I.e. tænkningen karikeret i eks. Rudyard Kiplings digt ”The White Man's Burden”

²⁴³Det virker til at have været årsagen til at Ane og så mange andre, skulle uddybe at de ikke havde fremprovokeret volden og optrådt som god husmor/husfader.

husstandsideologien og lovgivningen påbød husbonden at revse sin husstand; men samtidigt må vi heller ikke tro, at der ikke var grænser for opførslen.²⁴⁴

Det viste husstandsideologien som et tveægget sværd; på den ene side cementerede den hierarkiet mellem husstandens beboere, men på den anden optrådte den som en legitim ramme for kritik. Husstandsideologiens normsætninger gjorde kvinder berettiget til en særlig uskreven hustruret, og den gav dem ret til anerkendelse i ægteskabet og dikterede, at mænd skulle vise dem ømhed, støtte og omsorg. Desuden skulle kvinder høres ved både Magistraten og i hjemmet, hvilket fik mænd, der uhæmmet forsøgte at påtvinge deres vilje med vold, til fremstå som urimelige i deres krav. På trods af ægteskabets ulige forhold, illustrerede det at både myndigheder og de involverede mente, at samlivet ikke skulle være diktatur - men at det indebar visse rettigheder, der medførte at det fatter gjorde, ikke altid var det rigtige.

8.4. Barberens drilske kone og striden om husmorrollen

Disse rettigheder skulle anskueliggøres i et opgør, der understregede husbondens ufuldkommene position og potensen af krænket feminin ære. Sagen blev rejst af barbersvenden Andreas Ludvig imod hans kone Anne Marie i 1821. Parret havde været gift i 15 år, men Andreas hævdede, at Anne Marie fra ægteskabets første tid havde behandlet ham mere som en *"uvedkommende"*, end som husbond. Ansøgningens bærende element var Andreas' dybe sorg og som et eksempel på Anne Maries *"grusomme opførsel"* skrev han, at hun ikke havde hjulpet ham under hans nyligt overståede sygdomsperiode.²⁴⁵ Andreas følte sig dermed krænket, fordi Anne Marie ikke havde opfyldt sin rolle som en tro og opvartende hustru. Der skulle imidlertid vise sig at være mere til historien, end Andreas først lod os forstå, og tingende begyndte at gå skævt for Andreas allerede tidligt i processen. Anne Marie nægtede at lade sig separere, og han søgte derfor for egen regning om at få optaget tingsvidner i sagen.²⁴⁶ Tingsvidnerne skulle bevise Anne Maries dårlige opførsel; men i vidnekommeret skulle sagens sande omdrejningspunkt snart komme til syne.

Vidnerne var ægteparrets to bekendte: Georg Bratz og Frederik Vilhelm Knoblauch, samt parrets forhenværende tjenestepige: Anne Margrethe. Georg var den første til at vidne, og han forklarede, at han til trods for at han jævnligt spiste middag ved parret, næsten aldrig

---

²⁴⁴DL: -6-5-5

²⁴⁵Bilag 1821, NR:1, 30.12.1820

²⁴⁶Protokol 1821, NR:1

havde set Anne Marie ved middagsbordet. Andreas havde ofte spurgt, om hun ikke ville spise med - men til det havde hun altid svaret, at hun ikke var sulten. Georg havde fundet opførslen besynderlig, men han kunne ikke forklare den anderledes, end at Anne Marie måtte have gjort det for at drille sin mand. Han bemærkede dog at parret atter var begyndt at spise sammen, efter Andreas var blevet rask, og det tyder på, at de dermed forsøgte at insinuere at Anne Marie havde i sinde at forgifte sin mand.²⁴⁷ Den mest 'kvindelige' form for vold i det offentlige sind var forgiftning, fordi det ikke krævede fysisk styrke og blev forstærket af kvinders rolle i husholdningen, forbrug og madlavning.²⁴⁸ Det degraderende billede af Anne Marie stoppede imidlertid ikke der, for Georg hævdede at have oplevet at Anne Marie, en dag hvor Andreas irettesatte sin søn, tog drengen og satte ham ind i et andet rum med ordene: *"børnene er mine børn, du har intet med dem at gøre"*. Derudover havde hun, engang hvor Georg og Andreas ville tage parrets 8årige dreng med ud for at fiske, overfuset sin mand med skældsord og bl.a. kaldt ham *"jøde"*, *"opa"* og *"gal"*, da han gik op for at hente drengen.²⁴⁹

Georg gjorde således sit ypperste for at bekræfte Anne Maries dårlige opførsel, men om han ville det eller ej, skulle han snart komme til at begå en alvorlig fodfejl. Georg fortalte nemlig, at han Under Andreas' sygdom havde våget over ham i næsten tre uger. Efter en episode hvor Andreas var blevet grebet af febevildelse, så både Georg og Knoblauch måtte binde ham, kaldte Andreas på sin tjenestepige i stedet for sin kone. Da han igen var faldet til ro, forlangte Andreas, at hun skulle blive og opvarte ham om natten - og i den anledning havde Anne Marie sarkastisk udtalt, at: *"tjenestepigen (Anna Margrethe) jo kunne ligge (sig) hos ham"*. Efter alt at dømme skulle fortællingen understrege, at Anne Marie havde haft intentioner om at skade sin mand, men det skulle vise sig at være et fejltrin.²⁵⁰

Fuldmægtig Nielsen, der var Anne Maries forsvarer, var nemlig skarpt fokuseret på Anna Margrethes rolle i konflikten.²⁵¹ I sine kontraspørgsmål spurgte han derfor om Georg vidste, at Andreas forbød Anne Marie at yde ham den nødvendige: *"(...) opvartning (da) sådant*

---

²⁴⁷Bilag 1821, NR:1, tingsvidneakt

²⁴⁸Bailey (2003), s.129

²⁴⁹Bilag 1821, NR:1, tingsvidneakt

²⁵⁰Ibid.

²⁵¹Parret virker til at have været bedre stillet end de gennemsnitlige ansøgere, for i sager hvor ansøgeren søgte om "fri proces", havde den indstævnte person næsten aldrig råd til selv at hyre en forsvarer.

skulle ske af deres tjenestepige?”. Dette blev efterfulgt af endnu et angreb, hvor Nielsen spurgte om Georg var bekendt med, at:

*” (...) der i det sidste halvår er opstået uenighed mellem parterne, foranlediget dels deraf at (Andreas) har udelukket (Anne Marie) fra at besørge sin husholdning og derimod overdraget sådant til sin tjenestepige (Anna Margrethe), dels deraf at (Andreas) synes at have fattet en utilladelig kærlighed til denne tjenestepige?”.*²⁵²

Dette sidste spørgsmål fik Andreas’ prokurator Borup til at protestere. Han mente ikke at spørgsmålet burde vedrøre en ustævnet person, men i virkeligheden var det nok fordi Nielsen kom sandheden for nær. Derefter var det Frederik Vilhelms tur til at vidne, og her valgte Borup at komme lige til sagen. Han spurgte derfor kun ind til Andreas’ sygdomsperiode, hvilket Frederik besvarede med samme forklaring som Georg. Under Nielsens kontraspørgsmål røbede han dog at det var rigtigt nok, at Andreas kun ville tilses af Anna Margrethe under sin sygdom. Han fortalte også, at Anne Marie ikke deltog i *”husstyrelsen”* efter sygdomsforløbet, men hvad der lå til grund for det, kunne han ikke forklare. Da det blev Anne Magrethes tur, blev tonen straks grovere. Hun fortalte hvordan Anne Marie jævnligt yppede klammerier med sin mand, f.eks. ved at skælde ud på Andreas om natten. Dertil hævdede hun, at Anne Marie under flere optrin havde virket truende, og at det endda var gået så vidt, at hun havde viftet med en barberkniv, og råbt at Andreas ville dræbe hende. En anden gang havde hun slået sig selv i hovedet med en stor gadedørsnøgle, fordi Anna Margrethe havde købt ind i stedet for hende. Optrinnet var endt med at Andreas gik fra huset, og Anne Marie måtte bades pga. blodet fra hendes hoved. Hvad der havde forårsaget Anne Maries reaktion, vidste Anne Magrethe ikke; men det var på dette tidspunkt tydeligt for alle i vidnekammeret.²⁵³

8.4.1. Husmoderens ære

Da tingsvidneakten nåede Magistraten var sagen klar, og de havde kort forinden modtaget et brev fra Anne Marie, hvor hun forklarede sin side af sagen. Ifølge hende var konflikten startet efter Andreas havde hyret Anna Margrethe, og Anne Marie forklarede, at hun derefter

---

²⁵²Bilag 1821, NR:1, tingsvidneakt

²⁵³Ibid.

havde lidt under ”personlige voldsomheder” og ”mange andre krænkelse”. Disse var nærmere bestemt, at:

”Han har (...) udelukket mig for at bestyre husstanden, hvorimod han har overdraget fruentimmeret den mest uindskrænkede myndighed i så henseende. Hende er det, der agerer husmoder, der nyder min mands kærlige omgang, ja, af hvis hånd jeg og mine børn have været nødsaget til at modtage den føde, det har behaget hende at tildele os. – Det er endog gået så vidt, at min mand har tilladt hende at slå vore børn, og hun har i vores påhør ytret: at hun (også) burde slå mig...”²⁵⁴

Andreas havde således frarøvet Anne Marie sin rolle som husmoder, og i det lys mente både Magistrat og Kancelli ikke, at Andreas’ tingsvidneakt beviste Anne Marie som en dårlig hustru. Tværtimod tog de ubestridt Anne Maries parti, da hun i sidste ende fastholdt at bevare ægteskabet. At netop det blev sagens endegyldige afslutning, afslørede at både myndigheder, samfund og kvinderne selv forstod husmoderrollen som vigtig og indehavende af særskilte af rettigheder.²⁵⁵ Kvinder klagede ofte over at deres mænd fratog dem retten til at betjene deres rolle i husstanden, enten ved at afspærre dele af huset, eller ved at lade tjenestefolk og andre kvinder optræde i deres sted.²⁵⁶ Dette var et tillidsbrud som bragte skade på deres selvidentitet og omdømme, da det fratog dem deres funktion og deres mænds ”kærlige omgang”. Gifte kvinders identitet hvilte på en følelse af nytte, og ikke mindst en fordring om, at husbonden var afhængig af sin hustru.²⁵⁷ Denne tænkning har med al sandsynlighed gjort den patriarkalske husstandsideologi tålelig, men da Anna Margrethe uden videre fik rollen som ”husmoder”, nægtede det Anne Marie hendes sociale status. Anne Marie var således villig til at bevare et skidt ægteskab for at forsvare sin ære, levevej og ikke mindst sin indkomst.

8.5. Brugsmuligheder og parterapi à la attenhundrede

Hensigten med at fremvise disse sager var at illustrere den enorme brugsfrihed, som praksissen besad. Det var nemlig relativt frit for ansøgerne at anvende mæglingen som de fandt det passende, hvilket betød, at indholdet og hvad endemålet skulle være afhang af

---

²⁵⁴Bilag 1821, NR:1, 5.3.1821

²⁵⁵Protokol 1821, NR:1

²⁵⁶Eks. Bilag 1806, NR: 8, 15.11.1806; Bilag 1841, NR:2, 6.2.1841; NR:47, 11.4.1808; Bilag 1856, NR:72, udateret sammendrag af Idas breve indgivet som attest.

²⁵⁷Bailey, s.81

ansøgerne. For langt de fleste, og især kvinder, var mæglingerne en måde, hvorpå man kunne tilkæmpe sig i hvert fald en lille del økonomisk sikkerhed efter adskillelsen; men der var også dem, som benyttede ordningen til at bevare ægteskabet. Mæglingerne tillod en forhandling af aftaler, der fremtidigt blev ulovlige at bryde, og det fik praksissen til at fremstå som et næsten selvforvaltet socialt sikkerhedsnet. For mange lå drivkraften derfor snarere i ønsket om forsoning eller irrettesættelse, end i selve adskillelsen. Det typiske billede for disse sager var, at ansøgerne var blevet forladt, og derfor havde problemer med at passe husstandens økonomi og arbejdsopgaver.²⁵⁸

En af dem var sognepræst Jørgen Schade fra Oddense ved Skive. Han var separeret fra sin kone Maren, der var rejst tilbage til Sjælland, hvor hun tidligere havde levet i ægteskab med en anden mand, der nu var død. Maren befandt sig nu i København, og derfor var det Magistraten som Jørgen henvendte sig til, da han forsøgte at få Øvrigheden til at lege Kirsten Giftekniv. I brevet meddelte han, at parrets separation var en fejltagelse, selvom de efterhånden havde levet adskilt i snart 6 år. Jørgen mente, at han accepterede separationen alt for tidligt, fordi han levede i håb om at Maren ville vende tilbage i ægteskabet, når: ”*(hendes) sind, som mest var blevet oprørt ved bagtalerske menneskers giftige tunger, atter var kommet til rolighed (...)*”.²⁵⁹ Det var der imidlertid ikke blevet noget af, men det havde ikke slukket Jørgens håb:

*”(...) denne rest af håb er det som foranlediger, at jeg herved underdanist for den høje Magistrat fremsætte følgende ønske: at bemeldte min (...) hustru måtte (...) indkaldes, og det alvorligen fremstilles hende: hvor skønt det er, at vende kiv og trætte, og trofast venskabs pagt igen oprette!”*²⁶⁰

Citatet afslørede, at det var Jørgens plan, at Magistraten skulle være mellemmand for et tilbud om at genoptage ægteskabet. Motivet var hans ”*tiltagende alder og vaklende helbred*”, der havde medført, at han følte trang til medhjælp med præstegårdens forvaltning. Han var således havnet i særdeles ”*trykkende omstændigheder*”, der medførte at Marens underholdsbidrag var blevet vanskeligt at betale. Hun modtog årligt 10 ordl samt 7 tønder korn, hvilket måske begrunder hvorfor hun ikke havde gengiftet sig. Jørgen kunne sagtens være blevet fri for underholdsbidraget, havde han i stedet søgt om skilsmisse - men det

---

²⁵⁸Eks. Bilag 1836, NR:66, 21.5.1836; bilag 1841, NR:45, 18.3.1841; bilag 1856, NR:89, 23.5.1856

²⁵⁹Bilag 1821, NR:83, 17.5.1821

²⁶⁰Ibid,

gjorde han ikke. Han nærede tilsyneladende stadig kærlige følelser for Maren, da han ikke overlod hende til sig selv.²⁶¹ Marens respons var imidlertid iskold, og da hun mødte på Magistraten, erklærede hun, at hun på ingen måde kunne lade sig overtale til at vende tilbage i ægteskabet. Samtidigt bad hun Magistraten sende en forespørgsel til stiftamtmanden i Viborg, hvor hun spurgte om hjælp til at indrage et mellemværende i underholdsbidraget. Jørgen manglede nemlig at betale hende en del af bidraget, og Magistraten imødekom hendes ønske.²⁶²

Pointen er dog, at mæglingerne i dette tilfælde var hele motivet bag Jørgens ansøgning. Ligesom så mange andre sager før den, understregede det Magistratens rolle som forligsinstitution. Denne tilbøjelighed, gav ordningen en fleksibilitet, der betød, at ansøgerne besad et anseeligt råderum i hvordan de afbenyttede den. I dette tilfælde søgte Jørgen at genoprette sit ægteskab, ved at anvende Magistraten nærmest som en parterapeut. Dette var en rolle Øvrigheden glædeligt påtog sig, og lignende træk gjorde sig gældende i flere sager fra hele perioden.²⁶³ Fra myndighedernes side var praksissen nemlig fra start tiltænkt som en forligsinstitution, der kun tillod ægteskabsophævelse hvis begge parterne ikke ønskede ægteskabet.²⁶⁴ Det betød at separation og skilsmisse ikke altid var endemålet med ansøgningerne, og at mange kun anvendte ordningen til at revidere den ægteskabelige kontrakt. Dette understregede at en betydelig mængde af ansvaret for institutionens reelle praksis lå på parterne selv, og det medførte, at mæglingerne ofte bar præg af en forhandling af rettigheder og økonomi.

9. Diskussion og udblik: mæglinger, råderum & nye perspektiver på enevældens forvaltning

I dette speciale har jeg søgt at vise, hvordan ægteskabskriserne udspilede sig i Københavns Magistrats tid som separation- og skilsmissebevilger. Ved at tage udgangspunkt i perspektiverne fra ansøgernes egne rækker, illustrerede det hvordan de anvendte Magistraten til at fremme deres livsbetingelser. Praksissen var nemlig ikke kun en separations- og skilsmisseordning, men et redskab til social bedring. I dette afsluttende

---

²⁶¹Bilag 1821, NR:83, 17.5.1821

²⁶²Protokol 1821, NR:83

²⁶³Eks. Bilag 1806, NR:20, 3.1.1806; Bilag 1816, NR: 73, 29.4.1816; Bilag 1821, NR:83, 17.5.1821; Bilag 1831, NR:86, 31.5.1831

²⁶⁴Frd. Af 23/5 1800

kapitel vil jeg derfor fokuserer på hvordan mine fund adskiller sig fra de tidligere, og hvordan disse forhåbentligt kan bidrage til den eksisterende forskning.

De tidligste bud på en udredning af fænomenet var næsten udelukkende interesseret i at afdække separations- og skilsmisseraterne, da det viste at ægteskabsophævelse var muligt. De tog derfor primært udgangspunkt i lovgivning og statistisk materiale, men ikke praksissens opbygning og ansøgernes forventninger til mæglingernes forlig. Det ledte eks. Gerda Bonderup, der studerede separationer og skilsmisser i Århus amt (1645-1900), til næsten helt at afskrive ansøgernes indflydelse på praksissen. Hun konkluderede at ægteskabsophævelserne primært var udtryk for usikre familieforhold, og at anden halvdel af 1800tallets fald i ophævelser var forskyldt myndighedernes strengere indstilling. Hun havde dog problemer med at forklare, hvorfor mængden af mæglingsforsøg og separationer ikke fulgte mængden af skilsmisser. Især separationernes relativt høje antal medførte, at hun konkluderede, at skilsmisserne måtte være blevet betragtet som unødvendige, da: ”(...) *den eneste væsentlige praktiske forskel mellem separation og skilsmisse (lås) i, at kun skilte (kunne) gifte sig igen.*”²⁶⁵ Denne tolkning er ifølge mine fund nærmest ahistorisk, da den presser en moderne forståelse af ægteskabets kærlighedsforhold ned over praksissen. For langt størstedelen af ansøgerne var ægteskabet en grundliggende social sikring, og forskellen mellem separation og skilsmisse var, at separationsforligende kunne give en vigtig støtte i separationsperioden. Dertil kunne de sikre kvinder retten til at drive et erhverv, og samtidigt tillod de en forhandling af husstandens ejerforhold. Dette var ikke tilfældet med skilsmisse, der som sagt næsten udelukkende tillod parterne at gengifte sig. I modsætning til Bonderup, mener jeg derfor at forklaringen bag separationssagernes relativt høje antal var, at ansøgerne i større grad søgte separationerne, fordi det var disse som potentielt sikrede den fremtidige overlevelse. Sagt med andre ord, var adskillelsen altså ikke altid det essentielle, men det var i stedet forliget hvorved man blev adskilt.

Ikke desto mindre lod tilbøjeligheden til at lade sig styre af myndighedernes og statistikkernes fortællinger, sig i bredt omfang gentage i Lindes undersøgelse af den københavnske praksis. Hun konstaterede ganske vist, at fordelene ved ordningen var at Magistraten optrådte som garant for kvinder og børns underhold, men dykkede kun ganske kort ned i de enkelte breve, der viste hensigterne i at involvere Magistraten.²⁶⁶ I

---

²⁶⁵Bonderup (1987) s.493-516

²⁶⁶Linde (1993), s. 167-178

sagsforløbene optræder mæglingsprocessen, som vi har set, ofte som den eneste vej man kunne sikre sig en fordelagtig aftale. Det var næsten udelukkende ansøgerne der kæmpede disse kampe, og forligsaftalerne var mindst lige så centrale som selve adskillensen. Manglen på analyse af disse forhold, ledte Linde til at pålægge myndighederne størstedelen af ansvaret i de enkelte sager, og det fik Magistraten til at fremstå som en velgørende institution, der uden tøven forsvarede nødstedte kvinder for deres blå øjnes skyld.²⁶⁷ Det misser ifølge min tolkning hele kernen i praksissen: Magistraten var først og fremmest en forligsinstitution - og mæglingernes egentlige slag stod mellem de stridende par.²⁶⁸ Derfor var Øvrigheden også langt mere tilbøjelig til at forholde sig passivt under mæglingerne, og det fik ægtefolkene til at fremstå som praksissens virkelige kerne. Netop derfor var de villige til at dele følelsesladede og ofte nedsættende oplysninger i deres breve. Disse ytringer var med til at styre mæglingerne i retning af ansøgernes ønsker, og formuleringerne af de lange, detaljerige og ofte følelsesprægede udlægninger var en måde at tage kontrol med mæglingspraksissen. Det styrkede chancen for et favorabelt udfald og strukturerede forhandlingerne efter ansøgernes behov, mens gentagne fordømmelser enten trættede eller tvang de modvillige ægtefæller til at acceptere forligsvilkårene.²⁶⁹

Foruden kønsnormer og økonomiske skel, tydeliggjorde det en praksis, der tegner et nyt billede af den sene enevældes forvaltning og jævne københavnernes mulighed for at udøve agens. Verdsliggørrelsen af ægteskabet findes normalt beskrevet som et opgør mellem statens projekts og kirkens projekt, men Magistratens ægteskabssager tilbyder os et alternativ, der lægger en stor del af ansvaret hos de jævne borgere.²⁷⁰ Udviklingen startede ganske vist med forordningen af 23. maj 1800, der formaliserede Magistratens ret til at bevillige separation - men de følgende mere restriktive forordninger, og den stigende tilbøjelighed til at afkræve tingsvidneakter, viste at myndighederne gradvist forsøgte at regulere praksissen. Disse inddæmninger fandt i første omgang sted, ved at man kun tillod ægteskabsophævelser til par, der havde overstået en gejstlige mægling - men senere forbød man ægteskaber af fattighjælpsmodtagere eller tidligere fattighjælpsmodtagere, der ikke

---

²⁶⁷Ibid. (1993) s. 165-183

²⁶⁸Frd. Af 23/5 1800

²⁶⁹Se s. 35-47

²⁷⁰Se Eks. Bonderup (1987); Linde (1993); Koefoed (1998); Jensen (2003); Koefoed (2007); Vallgård (2019); Vallgård (2021)

havde tilbagebetalt deres gæld.²⁷¹ Dette skulle i myndighedernes øjne styrke den ægteskabelige institution, ved at begrænse usikre ægteskaber; men det fik ikke behovet for en juridisk gyldig ægteskabelig forligsinstitution til at forsvinde.²⁷² På dette tidspunkt var 'katten for længst ude af sækken', og det havde den reelt set været siden 1790'erne, hvor Magistraten først var begyndt at mægle i separationssager. Her havde den økonomiske ulighed mellem mænd og kvinder nødsaget lovændringer, der skulle sikre fraseparerede kvinders ret til at kræve et underholdsbidrag og betegne sig som enker.²⁷³ Disse tiltag var ment for at spare Københavns fattigkasser, men presset var kommet nedefra, og havde tvunget Magistraten til bedre at varetage kvinderne. Udviklingen blev dermed båret af en udbredt interesse fra de jævne borgere, og de bidrog således til institutionens videre udvikling. Det tydeliggjorde en tolkning af praksissen, som satte den i forbindelse med perspektiverne fra Hitchcock og Shoemaker's *London Lives*, der havde demonstreret en sammenhæng mellem handlingerne fra Londons almene borgere og udviklingen af samfundets strukturer.²⁷⁴

Dette er særligt bemærkelsesværdigt i dansk kontekst, fordi den sene enevældes forvaltning normalvis kendetegnes ved magthavernes paranoia og stigende kontrol. Her tænkes især på 1800tallets oprettelse af et nyt sikkerhedspoliti, udvidelsen af den københavnske politistyrke og paskontrol, samt ikke mindst den øgede skygning og overvågning med systematisk indsamling af informationer via mandtalsindsamling, flytningsregistre og løbende registreringer af mistænkelige personer.²⁷⁵ Disse initiativer var tiltænkt kongemagtens beskyttelse og skulle forsvare det etablerede politiske system, hvor folkets repræsentation var så godt som ikkeeksisterende. Til trods for disse udviklinger, fortsatte praksissen; og gennemgangen af sagerne viste, at den tillod en diskussion af ansøgernes forhold, der hvilede på både mand og kones medvirkende magt i husstanden. I modsætning til i andre europæiske lande, krævede hustruen i Danmark nemlig ikke en bisidder, hvilket, sammen med evnen til at søge om "skyldfri skilsmissen"²⁷⁶, gjorde praksissen til en af de

---

²⁷¹Frd. Af 23/5 1800; Frd. for Danmark og Norge, som indeholder nærmere Bestemmelser i henseende til Ægtefolks Adskillelse. 18/10 1811; Frd. ang. Præsternes Embede med hensyn til Ægteskab. 30/4 1824

²⁷²Linde (1993), s. 165-184 – Linde bemærkede ganske vidst et relativ fald i mængden af ansøgere i forhold til befolkningstilvæksten, men i faktiske tal holdt mængden af ansøgere sig stabilt i hele perioden.

²⁷³Brinkbæk (2005), s. 48-50

²⁷⁴Hitchcock & Robert Shoemaker (2015)

²⁷⁵Karl Peder Pedersen (2014), s. 305-315; om retssikkerheden og straffeprocessen se bl.a. Lars Andersen (2019), s.148-169; Pedersen (2012), s. 1-14

²⁷⁶Dvs. ophævelser af ægteskabet som verdsligkontrakt, der kunne ophæves uden formel årsag.

mest lempelige i Europa.²⁷⁷ Dette var f.eks. ikke muligt i det langt mere liberale England, og derfor var ansøgerne ved Magistraten ikke nødvendigvis nødsaget til at begrunde deres ansøgninger. Det gjorde de dog ofte alligevel pga. mæglingsprocessen og materielle forhold, og når ægteskabet slog revner, udtrykte de krænkelserne via et sprogbrug, der var direkte afledt af Danske lov og Luthers tanker om ægteskabets fælles nytte.²⁷⁸ Dette udgjorde nemlig den eneste legitime ramme for kritik i ægteskabssager, fordi der ikke eksisterede andet lovgivning på området. I modsætning til engelske Bailey, der mente at mænd som misbrugte deres magt i husstanden havde misforstået de patriarkalske normsætningerne, mener jeg, at magtmisbruget kun delvist blev begrænset via den paternalistiske tænkning.²⁷⁹ I stedet virker det til at have været den primære faktor i mænds magtmisbrug, mens kvinder var nødsaget til at anvende husstandsidiologiens sprog til at styrke deres sag. Husstandsidiologien gav hustruen ret til anerkendelse i ægteskabet, og dikterede at mænd skulle vise dem omhed og omsorg. Mænds omsorg for deres koner var imidlertid ikke betingelsesløs, og afhang af at hustruen optrådte i den rolle, hun var tildelt. Derfor var det typisk nødvendigt at kvinderne beviste, at de ikke havde fremprovokeret vold, og hvor det ikke betød at der ikke var grænser for opførslen, viste det at hustruen skulle optræde efter grundidéen om 'kald og stand'.²⁸⁰

I modsætning mente Vallgård, der undersøgte separationssagerne behandlet ved Københavns overpræsidiium i 1880'erne og 1890'erne, at den danske praksis befordrede en proces, hvor ansøgerne, i kontrast til andre europæiske lande, ikke var nødsaget til at udstille beskidte og skamfulde detaljer. Dette var, som vi har set, slet ikke en mulighed for de fleste ansøgere; og da praksissens ikke ændrede sig mere end, at den i Vallgårdas tidsramme blev forvaltet ved Overpræsidiet, mener jeg ikke at det var tilfældet. I stedet skabte mæglingspraksissen en situation, hvor rå detaljer var altafgørende, hvis parrene ikke i forvejen var enige om adskillelsen. Det krævede typisk at ansøgeren sendte gentagne klager med nyt indhold, der ofte gradvist tiltog i seriøsitet. Dette var den eneste måde ansøgeren kunne gøre sig forhåbninger om, at Magistraten ikke ville henligge sagen, eller måske endda intervenere i ægteskabet. Klagepunkterne var derfor ofte grove, og de uenigheder ansøgerne stod med var ikke til at løse med høflig optræden.²⁸¹ Tilsammen skabte det en situation, hvor

---

²⁷⁷Dübeck (2013), s.158.

²⁷⁸Se S.54-67

²⁷⁹Bailey (2003), s.138

²⁸⁰DL: 6-5-5 – 6-5-10 & Martin Luthers katekismus (oversat: 1851)

²⁸¹Se s.60-67

Vallgårdas teori om, at praksissen påbød følelsesmæssig intimitet, ikke var en mulighed.²⁸² I virkeligheden var det modsatte langt oftere tilfældet, og derfor skal tendensen til, at de dårligt stillede typisk optrådte mere følelsesladede under sagsforløbene, heller ikke tolkes et udtryk for dårlig strategi eller manglen på sociale kompetencer. Ægteskabet var en livsnødvendighed for disse menneskers overlevelse, og tendensen skyldtes at der for de folk var langt mere på spil under sagerne, end hos den øvre middelklasse og i samfundets top. De forsømte derfor ikke, som Vallgård hævdede at imødekomme de systematiserede følelsesmæssige forventninger til den specifikke kontekst, men handlede efter en velovervejet vurdering af deres sociale situation og den kontekst, som praksissen påbød. I modsætning til Vallgård, viste min undersøgelse således at de anvendte både handlinger, narrativer og juridiske argumenter til at udmanøvrere deres partner og nå deres mål. Det fik ansøgerne til at fremstå som dybt bevidste om praksissens spilleregler og ægteskabets ret.²⁸³

Følelserne fik dermed et strategisk islæt, og hvor Vallgård erkender praksissenes evne til at skabe og fremskynde følelser på kulturelt specifikke og kønnede måder, har hun ikke haft fokus på følelsernes oprindelsessted og det formål de tjente.²⁸⁴ Denne mangel fik ansøgernes ytringer og reaktioner til at virke som en forfængelig higen efter følelsesmæssig bekræftelse, hvilket de facto gjorde dem meningsløse, eller det der ligner. I kontrast mener jeg, at den udbredte brug af relativt ensformige klagepunkter og idealiseringer, på tværs af tid og erhvervsmæssige skel, indikerede, at udsagnene havde til formål at afspejle juridisk og kulturelt anerkendte standarder for ægteskabet.²⁸⁵ Dette havde sin oprindelse i samfundsindretningens inddeling af kønnene i særskilte roller, og udgjorde rammen for ytringernes indhold i både en følelsesmæssig, kulturel og juridisk forstand. Husbond og hustru levede vidt forskellige liv som følge af kønnenes særskilte rettigheder, og det nødsagede, at de måtte portrættere sig ud fra samfundets forventninger. Dertil indebar kønnenes særdeles ulige muligheder, at hvert køn udtrykte sig i henhold til hver deres forhåbninger og materielle behov. Netop derfor ser vi en næsten total spejlvending imellem kønnenes klagepunkter, da disse leveforhold medførte, at de måtte forme deres narrativer efter det, de efterstræbte fra mæglingspraksissen.²⁸⁶ Det var således slet ikke så

---

²⁸²Vallgård (2017), s.81-91

²⁸³Ibid. (2017), s.90-91

²⁸⁴Ibid. (2021), s.111-125

²⁸⁵Se s.35-47

²⁸⁶Se s.54-63

mærkværdigt, at Vallgård observerede en kønslig forskel i hvordan følelser kom til udtryk; men modsat hende, tilbyder jeg en videre forklaring til hvorfor det var således.

Disse kønslige skel ses måske mest tydeligt i, at det hovedsageligt var kvinder, der tog initiativet til at rejse sagerne.²⁸⁷ Det var fordi at praksissen potentielt kunne sikre dem bedre vilkår, for tilsvarende Linde mener jeg, at en del af forklaringen lå i at kvinderne havde interesse i at opnå et fastlagt underholdsbetrag, som de kunne opnå ved en separation.²⁸⁸ Ægteskabet var for langt størstedelen af kvinderne den eneste faste indtægtskilde, og af den grund har de haft langt større incitament end mænd til at afbenytte Magistratens mægling. Deri lå også det, at Magistratens mægling udgjorde en måde hvorpå kvinderne kunne omgå den magt som manden besad, når parret var alene i husstanden. Her tænkes især på volden, men dertil tilbød Magistratens mægling en metode, hvorved de kunne tilkæmpe sig aftaler, der for fremtiden kunne sikre dem både retten til selveje og retten til at drive et erhverv.²⁸⁹ Det var alle rettigheder mænd var født til og pga. denne ulighed betød det, at kvinder havde relativt mere at vinde ved Magistratens separations- og skilsmisseordning end mænd.²⁹⁰ I den optik repræsenterede ordningen altså en måde, hvor lovgivning og kønnenes særskilte roller kunne omgås. Kvinders forsøg på at omgå de traditionelle kønsroller kendes også fra studier af *crossdressers* i sidste halvdel af 1700tallet, og i 1800tallets første del. Her har de nederlandske historikere Rudolf M. Dekker og Lotte C. van de Pol bl.a. fundet kvindelige soldater under de franske revolutionskrige, samt i de engelske og nederlandske flåder. Kvindernes personlige motiver til forvandlingerne var varierede, men fattigdom og social isolation var ofte de primære faktorer. Det sås dog også at kvinderne optrådte i mandsklæder, fordi det tillod dem at have seksuelle forhold med andre kvinder eller at følge deres mand, kæreste eller et familiemedlem på deres rejse eller i krig.²⁹¹

Lignende tendenser findes beskrevet af historiker Thyge Krogh, der har studeret fænomenet i en dansk kontekst. Krogh fandt at der i flertallet af forklædningssagerne lå økonomiske motiver til grund for kønsskiftende, og at kvinderne anvendte muligheden til at få ansættelser i traditionelt maskuline erhverv, da disse beskæftigelser var bedre betalt end dem man kunne få som kvinde. Set i sammenhæng med de betydeligt flere sager fra bl.a.

---

²⁸⁷Samlet dataset for 1806-1857

²⁸⁸Linde (1993) s. 172-173

²⁸⁹Alfabet over kongelige reskripter (1794 & 1798), under bogstavet S.

²⁹⁰Se s.48-54

²⁹¹Rudolf M. Dekker og Lotte C. van de Pol (1989), s.353-363

Dekker og van de Pols studie, mente Krogh dog at sagerne var et tidsfænomen, udløst af urbaniserings individualisering og anonymisering af den enkelte, samt enlige kvinders sociale udsathed.²⁹² I modsætning, var den danske separations- og skilsmissepraksis ikke præget af samme tidsfæstede flygtighed, da den udover sine administrative rammer, først skulle ændre sig mærkbart med ægteskabslovens indførsel i 1922.²⁹³ Dette giver os et nyt billede af i hvert fald fraseparerede kvinders mulighed for handling, og der findes rigeligt med eksempler på kvinder der udnøttede ordningen til at drive et erhverv, samt enkelte der fandt en identitet i rollen som forsørger og familieoverhoved.²⁹⁴ Dette understregede det omfangsrige råderum ansøgerne besad, og fremhævede en frihed i en periode og et system, der ofte anses som fastlåst i sin forvaltningsform og i forståelsen af kønnet. I henhold til Sokoll der illustrerede, at de engelske fattighjælpsmodtagere besad et betydeligt råderum overfor fattigkontorerne, bevisliggjorde dette speciale således, at de samme muligheder gjorde sig gældende i 1800tallets danske separations- og skilsmissepraksis.²⁹⁵

10. Konklusion

I undersøgelsen af Københavns Magistrats separation- og skilsmissepraksis, blev et nyt billede af den sene enevældes forvaltning synligt. Ansøgernes demografiske inddeling viste, at praksissen var relativt fri for alle som ønskede at afbenytte den. Langt størstedelen tilhørte middelklassen og samfundets lavere lag, men de optrådte side om side med godsejere, fabrikanter, grossister, højtrangerede militærfolk og embedsmænd. Hverken køn eller socialstatus havde betydelig indflydelse på Magistratens holdning til om sagerne kunne gennemføres, men det havde i stedet parternes evne til skabe et fælles forlig. Det betød, at hver sag blev vurderet enkeltvist, og da Magistraten ikke kunne adskille par som var uenige, forholdt den sig oftest relativt passivt. Det medførte, at en væsentlig del af ansvaret for praksissens udfoldelse hvilede på ansøgerne, og de skulle derfor gøre særligt indtryk på Magistraten, hvis en sag med uenighed om adskillelsen skulle sendes til afgørelse ved Kancelliet. Det var fordi praksissen var ordnet sådan, at Magistraten reelt set fik have rollen som ”portvagt”, der kontrollerede adgangen til Kancelliets afgørelser.

---

²⁹²Krogh (2013), s.39.78

²⁹³Vallgård (2021), s.114

²⁹⁴Eks. Bilag 1806, NR:8, 29.11.1806; Bilag 1811, NR:14, 15.1.1811; Bilag 1836, NR:41, 5.4.1836

²⁹⁵Sokoll (2000), s. 19-46

Netop derfor tog ansøgningspraksissen ofte form af følelsespraksis, når de jævne ansøgere skrev deres henvendelser. De kunne, i modsætning til overklassen, ikke stole på, at deres velstand kunne skabe en aftale som var favorabel for begge parter, og derfor var de langt oftere nødsaget til at optræde i opposition til hinanden. Det skabte et behov for de lange, detaljerige og følelsesprægede ansøgninger, da det bragte en forhåbning om, at udlægningerne ville styrke sagen, eller i bedste tilfælde drive Magistraten til handling. Effekterne af udlægningerne faldt ikke altid ud til ansøgernes fordel; men i næsten alle tilfælde, var narrativeerne med til at styre mæglingerne i retning af ansøgernes ønsker. Tilbøjeligheden var således en måde at tage kontrol med praksissen, når man ikke, ligesom de velstillede, besad midlerne til at få ordnet sagerne på forhånd. Dette udmærkede sig ved, at det generelt var nemmere for overklassen at nå frem til et fælles forlig, hvilket medførte, at der deres strategier for ægteskabets ophævelse var præget af relativ stor kønslig selvstændighed. Kvinderne i denne gruppe var ganske vist stadig afhængige af mandens støtte i ægteskabet; men med en rimelig compensation, kunne han smutte fra både kone og børn, uden at det påvirkede hverken ham eller hustruens livsgrundlag synderligt. Det muliggjorde at forhandlinger og konflikter kunne gemmes væk fra offentliges søgelys, og tillod en kønslig selvstændighed og intimitet, der ikke var tilgængelig for den almene befolkning.

I kontrast til de velstillede, var ægteskaberne hos den jævne befolkning præget af markant større gensidig afhængighed. Formen for hvordan det kom til udtryk var varieret; men det gennemgående var, at langt de fleste vægtede samarbejdet som beskyttelse mod fattigdom og elendighed. Ægteskabet blev af disse folk beskrevet som en vigtig sikring af det daglige brød, og når en af parterne svigtede, satte det overlevelsen over styr. Det kendetegnende var dermed at det blev opfattet som dysfunktionelt, når en af ægtefolkene måtte dække over den andens arbejdsbyrde, og ikke kunne optræde i den rolle kønnet havde tildelt dem. Husstandens inddeling i kønslige autoritetssfære blev således opfattet som det mest ønskværdige, men vold, misbrug og fattigdom var udbredt, og derfor optrådte separation og skilsmisse ofte som den bedste sikring af overlevelsen.

Ordningen tilbød ansøgerne en forhandling af ægteskabet, og i det perspektiv optrådte mæglingerne som en platform, hvor de kunne udtrykke deres behov, forfølge deres interesser og fastslå deres krav. Det var relativt frit for ansøgerne at anvende mæglingen som de fandt det passende, hvilket betød, at indholdet og hvad endemålet skulle være afhang af

ansøgerne. For langt de fleste, og især kvinder, var mæglingerne en måde, hvorpå man kunne tilkæmpe sig i hvert fald en lille del økonomisk sikkerhed efter adskillelsen; men der var også dem, som benyttede ordningen til at bevare ægteskabet. Ved at tage udgangspunkt i perspektiverne fra ansøgernes egne rækker, viste det hvordan ansøgerne anvendte Magistraten til at fremme deres livsbetingelser. Praksissen var nemlig ikke kun en separations- og skilsmisseordning, men et redskab til social bedring. Kvinder kunne udnytte mæglingerne til at få retten til selveje og retten til at drive et erhverv, og det beviste, at de kønslige forhold til ejerskab ikke altid var fastlåste. I modsætning var der langt mindre at vinde ved praksissen for mænd, men også de anvendte mæglingerne til at slippe for en ødsel, fordrukken eller på anden måde uarbejdsdygtig ægtefælle.

For begge køn optrådte husstandsideologien som en legitim ramme for kritik, men praksissen viste et område i dansk forvaltning, hvor husbondens teoretiske magt over husstanden kunne overgås af hustruens praktiske. Da det i stort omfang var borgerne selv der rejste, førte og afsluttede sagerne, gav det anløb til en tolkning, der lagde en betydelig del af ansvaret for institutionens udformning og praksis på borgerne selv. Forhandlingerne var en måde, hvor mænd og kvinder kunne revidere den ægteskabelige kontrakt, og i henhold til de fremstillede sager, tegner der sig et billede af ansøgerne som dybt bevidste om ægteskabets ret og uret. Ansøgernes kendskab til ordningens spilleregler viste, at enevældens ægteskabspolitik ikke kun var et redskab til socialkontrol, men at det muliggjorde en praksis, hvor de jævne københavnske borgere kunne forhandle sig til livets ophold, en bedring af deres tilværelse eller det ideelle ægteskabs beståen.

Litteraturliste

Utrykte kilder:

Københavns Stadsarkiv (KSA), Københavns Magistrats 1.Sekretariat, Separationssager, Indkomne sager (1806-1857)

Københavns Stadsarkiv (KSA), Københavns Magistrats 1.Sekretariat, Separationssager, Referatprotokol (1806-1857)

Københavns Stadsarkiv (KSA), Rådstueskriverens kontors arkiv, Alfabet over kongelige reskripter, resolutioner og breve (1794 & 1798)

Rigsarkivet (RA), Københavns Politi 3. Politiinspektorat, Afdeling A Journalsager vedr. overbefolkede lejligheder. Undersøgelsesforretning, (1863.1870)

Trykte kilder:

Amanda Flather (2015) Gender, Space, and Place, Home Cultures, 8:2, 171-188

Amit S. Rai (2002), Rule of Sympathy, Sentiment, Race, and Power 1750–1850, Palgrave Macmillan New York.

Anette Faye Jacobsen (2008), Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark, 1750-1920. Museum Tusculanums Forlag.

Anette Jensen (2003), Fra selvfølge til symbol, Ph. d. afhandling, IHKS, Syddansk Universitet.

Anne Løkke & Anette Faye Jacobsen (1997), Familieliv i Danmark, 1600 til 1980'erne, Systime.

Bent Blüdnikow (1986), Folkelig uro i København 1789-1820. Fortid Og Nutid, bind 33. S.1-52.

C.F. Balslev (1851), Luthers Katekismus med en kort Forklaring: En Lærebog for den uconfirmerede Ungdom. Kjøbenhavn hos Universitetsboghandler C. A. Reissel. Trykt hos Kgl. Hofbogtrykker BiancoLuno.

Camilla Schjerning (2019), Behind thin walls: contested spaces and spheres of authority in late eighteenth-century copenhagen, Gendering Spaces in European Towns, 1500-1914, Taylor & Francis, S. 184-199

Gerda Bonderup (1987), Skilsmisser i Århus 1645-1900. *Historie/Jyske Samlinger*, (4). Ny række, 16, s. 493-518

Gerda Bonderup (2008), Kolera i 1800-tallet - med særlig henblik på Danmark. *Tidsskrift for Forskning I Sygdom Og Samfund*, 5(8). Årg. 5. Nr.8. S. 35 -48

Gitte Brinkbæk (2005), Skilsmisdom og separationsbevilling i København fra reformationen til 1826. Lovgivning, afgørelser og administration, Speciale ved Saxo-Instituttet, Afd. For Historie.

Heather Shore (1999), CROSS COVES, BUZZERS AND GENERAL SORTS OF PRIGS: Juvenile Crime and the Criminal 'Underworld' in the Early Nineteenth Century, *The British Journal of Criminology*, Vol. 39, No. 1, *Histories of Crime and Modernity* (1999), Oxford University Press, S. 10-24

Helle Linde (1993), "At skilles fra bord og seng. Separationer i København 1813 og 1843", i *Historiske Meddelelser om København*, S.165-193.

Henrich Callisen (1809): *Physisk Medicinske Betragtninger over Kiøbenhavn*, bd. 2, <https://kbharkiv.dk/brug-samlingerne/kilder-paa-nettet/hospitaler-fattiggaarde-og-stiftelser/sankt-hans-hospital/> - set 07-09-23

Inger Dübeck (2013), *De elendige: retshistoriske studier over samfundets marginaliserede, Jurist- og Økonomforbundet*, 1. udgave.

Ingrid H. Tague (2001), Love, Honor, and Obedience: Fashionable Women and the Discourse of Marriage in the Early Eighteenth Century, *Journal of British Studies*, Jan. 2001, Vol. 40, No. 1 (Jan. 2001), S. 76-106, Cambridge University Press.

Jenny DiPlacidi & Karl Leydecker (2018), *After Marriage in the Long Eighteenth Century: Literature, Law and Society*, Palgrave Macmillan.

Joanne Bailey (2003), *Unquiet lives. Marriage and marriage breakdown in England, 1660-1800* Cambridge, Cambridge University Press.

Joanne Begiato (Bailey) (2018), Bearing Grudges: Marital Conflict and the Intergenerational Family, *After Marriage in the Long Eighteenth Century*, Palgrave Macmillan, S. 41-63

Johan Heinsen (2018), *Maritime Cultures of Crime, 1600 to 1800*, *Cultural Histories of Crime in Denmark, 1500 to 2000*, Routledge, S. 111-127

Karen Vallgård (2013), Følelshistorie – Teoretiske brudflader og udfordringer. *Kulturstudier*, Årg. 4 nr.2. S. 87-113

Karen Vallgård (2017), Divorce, Bureaucracy, and Emotional Frontiers: Marital Dissolution in Late Nineteenth-century Copenhagen, *Journal of Family History* 42(1): S. 81-95.

Karen Vallgård (2021), 'Ugly Intimacies and State Power: Separation Processes in Late Nineteenth-Century Denmark' ° *Gender & History*, Vol.33 No.1 March 2021, S. 111–128.

Karl Peder Pedersen (2012), *Straffeprocessen i enevældens Danmark*, Karl Peder Pedersen.

Karl Peder Pedersen (2014), *Kontrol over København: Studier i den sene enevældes sikkerhedspoliti 1800-48*, University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 484

"Kaat over Kjöbenhavn og omegn af Lieut: Thor Branth 1854. Rettet til 1858 af Dessinateur Senne. Forlaget af C.H. Bielefeldt." – Det findes på <https://kbhbilleder.dk/kbh-arkiv/90141> - set 09-04-23.

Lars Andersen (2019), *INKVISATION I ØJENHØJDE: MAGT OG AFMAGT I 1800-TALLETS STRAFFEPROCES*. Temp - Tidsskrift for Historie, Årg. 9 Nr. 18, S.148–172.

Mads Linnet Perner (2019), *Kort og GIS i socialhistorie og historisk demografi: Tre eksempler*, GEOFORUM PERSPEKTIV, NR. 38, S. 21 -30

Nina Javette Koefoed (1998), *Motiverne bag enevældens ægteskabslovgivning*. Historie/Jyske Samlinger, (1), 42.

Nina Javette Koefoed (2007), *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre: køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*, Museum Tusculanum.

Peter Wessel Hansen (2013), *Den skjulte fattigdom: Middelstandens fattige i København 1750-1850*, Ph.d.-afhandling, Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Robert Shoemaker (2001), *Male Honour and the Decline of Public Violence in Eighteenth-Century London*, Social History, Vol. 26, No. 2 (May, 2001), Taylor & Francis, Ltd. S. 190-208

Rudolf M. Dekker og Lotte C. van de Pol (1989), *REPUBLICAN HEROINES: CROSS-DRESSING WOMEN IN THE FRENCH REVOLUTIONARY ARMIES*, History of European Ideas, Vol. 10, No. 3, Pergamon Press plc., S. 353-363

Rune Holst Scherg (2006), »Synd, Forbrydelser og Laster«. *Forbryderen i 1800-tallets Danmark*, Historisk Tidsskrift, Bind 106, S. 64-89

Susan Dwyer Amussen (1995), *Punishment, Discipline, and Power: The Social Meanings of Violence in Early Modern England*, Journal of British Studies, Jan., 1995, Vol. 34, No. 1 (Jan., 1995), Cambridge University Press, S. 1-34

Thomas Sokoll (2000), *Negotiating a Living: Essex Pauper Letters from London, 1800–1834*. International Review of Social History, 45(S8), Cambridge University Press, S. 19-46.

Thyge Krogh (2013), *Kvinder i mandsklæder*. Historisk Tidsskrift, 113, Hæfte 1. S. 39-79

Tim Hitchcock (2004), *A New History from below*, Reviewed Work: Essex Pauper Letters 1731-1837 by Essex Pauper and Thomas Sokoll, History Workshop Journal, Spring, 2004, No. 57, Oxford University Press, S. 294-29

Tim Hitchcock and Robert Shoemaker (2015), London Lives: Poverty, Crime and the Making of a Modern City, 1690–1800. Cambridge: Cambridge University Press.

Tine Damholt (2004), Følelser og subjektivering - et fædrelandskærligt eksempel, Tidsskrift for Kulturforskning, Nr. 2004, vol.2, 2004, s. 5-28.

Tyge Krogh (2018) Larcenous Soldiers: Crime and Criminal Cultures in Copenhagen in the First Half of the Eighteenth Century, Cultural Histories of Crime in Denmark, 1500 to 2000, Routledge, S. 129 -144

[STARBAS.net](https://starbas.net/) | Arkivserie

<https://kbhbilleder.dk/kbh-arkiv/90141>

<https://kbharkiv.dk/brug-samlingerne/kilder-paa-nettet/hospitaler-fattiggaarde-og-stiftelser/sankt-hans-hospital/>

Love, Forordninger, resolutioner mm.:

Kong Christian den femtis Danske lov, 1683, Ved Justitsministeriets foranstaltning udgivet paa grundlag af den af Dr. jur. V. A. Secher med kildehenvisninger forsynede udgave af 1911, G. E. C. Gads forlag - København 1929

Følgende er taget fra: "Hoved-Register til den Fogtmanske-Rescriptsamling 1600-1830" ved Algreen-Ussing og "Kongelige Forordninger og Åbne breve samt andre ved trykken bekendtgjorte Lovbud" ved Jacob Henric Schou:

- Frd. 23/3 1827
- Frd. Af 23/5 1800
- Frd. ang. Præsternes Embede med hensyn til Ægteskab. 30/4 1824
- Frd. angående rettens vedbørlige og hurtige pleje. 3.juni 1796.
- Frd. for Danmark og Norge, som indeholder nærmere Bestemmelser i henseende til Ægtefolks Adskillelse. 18/10 1811
- Kgl.R. 1. juli 1796

Bilag

